

Confessio

A tartalomból:

TÉMA: Vallás és ifjúság a változó világban

Hámori Ádám – Rosta Gergely: Ifjúság, életkor, szocializáció

Rosta Gergely – Földvári Mónika: Fiatal felnőttek

vallásosságának változása

Pusztai Gabriella: Hallgatói vallásosság és felsőoktatási

beágyazottság

Gyevai Gellért: Keresztény roma gyülekezetek

Magyarországon

Sörös Anett: A szélsőjobboldalra való fogékonyság az ifjúság

körében

Sipos Miklós: Igehirdetés Hegedűs Loránt ny. püspök koporsójánál

Az európai protestáns egyházak nyilatkozata

Éles Csaba: Romantikus ízlésvilág és programszerű nemzetnevelés

2013

1

**KIADJA A MAGYARORSZÁGI
REFORMÁTUS EGYHÁZ**

Confessio

A Magyarországi Református Egyház Figyelője

Harminchetedik évfolyam 2013/1

Felelős szerkesztő: CSOMA ÁRON

Kiadja és terjeszti
a Magyarországi Református Egyház
Kálvin János Kiadója

Szerkesztőség:
Budapest XIV., Abonyi u. 21.
Pf. 5., 1440 – Telefon: 343-7870
E-mail: confessio@zsinatiiroda.hu

Kiadóhivatal:
Budapest XI., Bocskai út 35.
Pf. 416. 1519 – Telefon: 386-8267

Nyomdai előkészítés: Spák Zsuzsa
Nyomás és kötés: HVG Press Kft.
Felelős vezető: Erényi Ágnes

ISSN 0133 8889

Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó
11711034-20856731 számlájára.
Előfizetési díj egy évre 5200 Ft,
egy szám ára 1300 Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben
befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

CSOMÓS JÓZSEF
a szerkesztőbizottság elnöke
GALSI ÁRPÁD felelős kiadó

ALBERT GÁBOR
ALBERT ZSUZSA
BOD PÉTER ÁKOS
BÖLCSKEI GUSZTÁV
DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)
DOMAHIDY ANDRÁS (Ausztrália)
FÜR LAJOS
HEGYI-FÜSTÖS ISTVÁN
HUSZÁR PÁL
KÁNYÁDI SÁNDOR (Kolozsvár)
KULIN FERENC
STEINBACH JÓZSEF
TÓTH KÁROLY
TÓTH-MÁTHÉ MIKLÓS

SZERKESZTŐSÉG

GALSI ÁRPÁD
CSOMA ÁRON
REGIUS JUDIT szerkesztőségi titkár

A Confessio egyes számainak megjelenési ideje:
1. szám: március 20; 2. szám: június 20;
3. szám: szeptember 20; 4. szám: december 20.

Ára: 1300 Ft

TARTALOMJEGYZÉK

MEDITÁCIÓ ÉS IMÁDSÁG

Illés Dávid: Ki ez? 3

TÉMA: Vallás és ifjúság a változó világban

Hámori Ádám – Rosta Gergely: Ifjúság, életkor, szocializáció.

Az ifjúsági vallásosság változása, és ennek összefüggései
az életkori hatásokkal, valamint a szocializáció helyével..... 5

Rosta Gergely – Földvári Mónika: Fiatalfelnőttek vallásosságának
változása az ISSP és az EVS-vizsgálatok tükrében 18

Pusztai Gabriella: Hallgatói vallásosság és felsőoktatási beágyazottság 26

Gyetvai Gellért: Keresztény roma gyülekezetek Magyarországon –
általános jellemzők..... 45

Sörös Anett: A 2006-osok nemzedéke? Avagy a szélsőjobboldalra való
fogékonyság az ifjúság körében..... 57

TANÚSÁG

Sipos Miklós: „Isten mindent megtesz értünk, de semmit sem
helyettünk” – Igehirdetés Hegedűs Loránt ny. püspök felett..... 74

SZÉPMÍVESSÉG

Petrőczy Éva: Festetlen (vers) 79

Tóth-Máthé Miklós: A lélek szíve 79

Szalay László Pál: Hamvas Béla természetszemlélete 82

FIGYELŐ

Varga László: Az istenképüsről..... 93

Thomas Schlag: Egyházfejlesztés református szempontból..... 98

Éles Csaba: Romantikus ízlésvilág és programszerű nemzetnevelés..... 105

Protestáns egyházak nyilatkozata

Szabadon a jövőért. Felelősségvállalás Európáért –

Az Európai Protestáns Egyházak Közössége (CPCE)

Nagygyűlésének Nyilatkozata. Firenze, 2012..... 117

Könyvszemle

Karasszon István: Kálvin-tanulmányok.....	122
Gimesi Zsuzsa: Kiss Domokos: A kegyelem jeleivel. Kazuális igehirdetések	124
Karasszon István: Zsidó tudományok.....	126
Angol nyelvű tartalomjegyzék.....	B/3

E S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I :

Éles Csaba művelődéstörténész, esztéta, egyetemi docens • **Földvári Mónika** szociológus, pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás csoportvezető, tanár • **Gimesi Zsuzsa** ny. lelkipásztor • **Hámori Ádám** szociológus, főiskolai tanársegéd (KRE TFK), PhD hallgató (BCE) • **Illés Dávid** lelkipásztor, esperes • **Gyetvai Gellért** szociológus, tudományos munkatárs (CIMOK), a Szent Lázár Alapítvány igazgatója • **Karasszon István** teológiai egyetemi tanár • **Petróczi Éva** költő, műfordító, ny. egyetemi tanár • **Pusztai Gabriella** szociológus, PhD habil., egyetemi tanár (Debreceni Egyetem) • **Rosta Gergely** szociológus, tudományos munkatárs (Münsteri Egyetem), egyetemi docens (PPKE BTK) • **Sipos Miklós** lelkipásztor (Szatmárnémeti) • **Sörös Anett** szociológus, PhD hallgató (Debreceni Egyetem) • **Szalay László Pál** lelkipásztor, publicista, a MRE Ökogyülekezete tanácstagja • **Thomas Schlag** teológiai professzor (Svájc) • **Tóth-Máthé Miklós** író, költő • **Varga László** ny. lelkipásztor (Marosvásárhely)

Nemzeti
Kulturális
Alap

Folyóiratunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

MEDITÁCIÓ ÉS IMÁDSÁG

Ki ez?

Amint beért Jeruzsálembe [Jézus], felbolydult az egész város, és ezt kérdezték: „Ki ez?”
(Mt 21,10)

Kérdéseim vannak. Jó ez nekem? Jobb lenne, ha nem lennének. Ilyen világban élünk. Jobb lenne, ha nem lennének??? Ha nincs kérdés, nincs válasz.

Kapok válaszokat. Kapok? Amit kapok, az elég? Nincs több kérdésem?

Nincs több kér-dé-seem? Ennyi volt? Egy pillanatnyi kételkedés, csak egy kés-hegynyi bizonytalanság?

Lesz-e még kérdésem valaha? Meg tudok-e nyílni ismét? Fel merem-e vállalni azt, hogy magam kevés vagyok, hogy Más válasza gazdagít meg?

Nagyheti kérdések ostromolnak. Ostromolnak? Egy ostromhoz idő kell, türelem, jelenlét. Jelen vagyok?

Ki ez?...

Forgatom a szívemben... Megáll az idő... Vajon tudom a választ? Én is kérdezem: Ki ez? Mit árulsz el magadról, mit mutatsz meg magadból? Keveset, sokat, eleget, épphogy valamit? Azt érzem, hogy bármennyit is, nem tudom befogadni a választ. Csordultig van a poharam. Eláraszt, betölt, minden köbcentimétert kitölt, és szeretnék még többet, többet, többet, de nem hordozhatom. Megérezem, hogy a véges a végtelent... .. Jó ez így? Maradhatna ez így? Meg tudom őrizni ezt sokáig? Örökre? Vagy a következő telefoncsörgés mindent összetör? Próbálok megtartani. Próbálok? Inkább: VALAKI próbál már régóta megtartani – engem! Ikeás cserépedénynek érzem magam, tucataru, százötven-forint, nem-baj-ha-török, néha-törnie-kell-az-edénynek, hadd-vigye-magával-disznónyájként-az-indulatot – mégsem török: megtart. Régóta. És Ő mondja: sokáig, vagy még egy percre – ameddig csak neki tetszik.

Ki ez?

Ismerem? Felismerem? Félreismerem? Jaj, melyiket mikor? Érzem: amikor ismerem, birtokolni akarom, amikor meg akarom ragadni, hogy az enyém legyen, akkor már ki is csúszott a kezeim közül, miközben kezem-lelkem összezárult a birtokolni vágyás mohó mozdulatában. Kezdem előlről? Hát mindig, újból? Hát nem lehet kategorizálni, beskatulyázni, pórázon magammal vonszolni, mutogatni? Minden nap a kályhától kezdeni? Igen, minden nap a kályhától kell kezdeni. Igen, minden nap... Igen, ... Igen! Igen, mert Ő minden nap ugyanaz, és egészen más. Ezért kell kérdezni, ezért LEHET kérdezni, ezért nem lehet kérdés nélkül csak válaszolni, ezért nem lehet kész válaszainkat sorozatengedéllyel gyártani, frencsájozni, porciózni. Mert akkor, ha nincs kérdés, a csomagoláson kívül nem marad semmi. Üres a szív alakú doboz, és a szív már inkább doboz alakú, ha egyáltalán...

És újból, szüntelenül itt masírozik, követelődzik, tolong és fontoskodik a kérdés: KI EZ?

Ez a kérdés nem fog soha békén hagyni. De ez adja az erőt, a lüktetést, a mozdulatot. Felfedezni, egy-egy szikrányi pillanatban megélni a teljességet, a tapasztalásra másokat is meghívni, szép asztalt terítve, megkínálva, mindent a maga idejében, de mégis megtalálva a kronoszban a kairoszt. Vajon ami nekem jó, édes, az másoknak ízlik? Annyira szeretném, ha mások is jóllaknának! Ha mások éhsége, kérdése, keresése, üressége táplálkozhatna ugyanabból a forrásból! S a kérdésre talán jön most újabb válasz: igen, KI EZ? – aki másoknak is terít, magból tör, tud adni mindenkinek eleget, és marad is még... Mert nem csak búzaszem, amely elhal, nem csak kenyér-test, amely megtöretik, hanem Élet, aki nem csak a VÁLASZ, hanem aki a kérdést is inspirálja.

Ki ez? Tudom! Nem tudom!

Holnap újból kérdezem.

Uram! Ma újból holnap van. Kereslek, kutatlak, mert Te megkerestél. Tudom, hogy ki vagy, légy segítségül az én tudatlanságomban! Kérdezlek, mert te előbb kérdeztél már az Édenkertben: Hol vagy? Keresésed megtalál engem. Engedd, hogy ma mindig holnap legyen, kérdésekkel, és válaszokkal, amelyek elegek, mint a kegyelem. És segíts, hogy ez elég legyen. Köszönöm, hogy kérdéseimre te magad vagy a VÁLASZ! Ámen.

Illés Dávid

TÉMA: Vallás és ifjúság a változó világban

A Magyar Szociológiai Társaság *Progresszió – Regresszió* címen tartotta éves konferenciáját és közgyűlését 2012. november 9–10-én a Közép-Európai Egyetemen. A konferencia a plenáris előadások és panelviták mellett 12 szekcióban végezte munkáját, melynek egyike volt a *Vallás és ifjúság a változó világban* nevet viselő. E szekció előadásaiból közlünk négyet, ill. a *Progresszív fiatalok?* név alatt ülésező szekcióból egy előadást. Miután a Confessio Szerkesztősége a témát fontosnak tartja, ezért az elhangzott előadások közül az alábbiakat adjuk közre.

(– A Szerk.)

HÁMORI ÁDÁM–ROSTA GERGELY

Ifjúság, életkor, szocializáció¹

– Az ifjúsági vallásosság változása, és ennek összefüggései az életkori hatásokkal, valamint a szocializáció helyével –

Bevezetés

A fiatal korosztály vallásosságának alakulása napjainkban egyre lényegesebb kérdés. A jelenleg középiskolás, esetleg már felsőfokú tanulmányait végző, vagy a munka világába belépő korosztály alkothatja majd néhány éven belül az egyházak aktív tagságát. Nem mellékes szempont, hogy az állami támogatás valószínűsíthető csökkenésével az egyháztagok anyagi hozzájárulásban és önkéntes szolgálatvállalásban is kifejeződő szerepvállalásának egyre nagyobb jelentősége lesz az egyházak fenntartásában, megmaradásában. Feltéve persze, hogy az egyházaknak sikerül a most felnövekvő generációt megnyerniük.

A jól ismert demográfiai és egyházi tendenciák azonban meglehetősen aggasztóak az egyházak számára. Miközben a magyar társadalom az európai országok népességéhez hasonlóan előregszik, az egyházak tagságának korösszetétele az össztársadalomhoz képest is kirívó aránytalanságot mutat. A 2001-es Népszámlálás adatai szerint a magukat valamilyen nagy történelmi egyházhoz tartozónak vallók körében felülreprezentáltak az idősebb korúak, és hiányoznak a fiatalabbak éppúgy, mint a középkorosztályhoz tartozók (Népszámlálás 2002). A következő évtizedekre előrevetíthető helyzet még kevésbé tűnik biztatónak: a leginkább vallásos, elsősorban vidéken, kisebb településeken élő idősebb korosztály helyébe nem lépnek fiatalabb korosztályok, hiszen vallásos kötődésük sokkal gyengébb, vagy egyáltalán nincs, ezért az egyházhoz tartozók létszáma valamennyi felekezetben csökkenésnek indult. Emiatt megszűnni látszik az egyháztagság hagyományosan idős karaktere, vagyis jelenleg – gyorsuló ütemben csökkenő létszámú tagság mellett – országosan kiegyenlítődik a fiatalabb és idősebb, illetve városi és falusi hívők aránya. Felvethető továbbá, hogy a hagyományos népegyházi vallásosság helyét fokozatosan a személyes döntésen alapuló aktív elköteleződés veszi majd át (Tomka 2010). A tudatosan választott, megélt hiten alapuló egyházi kötődés terjedése azonban nem feltétlenül a történelmi egy-

házaknak fog kedvezni (Hámori 2011), a tágabb demográfiai környezet alakulása pedig a látszólagos generációs kiegyenlítődés átmenetiségét jelzi előre.

A vallásosság ilyen alakulása nem egyedülálló Európában, de a kelet-európai volt szocialista országokhoz viszonyítva a magyar adatok sok tekintetben meglepőek. Különösen, ha meggondoljuk, hogy az 1990-es rendszerváltozást követően jelentős mértékben szabadabbá vált az intézményes keretek között folyó vallásgyakorlás, illetve hogy a korai vallásszociológiai felmérések a 80-as évek elejétől enyhén emelkedő vallásosságot mutattak, s ezek a trendek eleinte a rendszerváltás után is folytatódtak (Tomka 1998a, 1999). E folyamatok okai nyilvánvalóan összetettek: a történelmi előzmények mellett az aktuális politikai, intézményi környezet és az egyházak működési, szervezeti hatékonyságának kérdése is felvethető (Tomka 2009, Hámori 2011). A tendenciák hátterében azonban nem csak strukturális tényezők sejlnek, hanem egyéni, mikroszintű okok is. Az ember vallási kötődését ugyanis a sokrétű szocializációs hatások befolyásolják leginkább. A történelmi kontextus változásának eredményeként tehát különböző generációk különböző szocializációs hatásoknak voltak kitéve vallási szempontból is. Ez pedig elvileg akkor is ott hagyja lenyomatát az egymást követő generációk vallásosságán, ha tudjuk, hogy az életkor előrehaladásával is változik az ember vallásossága.²

A vallási szocializáció körülményeit tekintve az egyházak szempontjából kiemelkedő változásnak tekinthető, hogy a rendszerváltozást követően részben helyreállt, részben újratereződött az egyházi fenntartású köz- és felsőoktatási intézményrendszer. Jóllehet ezek az iskolák közfeladatot látnak el, és elvileg nyitottak egyházi, felekezeti kötődéstől függetlenül minden tanulni vágyó fiatal előtt, a fenntartók kezdettől úgy tekintettek rájuk, mint a saját, vallásos kötődésű értelmiségük reprodukciójának letéteményeseire, vagy egyenesen missziói feladatokat betöltő intézményekre. Bár a rendszerváltás óta létesült első egyházi iskolák megnyitása óta még mindig nem telt el elegendő idő a mérleg megvonására, egyre többen úgy vélik, hogy az egyházi iskolák ezeknek a várakozásoknak nem, vagy csak részben tudtak eleget tenni. Kérdés persze, hogy okolhatók-e ezért maguk az iskolák, egyáltalán sikerrel felvehetik-e a küzdelmet a generációs változások kényszerével és a családi szocializációs háttér nyomásával.

Alábbi tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy az ifjúsági korosztály vallásosságának alakulásával kapcsolatban feltárjuk egyes szocializációs tényezők jelentőségét, különös tekintettel az iskola és a családi háttér szerepére.

Elméleti háttér: a szekularizáció és az életkor-periódus-kohorsz elemzés

Bár sokan vitatják megalapozottságát, sőt, azt is, hogy egyáltalán koherens elméletről beszélhetünk-e, a szekularizációs tézis vitathatatlanul nagy hatású magyarázata a vallásosság visszaszorulásának.³ Bár a szekularizációs tézis empirikusan nem általánosítható valamennyi mai országra, sőt, még Európára sem, az utóbbi években Magyarország népességére mindenképpen az egyháziassan vallásosak arányának csökkenése jellemző.

A fokozatos elvallástalanodás szocializációs szempontból magyarázható azzal, hogy az egymást követő kohorszok – vagyis az azonos időszakban született korosztályok – különböző mértékű vallási szocializációnak vannak kitéve. A kérdést vizsgáló kutatók megállapítása szerint általában megfigyelhető, hogy az egyes kohorszok vallásosság szempontjából meglehetősen stabilnak mutatkoznak (Crockett & Voas 2006, Wolf 2008, Voas 2011). Ha tehát az egymást követő kohorszok egyre kisebb mértékű vallási szocializációban részesülnek, akkor az idő múlásával csökken a vallásos emberek aránya a társadalomban.

Egy másik, ezzel ellentétes irányú hatást gyakorló jelenség az életkor hatása, amit a szakirodalom életciklus-hatásként említ. Ennek lényege, hogy a kor emelkedésével párhuzamosan erősödő vallásosság figyelhető meg valamennyi korosztályban (Tomka 2010). Vagyis a vallásos népesség arányának csökkenését kisebb vagy nagyobb mértékben ellensúlyozza, tompítja az, hogy az idősödő generációk idővel egyre vallásosabbak lesznek, amelynek révén egy társadalomban valamivel meghatározóbbá válik a hívek jelenléte.⁴

Az ifjúság esetében azonban egy más típusú életciklus-hatás működésére gyanakodhatunk. Megfigyelhető, hogy a serdülőkorból kinövő fiatalok egyre kevésbé vallásossá válnak, amely az alapvető szocializációs intézmények (család, iskola) csökkenő társadalmi kontrolljával és a modernizáció erősebb hatásával magyarázható.

A klasszikus szekularizációs tézis egyik gyenge pontja, hogy egyirányú folyamatot, a vallásosság szükségszerű eltűnését feltételezi. Ezzel szemben egy-egy időszakban a vallásosság átmenetileg akár igen jelentős erősödésére is láthatunk példát. A vallásosság ilyen hullámzó változását szokás az ún. periódus-hatással (másként történeti hatással) magyarázni. Eszerint a vallási változás történelmi események eredménye, ezek az események pedig egyformán hatnak minden korosztályra. A posztkommunista országokban a rendszerváltás vitathatatlanul egy ilyen jelenség volt. Azonban amint fentebb utaltunk rá, a vallásszabadság nem mindenütt vezetett a vallásosság erősödéséhez (Müller 2011).

Hazánkban a 80-as évek és a 90-es évek elejének vallási erősödését követően napjainkra az egyházas vallásosság fokozatosan csökkenő tendenciát mutat. Eközben azonban az individuális vallásosság egyes mutatói egyértelmű emelkedése figyelhető meg. A magyarországi vallási változást sok tekintetben jól jellemzi a vallási individualizáció, vallási privatizáció elméleti megközelítése (Rosta 2008, 2011, 2012).⁵

Az életkori hatásokat tekintve a felnőttek körében az egyházas vallásosság mutatóinak változását a kohorsz-hatás, vagyis az egymást követő, eltérő vallásosságú generációk cserélődése, a növekvő individuális vallásosságot ugyanakkor inkább a kohorszokon belüli változás tézise magyarázhatja (Rosta 2007). A rendszerváltás után szocializálódott fiatalok esetében a vallási nevelés szabadabb légköre és az egyházi iskolák növekvő száma is a pozitív kohorsz-hatást valószínűsíthetik.⁶

A fentiek alapján a következő kutatási kérdések megválaszolására törekszünk a következőkben:

1. Melyek a magyar fiatalság körében megfigyelhető vallási változás fő jellemzői? Mutatkoznak-e az ifjúsági korosztályban hasonló tendenciák, mint a felnőttek körében?

2. Megfigyelhető-e az életciklus-hatás az ifjúság vallási változásában? Eredményez-e ez a hatás (a) a legfiatalabb korosztályok esetében az idősebbekénél magasabb vallásosságot, valamint (b) magasabb egyházas vallásosságot a még középiskolába járó korosztályoknál, összehasonlítva ugyanezt a kohorszot korábbi és későbbi életszakaszukban?

3. Megfigyelhető-e kohorsz-specifikus különbségek a vallásosság mértékében? Kijelenthető-e, hogy a rendszerváltozás után, a vallásszabadság körülményei között szocializálódott kohorszok adott életkorban vallásosabbak, mint a náluk idősebbek?

4. Miként ragadható meg a vallásos nevelés és az egyházi iskolák, mint a vallási szocializáció két színterének hatása az ifjúság vallásosságára?

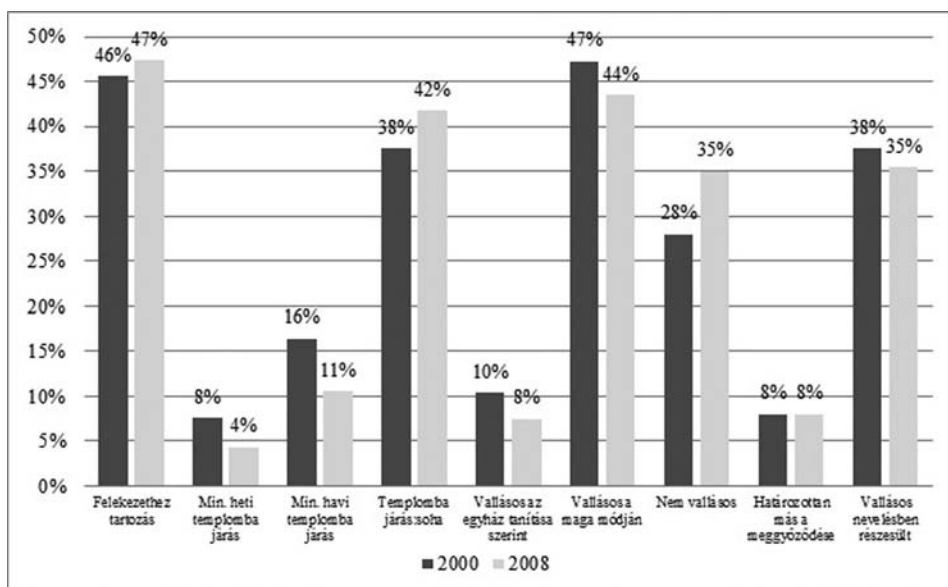
A fenti kérdésekre az Ifjúság 2000 és Ifjúság 2008 kutatások adatainak másodelemzése alapján kíséreljük meg a válaszadást. A magyarországi Ifjúságkutatás négyévente, alkalmanként mintegy 8000 fős mintán, 15–29 évesek körében kerül felvételre 2000 óta. A kutatás országosan, regionálisan, településnagyság, kormegoszlás, nemek szerint is reprezentatív, standard survey (kérdőíves) vizsgálat (a 2008-as adatfelvétel során egyes kérdésblokkok lekérdezésére csak 2000, ill. 4000 fős reprezentatív almintán került sor). Bár nem vallásszociológiai felmérés, de tartalmaz a vallásosságra vonatkozó kérdéseket is.⁷

Az egyházhöz kötődő vallásosság változása

Az Ifjúságkutatás tanúsága szerint nyolc esztendő alatt szignifikáns mértékben csökkent a vallásgyakorlás a 15–29 éves fiatalok körében. (1. ábra) Bár a felekezethez tartozás a válaszadók körében igen kis mértékben emelkedni látszik (46-ról 47%-ra), a kutatásban vizsgált valamennyi más mutató a vallásosság visszaesését jelzi. A legalább hetente vagy ennél gyakrabban templomba járók aránya felére, 8-ról 4%-ra, a legalább havonta templomba járók aránya közel harmadával, 16-ról 11%-ra zuhant. Ha hozzátesszük, hogy a vizsgált korosztály összlétszáma is csökkent az eltelt időszakban (mintegy 183 ezer fővel, Szabó – Bauer 2009: 13), látható, hogy a számszerű csökkenés még ennél is nagyobb mértékű. A templomba soha nem járók aránya eközben 38-ról 42%-ra nőtt.

Nem csak a templombajárás, hanem a személyes vallásos kötődés mutatója is jelzi a vallásosságtól való növekvő elfordulást az ifjúságban: az egyház tanítása szerint vallásosak aránya 10-ről 8%-ra mérséklődött – eközben azonban csökkent a maguk módján vallásosak aránya is, 47-ről 44%-ra. A határozottan más, nem vallásos meggyőződést követők változatlan, 8%-os jelenléte mellett egyetlen alcsoport aránya nőtt jelentős mértékben: a csoport által adott válasz („Nem vallásos”) a vallással kapcsolatos távolságtartást, érdektelenséget fejezi ki. Csökkent azok aránya is (38-ról 35%-ra), akik saját bevallásuk szerint családjukban vallásos szellemű nevelésben részesültek.

1. ábra: Az egyházhoz kötődő vallásosság változása (15–29 évesek)

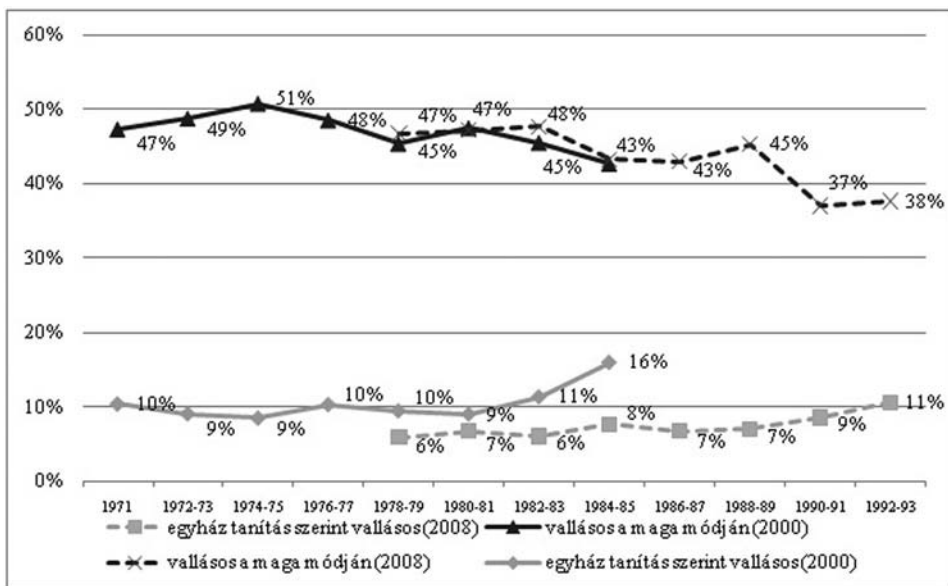

forrás: Ifjúság 2000, 2008

Kérdés, hogy a változásokért az életciklus-, vagy inkább a kohorszhatás felelős? A 2. ábrán együtt látható az egyes kohorszokon (születési csoportokon) belül a magukat az egyház tanítása szerint, ill. a maguk módján vallásosnak tartók aránya a 2000-es és 2008-as adatfelvétel szerint. (Az ábrán a születési csoportokat két évenként összevontuk, amit az áttekinthetőségre törekvés mellett a minta mérete is indokolt.) A korábbi és későbbi eredmények alapján elmondható, hogy az egyház tanítása szerint vallásosak aránya a két adatfelvétel között eltelt nyolc év alatt valamennyi életkori csoportban csökkent. Nagy mértékű a visszaesés ugyanakkor azokon a kohorszokon belül is, akik mindkét adatfelvételbe bekerültek (az 1978–1985 között született generációk). Mindkét adatfelvétel esetében megfigyelhető volt továbbá, hogy a kutatásban vizsgált legfiatalabb korosztályok (a 15-16 évesek) körében volt a legmagasabb (2000-ben 16%, 2008-ban 11%) az egyházas vallásosság aránya, már a 17-18 éves korosztályok vallásossága is jelentősen alacsonyabb volt (2000-ben 11%, 2008-ban 9%), és sokkal kisebb volt a különbség az összes idősebb korosztály esetében. A 2000-ben tapasztalt 5 százalékpontos különbség a két legfiatalabb korosztály arányszáma között azonban 2008-ra 2 százalékpontra csökkent, ahogy általában a többi korosztály egyházas vallásosságához való kötődése közötti különbség is. Az ábra tanúsága szerint tehát egyszerre volt megfigyelhető életciklus-hatás (a mindkét adatfelvételben részt vevő korosztály kötődése nyolc év alatt jelentősen csökkent), és kohorsz-hatás (az adatfelvételbe újonnan bekerült fiatalabb generációk vallástalanabbak, mint a korábban részt vevő idősebb generációk).

Bár a „maguk módján vallásosak” vallási kötődés szempontjából egy meglehetősen változatos csoportot képeznek, körükben gyaníthatóan jelentős részben az individuális vallásosság a meghatározó karakter.⁸ Arányukat tekintve az életciklus-hatás kevésbé látszik érvényesülni: a mindkét adatfelvételben résztvevő, 1978–1985 között született kohorszok körében csak minimális változás volt tapasztalható (mindkét alkalommal 42–48% közötti arányokat láthatunk). A 2000-ben legidősebb és 2008-ban legfiatalabb generációkat összehasonlítva azonban úgy tűnik, hogy az individuális vallásosság nagyarányú csökkenése zajlott le (2000: 47–51%, 2008: 38–45%), ami erős kohorsz-hatást valószínűsít.

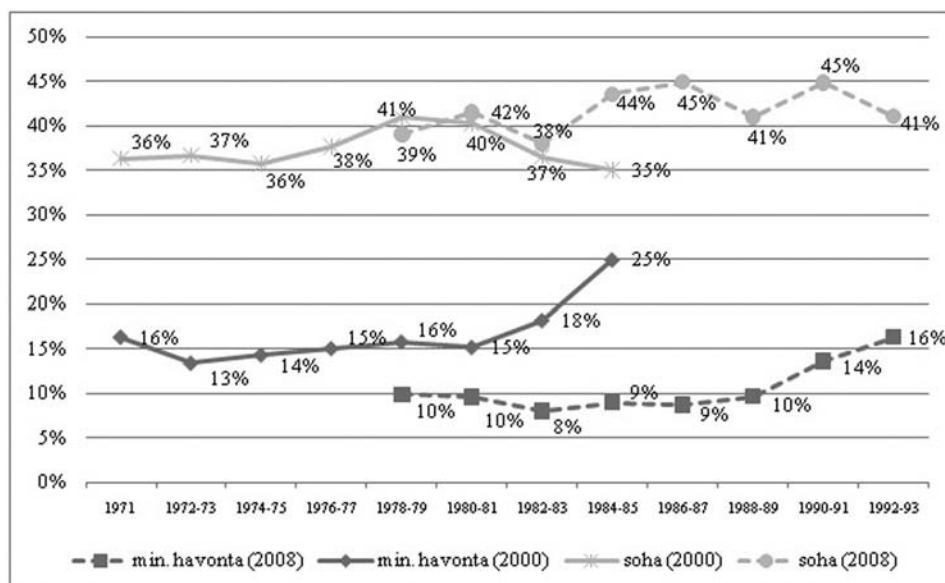
2. ábra: Vallási önbesorolás születési kohorszonként, 2000–2008

forrás: Ifjúság 2000, 2008

Ha nem az önbesorolással mért vallási identitást, hanem a vallásgyakorlásban megmutatózó kötődést elemezzük, hasonló következtetésre juthatunk (3. ábra). A legfiatalabbak voltak a legmagasabb arányban havonta vagy ennél gyakrabban templomba járók az ugyanakkor vizsgált idősebb korosztályokhoz képest 2000-ben (25%) és 2008-ban egyaránt (16%). Ezek a korosztályok kiugróan magasabb vallásosságot mutattak az idősebeknél, de a különbség 2008-ra itt is csökkent (az 15-16 éveseket a 17-18 évesekkel összehasonlítva 2000-ben 7, 2008-ban mindössze 2 százalékpont). A kohorszokon belüli csökkenés megdöbbentő: az 1984-1985-ben születettek körében 16 százalékpontnyi a legalább havonta templomba járók arányának visszaesése, ekkora csökkenést egyetlen más csoportnál sem láthatunk, bár a tendencia egyöntetű. Ugyanebben a csoportban nyolc év alatt 35-ről 44%-ra nőtt azok aránya, akik soha nem járnak templomba; míg az idősebb kohorszokban ennek az arálynak a változása nem volt számottevő.

3. ábra: Templomba járás gyakorisága születési kohorszonként, 2000–2008

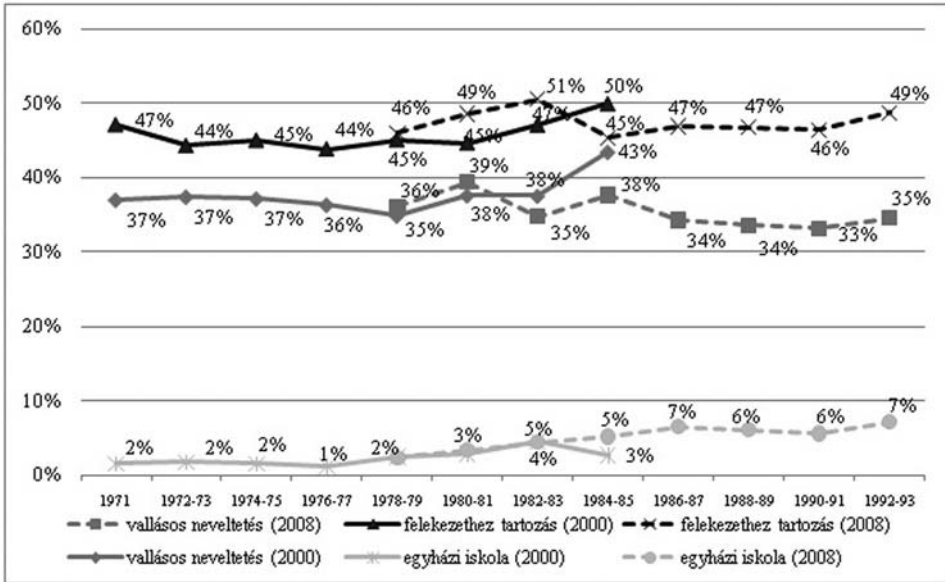
forrás: Ifjúság 2000, 2008

Összegezve tehát, bár a legfiatalabb vizsgált korosztályokban mindkét időszakban magasabb vallásosságot láthattunk, mint az idősebbek körében, ezek a különbségek a későbbi adatfelvétel idejére csökkentek. A 2000-ben 15-16 éves, az egyházhoz legerősebben kötődő, aktív vallásgyakorló fiatalok 2008-ra, 23-24 éves korukra nagy arányban elfordultak az egyháztól, jóval kevésbé voltak vallásosak, mint a 2008-ban először vizsgált 15-16 évesek. A kohorszok összehasonlítása alapján továbbá arra kell következtetnünk, hogy a később született korosztályok egyre kevésbé vallásosak, akár az intézményes, akár az individuális vallási kötődés, akár a vallásgyakorlás mutatóit vizsgáljuk. A legnagyobb mértékű csökkenést éppen a legfiatalabb korosztályok (a 2000-ben 15 évesek és a 2008-ban 15 évesek) összehasonlításakor figyelhetjük meg.

A szocializációs intézmények szerepe

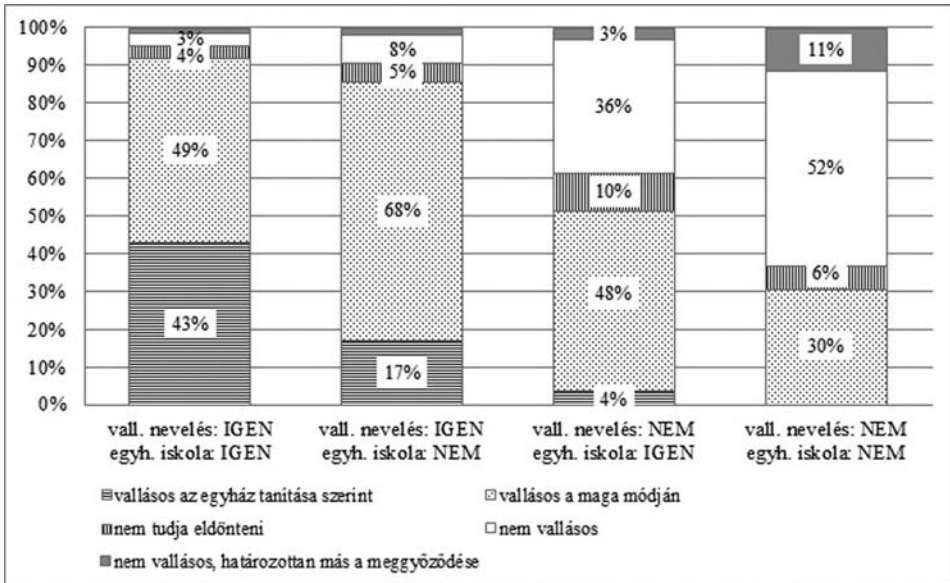
Mint az 1. ábrán láthattuk, csökkent azok aránya is (38-ról 35%-ra), akik saját bevallásuk szerint családjukban vallásos szellemű nevelésben részesültek. A jelenség lehetséges magyarázatát, a szocializációs környezet megváltozásának szerepét feltételeztük korábbi tanulmányunkban is (Hámori–Rosta 2011: 252). A szocializáció természetesen nem csak a családban történik, az ifjúsági életszakaszban felelősek érte más csoportok és intézmények is, a média mellett mindegyiknél a kortárs csoportok és az iskola. Bár az Ifjúságkutatás a kortárs csoportok vallásosságát még közvetett mutatókkal sem vizsgálta, azonban mind a 2000-ben, mind a 2008-ban felvett adatok tartalmaznak adatokat arra, hogy a válaszadó járt-e felekezeti fenntartású iskolába a kutatást megelőzően. Ennek alapján

4. ábra: Vallásos neveltetés, egyházi iskolába járás és felekezethez tartozás születési kohorszonként, 2000–2008

forrás: Ifjúság 2000, 2008

5. ábra: Vallási önbesorolás a vallásos neveltetés és az egyházi iskolába járás függvényében, 2008

forrás: Ifjúság 2008

lehetőségünk van arra, hogy közelebről megvizsgáljuk a vallásos családi háttér és a felekezeti oktatás szerepét a fiatalok vallási kötődésében.

A 4. ábrán – a korábbiakhoz hasonlóan – kohorsz-bontásban láthatjuk az egyházi iskolába járók, a vallásos neveltetésben részesültek, valamint a magukat valamilyen felekezethez tartozóknak vallók arányát. A legelső két görbe lassú emelkedése mutatja, hogy az idő múlásával az egyre fiatalabb korosztályok lassan növekvő arányban említették, hogy egy vagy több osztályt egyházi fenntartású iskolában végeztek, ugyanakkor a korosztálynak még mindig igen csekély aránya (2008-ban 2–7%) számolt be erről – összhangban az egyházi oktatási intézményrendszer kapacitásának lassú bővülésével.

A felekezethez tartozás esetében nem láthatunk ilyen egyértelmű tendenciákat: bár néhány korosztályt összehasonlítva a felekezeti kötődés kis mértékben emelkedett, a 2000-ben legfiatalabb kohorsz-nál 2008-ra jelentős csökkenést láthatunk. Érdekes (és további magyarázatra szorul), hogy a felekezethez tartozás aránya az 1978–1983 között született korosztályban enyhén magasabb 2008-ban, mint 2000-ben – láttuk ugyanakkor, hogy a felekezeti kötődés emelkedése a válásgyakorlás csökkenésével és a vallásos identitás gyengülésével járt együtt.

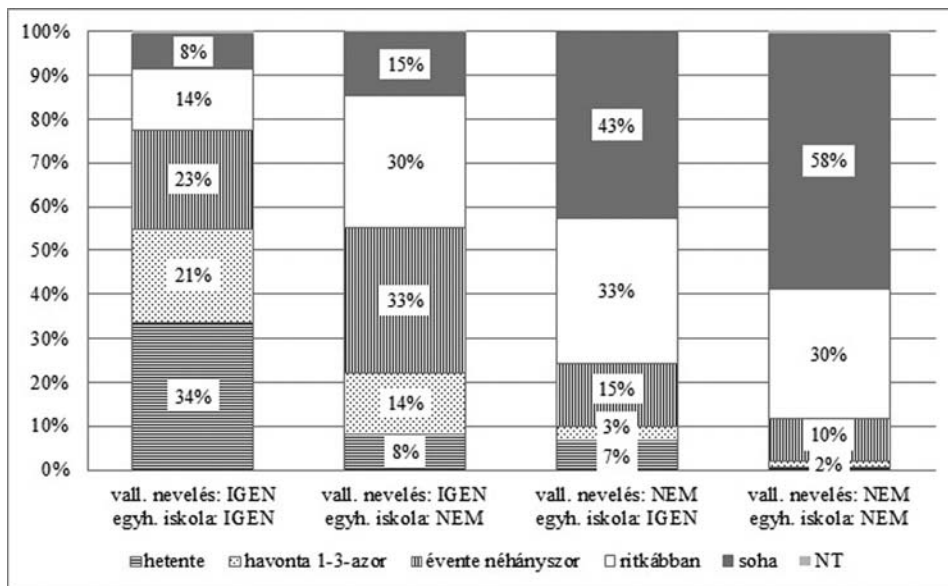
A családból hozott vallásos neveltetés esetében azonban ismét a korábban látott tendenciák köszönnek vissza. A vallásos neveltetés egyértelműen visszaszorul a fiatalabb generációk esetében, a csak 2000-ben vizsgált idősebb kohorszokhoz viszonyítva. Sajátos jelenség, hogy a 2000-ben 15–18 éves korosztályban 2008-ra 3-5 százalékponttal (38–43%-ról 35–38%-ra) csökkent azok aránya, akik vallásos családi háttérrel számoltak be – ennek oka az lehet, hogy ennek a kérdésnek a megválaszolása szubjektív megítélésre támaszkodott, ez pedig a kor előrehaladtával változhatott. (A 2000-ben 19–22 éves korcsoportban a változás elhanyagolható, kevesebb, mint 1 százalékpont.)

Míg tehát az egyházi iskola lassan növekvő, de még mindig igen csekély hányadát éri el a fiataloknak, és nyújt számukra valamilyen vallásos nevelést, a családok által nyújtott vallási neveltetés kevésbé egyöntetű, de csökkenő vallási szocializációs hatást képvisel az ifjúsági korosztály számára. A kérdés az, hogy ezek milyen – egymással összefüggő vagy egymástól független – hatást jelentenek, melyiknek mekkora szerepe van abban, hogy egy fiatal gyakorló vallásos lesz-e, marad-e.

A kérdés megválaszolásához mindenekelőtt négy csoportra bontottuk a 2008-as adatfelvételbe bevont válaszadókat: (1) akik vallásos családban nőttek fel, és egyházi iskolába is jártak, (2) akik csak családjukban kaptak vallási neveltetést, (3) akik egyházi iskolába jártak, de otthon nem kaptak vallásos neveltetést, és (4) akik nem vallásos családban születtek, és nem jártak egyházi iskolába sem. E négy csoport vallási identitását (a Tomka Miklós által kidolgozott ötelemes skála szerint, lásd Tomka 1973, 1998b) az 5. ábrán, templombajáráruk gyakoriságát a 6. ábrán hasonlíthatjuk össze.

Már az ábrák alapján is igazolhatónak tűnik a logikus feltételezés, hogy a két szocializációs intézmény együttes jelenléte teszi a legvalószínűbbé a vallásos kötődést: azoknak a fiataloknak, akik a családban és az iskolában egyaránt vallá-

6. ábra: Templomba járás gyakorisága a vallásos neveltetés és az egyházi iskolába járás függvényében, 2008

forrás: Ifjúság 2008

1. táblázat: A templombajárási gyakoriságának lineáris regressziós magyarázó modellje, 2008

	15-19			20-24			25-29			15-29		
	B	S.E.	β	B	S.E.	β	B	S.E.	β	B	S.E.	β
Nem (1 = férfi, 2 = nő)												
életkor												
település = Bp												
település = megyei jogú város												
település = 5000-												
település = 2000-4999												
apa végz. = szakmunkás												
apa végz. = érettségi												
apa végz. = felsőfok	2,636	1,106	,055*	2,609	1,045	,062*	3,132	,868	,081**	,928	,462	,030*
gyermek szám												
min. 3 hónap munkavállalás				1,351	,576	-,050*						
nem él szüleivel együtt												
hány évig járt egyházi iskolába	2,512	,205	,231**	1,470	,180	,163**	2,216	,247	,165**	2,050	,117	,192**
vallásosan nevelték, nevelik	11,416	,635	,343**	7,641	,562	,277**	7,164	,468	,285**	8,675	,319	,303**
Adj. R2		0.212			0.128			0.127			0.158	

referenciakategóriák: település = 0-1999, apa végz. = max. 8 általános

* sig. p < 0.05, **sig. p < 0.01

szos ösztönzéseket kaptak, több mint felük legalább havonta néhány alkalommal járt templomba, míg ugyanez a gyakoriság azoknak a fiataloknak alig több mint 2%-át jellemzi, akik semmilyen vallásos háttérrel nem számoltak be. A vallási identitást tekintve több mint kétharmada (69%) bizonytalan volt, vagy vallástalannak mondta magát azoknak, akik nem kaptak vallásos neveltetést a családjukban, és nem jártak felekezeti háttérű iskolába sem; ugyanakkor a vallástalanok vagy bizonytalanok együttesen csak kb. 8%-ot tettek ki azok körében, akik családjukból és az oktatás révén is vallásos indíttatásokat nyertek.⁹

A két hatás jól láthatóan erősíti egymást, de felvethető, hogy melyik jelentősebb. Ezt egyrészt abból állapíthatjuk meg, hogy van-e különbség azon csoportok vallásossága között, akik a két szocializációs hatás közül csak az egyiknek voltak kitéve. Akik csak az iskolában találkoztak a vallással, de családjukban nem, ott csupán 4% mondta magát egyházián vallásosnak, és ennek az alcsoportnak közel fele (48%) a maga módján vallásosnak. Bár mindkét arány magasabb a semmilyen vallási neveltetést nem kapott csoportnál (itt mindössze 1% volt az egyház tanítása szerint és 30% a maga módján vallásos), de az értékek elmaradnak azokétól, akik bár egyházi iskolába nem jártak, de a családjukban megismerhették a vallást: utóbbiak közül 17% kötődött az egyháza tanításához, és valamennyi többi csoportnál magasabb, 68% volt a maguk módján vallásosok aránya. Hasonló tendencia látható a templomba járás gyakoriságát tekintve. Bár a leggyakrabban, hetente templomba járók aránya közel azonos (7% és 8%) a csak családjukban, ill. a csak egyházi iskolában vallásos háttérrel kapó fiatalok esetében, a legalább havonta templomba járók együttes aránya már több mint kétszeres a vallást családi indíttatásként kapók körében a csak egyházi iskolába járókhoz képest (22% az előbbi, 10% az utóbbi esetben).

Előzetes feltételezésként tehát megfogalmazhatjuk, hogy a családból hozott vallásosság szerepe nagyobb, az egyházi iskola pedig a tapasztalatok szerint jóval kisebb hatékonysággal képes pótolni azt a vallásos nevelést, amit a fiatal a családjában nem kapott meg. E hatások erősségének statisztikai elkülönítésére korosztályonkénti bontásban is kísérletet tehetünk lineáris regressziós modell segítségével.

A modellbe magyarázó változóként a válaszadók neme és életkora mellett a lakóhely települését, az apa iskolai végzettségét, a gyermekek számát, az önállóság egyes mutatóit (munkába állás, önálló háztartás), valamint természetesen a családból kapott vallásos neveltetésre és az egyházi iskolában folytatott tanulmányokra vonatkozó adatot építettük be. Eredményváltozóként, a vallásosság mutatójaként pedig a fiatalok templomba járási gyakoriságát használtuk. A lineáris regressziós modell tanulságait az 1. táblázat összegzi.

A modell világosan kimutatta, hogy mind a három megkülönböztetett korcsoportban (15–19, 20–24 és 25–29 évesek), mind a teljes vizsgált korosztályban (15–29 évesek együtt) szignifikáns hatása volt a két vallási szocializációs tényezőnek; ezek közül pedig a vallásos családi háttér valamennyi csoportban nagyobb pozitív hatást gyakorolt a fiatalok vallásosságára. Látható az is, hogy mindkét szocializációs tényező hatása erősebb a legfiatalabb (15–19 éves) korosztály ese-

tében. A többi magyarázó változó hatása sem ilyen nagy, sem ennyire egyöntetű nem volt. Az önálló életvitel önmagában gyakorlatilag nem befolyásolta a vallásgyakorlást. A modell alapján mindössze annyi tűnik valószínűnek, hogy az apa felsőfokú végzettsége esetén valamivel magasabb arányú templomba járást találunk.¹⁰ Várakozásainkkal összhangban az életkor hatása ebben a modellben nem olyan kiugró, mint ahogy a fentiekben – a kohorsz- és életciklus-hatások vizsgálatánál – láttuk: ha a mintát életkor szerint csoportokra bontjuk, 2008-ban már csak a legfiatalabb korosztályban szignifikáns az életciklus-hatás, vagyis az a jelenség, hogy a kor növekedésével a vallásosság csökken.

Következtetések

Az egyházas vallásosság indikátorai az Ifjúság 2008 kutatás és a nyolc évvel korábbi adatfelvétel eredményeinek összevetése alapján szignifikáns csökkenést mutatnak viszonylag rövid időtartam alatt. Az egyházas vallásosság csökkenésével szemben pedig nem a „maguk módján vallásosak”, és nem is a vallásossággal határozottan szembenállók, hanem a nem vallásosak, a vallással szemben közömbösek aránya növekedett számottevő mértékben. Bár a legfiatalabb korcsoport (15-16 évesek) több mutató szerint is valamivel vallásosabb, mint az idősebbek, ez a különbség szembetűnőbb volt 2000-ben, mint 2008-ban. A többi korcsoport esetében azonban alig figyelhetők meg különbségek.

Összevetve a 2000-ben és 2008-ban egyaránt vizsgált néhány születési csoportot, megállapítható, hogy az egyházas vallásosság mértéke jelentősen visszaesett a 2000-ben legfiatalabb kohorsz tagjainál. Az ennél idősebb, mindkét adatfelvételben vizsgált kohorszok vallásossága szintén csökkenő tendenciát mutat, de a visszaesés itt lényegesen kisebb mértékű volt. Figyelembe véve azt, hogy a felnőttek körében ilyen tendencia nem tapasztalható, a kohorszon belüli változás feltehetőleg életkori jellegű volt, és nem periódus-hatásnak tulajdonítható, hiszen a történeti hatásnak, a politikai és intézményi környezet változásának valamennyi korosztály egyszerre volt kitéve.

Összevetve az Ifjúságkutatás által vizsgált különböző szocializációs tényezők hatását, láthatóvá vált, hogy a család vallási nevelésének hatása lényegesen erősebb az egyéni vallásosságra, mint az egyházi iskoláé. Ennek a vallási szocializációnak a hatása valamivel gyengébb volt az idősebb kohorszokban. Az egyházas vallásosság valószínűsége nagyobb azoknak a fiataloknak az esetében, akiknél a család vallásos nevelésének és az egyházi iskolának a hatása együttesen érvényesül. Az adatok alapján azonban eldönthetetlen, hogy ez azért van-e, mert az egyházi iskola erősíti a családi neveltetés hatását, vagy mert az erősen vallásos családok eleve egyházi iskolába íratják gyermekeiket. Az egyházi iskolák mindenesetre jelenleg alig töltik be a nem vallásos családból származó gyermekek (újra)evangelizációjának a funkcióját. Bár az életciklus-hatás meglétéből erre következtetnénk, a szülői családtól történő függetlenedés hatása a vallásosságra ennek ellenére alig kimutatható.

A megfigyelt kohorszok további elemzése az Ifjúság 2012 kutatás adatai alapján a közeljövőben várakozásaink szerint további eredményeket hozhat.

JEGYZETEK

1 A tanulmány a Magyar Szociológiai Társaság közgyűlésének Vallásszociológiai szekciójában, (Budapest, 2012. november 9.) elhangzott előadás szerkesztett, kis mértékben rövidített és átdolgozott változata. – 2. A generációs különbségekről és az életkori hatásról bővebben lásd: Földvári 2003, Rosta 2007, Tomka 2010. – 3. A szekularizációs tézis és a vitatkozó álláspontok rövid áttekintésére korábbi cikkünkben kísérletet tettünk (Hámori 2011: 16–17). A téma kimerítő összefoglalását adja Tomka (2011). – 4. Amint a bevezetőben utaltunk rá, Magyarországon ennek ellenére ma a hívők számának csökkenését figyelhetjük meg. Ennek oka Tomka (2009, 2010) szerint az, hogy társadalmi méretekben sokkal nagyobb a kohorsz-hatás, vagyis az egymást követő fiatalabb generációk elvallástalanodása, mint az idősök vallásosabbá válása, és hogy éppen a nagyobb létszámú vallásos idős népesség távozott, halt ki az utóbbi évtizedekben. – 5. Az ellentmondásos folyamat egyik lehetséges értelmezése, hogy a különböző együtt élő korosztályokban más típusú vallásosság feltételezhető, amelynek következtében eltérő jellegű változás zajlik le. Az idősebb korosztályokban még jelen van a hagyományos népegyházi kötődés, és itt inkább szekularizációs jellegű változás van folyamatban. A fiatalabb korosztályokra inkább a személyes választáson alapuló vallásosság jellemző, az itt zajló vallási változás pedig a hívekért versengő egyházak kínálatán alapuló „vallási piac” elméletével modellezhető (Hámori 2011). – 6. Az életkori hatás a fiatalok körében a felnőtt minták alapján alig kimutatható, bár vannak erre utaló eredmények (Nagy 2010). – 7. Tanulmányunk összeállításakor a 2012-es felvétel adatai még nem álltak rendelkezésünkre. – 8. Az intézményes vallási identitás és a hitvilág komplex összefüggéséről bővebben Hámori – Rosta 2011: 256kk. – 9. A kutatás segítségével nem lehet eldönteni azt a kérdést, hogy az egyházi oktatási intézmény ez esetben a magasabb fokú vallásosság egyik okaként tekintendő-e, vagy ez esetben is az otthonról hozott vallásosság az az ok, amely éppúgy befolyásolja az iskolaválasztást, mint a jelenlegi vallásosságot. – 10. Az Ifjúságkutatások eredményei alapján a fiatalok körében a vallásos alminta elitizálódására utaló tendenciákra korábbi elemzéseinkben is rámutattunk (Hámori – Rosta 2011: 253–256).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Crockett, Alasdair – Voas, David (2006): Generations of decline: Religious change in twentieth-century Britain. In: *Journal for the Scientific Study of Religion* 45 (4): 567-584.
- Földvári Mónika (2003): A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. In: *Szociológiai Szemle* 13 (4): 20-33.
- Hámori Ádám (2011): Református esélyek és kilátások, *Confessio* 37 (4): 6-25.
- Hámori Ádám – Rosta Gergely (2011): Vallás és ifjúság, In: Bauer B. – Szabó A. (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*, Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 249-262.
- Müller, Olaf (2011): Secularization, Individualization, or (Re)vitalization? The State and Development of Churchliness and Religiosity in Post-Communist Central and Eastern Europe. In: *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 4 (1): 21-37.
- Müller, Olaf (2012): *Kirchlichkeit und Religiosität in Ostmittel- und Osteuropa*. Wiesbaden, Springer VS
- Nagy Péter Tibor (2010): Vannak-e fiatalok? Vallásszociológiai lehetőségek a fiatalság meghatározásához. In: *Educatio* (2) 274-292.
- Népszámlálás (2002): Népszámlálás 2001. kötetei, 5. kötet: Vallás, felekezet. Budapest: KSH. = Letölthető: <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/05/tartalom.html>
- Rosta Gergely (2007): A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In: Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.): *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 297-309.
- Rosta Gergely (2008): Szekularizáció vagy privatizáció? A vallásosság változása Magyarországon a rendszerváltás utáni másfél évtizedben. In: Császár Melinda – Rosta Gergely (szerk.): *Ami rejtve van s ami látható – Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest – Piliscsaba, PPKE BTK
- Rosta Gergely (2011): Vallásosság a mai Magyarországon. In: *Vigilia* (10) 741-750. = Letölthető: http://www.vigilia.hu/system/files/cikk_pdf/2011/11/rosta_gergely.pdf
- Rosta Gergely (2012): Church and Religion in Hungary – Between Religious Individualization and Secularization. In: Detlef Pollack – Olaf Müller – Gert Pickel (szerk.): *The Social Significance*

- of Religion in the Enlarged Europe – Secularization, Individualization and Pluralization.* Farnham, Burlington: Ashgate, 187-205.
- Szabó Andrea – Bauer Béla szerk. (2009): *Iffúság 2008 Gyorsjelentés*, Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet = Letölthető: http://ncsszi.hu/onallo-kiadvanyok-1_17/iffusag2008-3_28
- Tomka Miklós (1973): A vallásosság mérése. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1973/1-2.: 122-135.
- Tomka Miklós (1994): Vallás, szociológia, politika. In: *Replika* 1994/11-12.: 181-196.
- Tomka Miklós (1998a): Egy új társadalmi-politikai szereplő. Vallás és egyház a rendszerváltozás folyamatában. In: *Társadalmi Szemle* 1998/8-9. = Letölthető: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_egy.htm
- Tomka Miklós (1998b): A vallásosság mérése. In: Máté-Tóth András – Jahn Mária (szerk.): *Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*. Szeged, Bába és Társa Kft., 18-31.
- Tomka Miklós (1999): A magyar vallási helyzet öt dimenziója. In: *Magyar tudomány* 104, Ú.f. 44 (5): 549-559. = Letölthető: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_magy.htm
- Tomka Miklós (2009): Vallásosság Kelet-Közép-Európában – Tények és értelmezések. In: *Szociológiai Szemle* 19 (3): 64-79. = Letölthető: www.szociologia.hu/dynamic/SzocSzemle_2009_3_64_79_TomkaM.pdf
- Tomka Miklós (2010): Vallási helyzetkép – 2009. Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, OCIPE – Faludi Ferenc Akadémia, 401-425.
- Tomka Miklós (2011): *A vallás a modern világban. A szekularizáció értelmezése a modern világban*. Budapest, Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet – Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány
- Voas, David – Doebler, Stefanie (2011): Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts. In: *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 4 (1): 39-62.
- Wolf, Christof (2008): How secularized is Germany? Cohort and comparative perspectives. In: *Social Compass*, 55 (2) 111-126.

ROSTA GERGELY – FÖLDVÁRI MÓNIKA

Fiatal felnőttek vallásosságának változása az ISSP és az EVS-vizsgálatok tükrében¹

Tomka Miklós utolsó munkái egyikében egyebek mellett a következő megállapításokban foglalta össze a hazánkban megfigyelhető vallási változás mibenlétét (Tomka 2010):

1. A felnőtt népességben egy kisebb és csökkenő méretű csoportot jelent az egyházakhoz kötődően vallásosak aránya, míg egy nagyobb és több szempont alapján növekvő csoport tagjai egyházakhoz nem kötődően, individuálisan, „maguk módján” vallásosak.
2. A vallásosság alakulásában megfigyelhető csökkenő tendenciák a gyengülő vallási szocializációra vezethetők vissza. Ennek megfelelően jelentős generációs különbségek mutatkoznak a vallásosság mutatóiban: a fiatalabbak kevésbé vallásosak, mint az idősek.
3. A vallási változás a vallásosság társadalmi különbségeinek kiegyenlítődése irányába mutat. Igaz ez a fiatalok és az idősek összevetésére is.

A Tomka Miklós által felvázolt kép egy egyre inkább individualizálódó vallásosság körvonalait rajzolta meg.

A vallási individualizáció három fontos jellemzője a vallási közösségektől, intézményektől független vallási formák előnyben részesítése; a vallási kultúra elemeinek széttöredezése, a köztük lévő kapcsolat lazulása az egyéni vallásosság szintjén és a vallásosság különböző tradíciókhoz kötődő elemeiből történő szabad válogatás (Luckmann 1967, Hervieu-Léger 1986, Davie 1994).

Az adatok azt mutatják, hogy ma Magyarországon a vallásosság alakulásának két meghatározó vonulata egyfelől a közösségi formák (mint templomba járás, egyháztagság) visszaszorulása, másfelől a magánajtatosság (istenhit, túlvilágba vetett hit) egyre inkább általánossá válása (Tomka 2010).

Kérdés, hogy mit mondhatunk ma a kutatási adatok fényében a fiatalok vallásosságáról, mennyiben tér el a róluk rajzolható kép a teljes népességre vonatkozótl.

Válóban minden szempontból alacsonyabb vallásossággal jellemezhető a fiatal felnőttek csoportja? Hasonló változások tapasztalhatók-e a fiatal felnőttek egyes vallásosság-mutatóiban, mint a teljes népesség körében? Csökkent-e a fiatal felnőttek és a teljes népesség vallásosságában mutatkozó különbség?

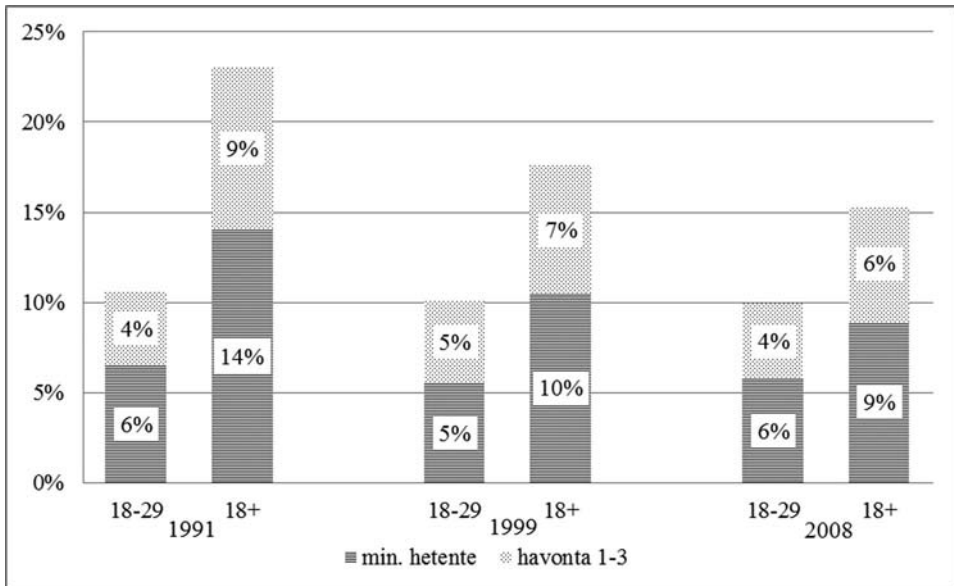
Beszélhetünk-e erősebb vallási individualizációról a fiatalok körében? Tapasztalható-e körükben a közösséghez, intézményhez kötődést nem igénylő vallási formák nagyobb túlsúlya a felnőtt népességhez viszonyítva? Jellemzőbb-e rájuk a több vallási tradíción alapulás, egyéni válogatás? Írásunkban ezekre a kérdésekre keressük a választ nemzetközi szociológiai vizsgálatokból származó eredmények segítségével.

Tanulmányunk az 1991 és 2008 közötti időszakot öleli fel. Adataink az *Európai Értékvizsgálat* (European Values Study, EVS) 1990/91., 1999/2000., 2008., valamint az *International Social Survey Program* (ISSP) 1991., 1998. és 2008. évi felméréseiből származnak. Mivel ezeket a vizsgálatokat a 18 éves és idősebb felnőtt lakosság körében végezték, így fiatalok alatt jelen esetben a fiatal felnőttek (18–29 évesek) csoportját fogjuk érteni².

Alapvető trendek az ifjúság vallásosságának alakulásáról

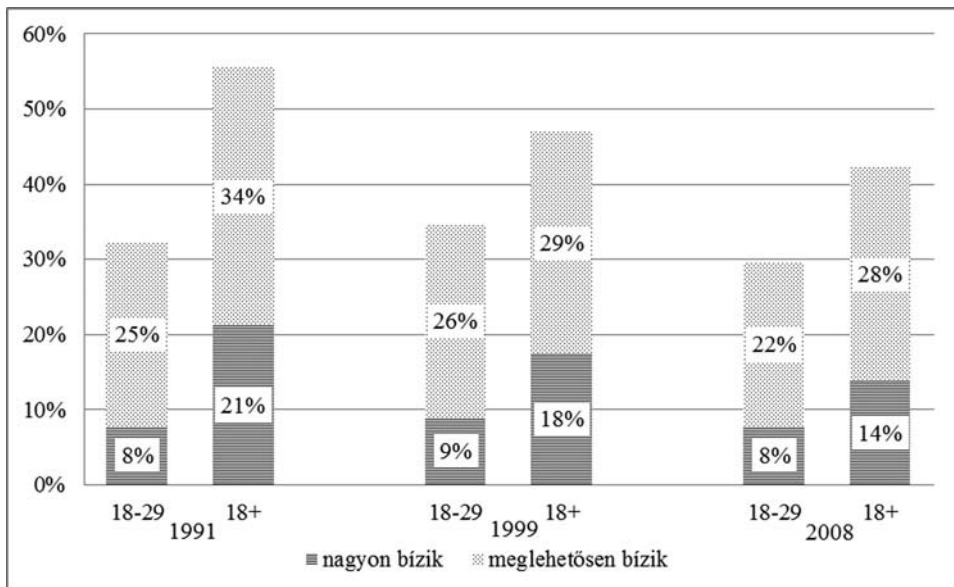
Az adatok leíró elemzése során két elemzési szempontot vettünk figyelembe: az időbeli változást és a teljes felnőtt mintával történő egybevetést. A korábbi kutatások adataival egybeesően megállapítható, hogy a vallásosság egyházhoz kötődő megjelenési formái a fiatal felnőtteknek csupán egy kis részére jellemzőek. A fiatal felnőtteken belüli részarányukat tekintve ugyanakkor csak minimális időbeli változás tapasztalható, ami az alacsony elemszáma miatt nem tekinthető szignifikánsnak. Ezzel szemben a teljes felnőtt népesség körében erőteljes visszaesés mutatkozik ugyanezen mutatók tekintetében, ami összességében a fiatalok és a felnőtt népesség közti különbségek csökkenését eredményezi. A rendszeres (legalább havi gyakoriságú) templombajárók aránya 1991-ben még közel 2,5-szer olyan magas volt a 18+ korosztályon belül, mint a fiatal felnőttek körében, 2008-ra ez az arány 1,5-re csökkent. A nominális különbség pedig 13-ról 5 százalékpontra zsugorodott. (1. ábra)

1. ábra: Templomba járás gyakorisága (1991–2008)

forrás: EVS 1991–2008

2. ábra: Az egyházba vetett bizalom (1991–2008)

forrás: EVS 1991–2008

Hasonló a helyzet az egyházba vetett bizalom esetében is, ahol a 18-29 éves korosztály stagnálása mellett a felnőttek körében szignifikáns csökkenés tapasztalható, ami összességében a két csoport közti különbség 22-ről 12 százalékpontra zsugorodását eredményezi 1991 és 2008 között. (2. ábra)

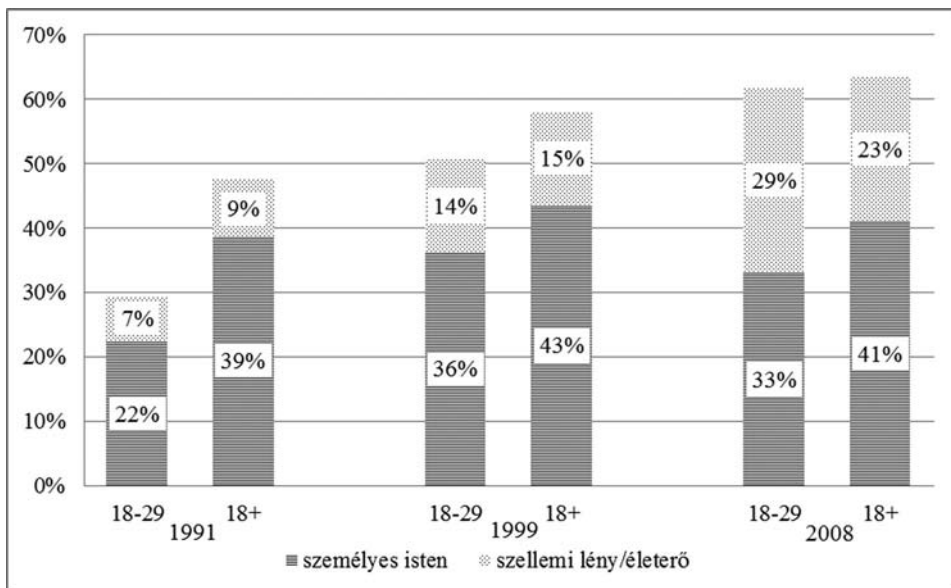
Hasonló különbségkiegyenlítődési tendenciákat tapasztaltunk a vallás személyes fontossága, valamint a gyerekkori templomba járási gyakorisághoz képest történt változás, mint a vallási szocializáció tartósságának egy mércéje alapján is.

A fenti eredmények összhangban vannak azzal az állítással, mely szerint az egyházas vallásosság változása elsődlegesen szocializációs okokra és a generációk cseréjére vezethető vissza (Rosta 2007, Tomka 2010). Az adatok dinamikus elemzése alapján ezt kiegészíthetjük azzal a kijelentéssel, hogy az egymásra következő fiatal felnőtt kohorszok vallásosságában alig mutatkozik eltérés, ami a teljes felnőtt népességen belül tapasztalható csökkenés ütemének lassulását vetíti előre – amennyiben a trendek hasonlóak maradnak –, hiszen a II. világháború előtt született legvallásosabb generáció kihalásával párhuzamosan a kohorszspecifikus vallási különbségek erősen lecsökkennek.

A vallásosságnak az egyház tanításaihoz kevésbé kötődő formái a fentiekől gyökeresen eltérő trendet mutatnak. Az egyik legfontosabb ilyen vallásdimenzió a különböző vallási tanokba, tételekbe vetett hit, melynek létét attól függetlenül szokás vizsgálni, hogy a keletkezésében és megélésében játszott ill. játszik-e szerepet valamilyen vallási közösséghez tartozás. E tekintetben gyakorlatilag minden téren emelkedés volt tapasztalható a 90-es évek eleje óta, mind a teljes felnőtt népesség, mind pedig ezen belül a fiatalok körében.

A legfontosabb példa erre az istenhít, mely az összes vizsgált hittétel közül a legszélesebb körben vallott, és amely egyben a fiatalok körében a legerőteljesebb növekedést is mutatta 1991 és 2008 között. Az istenbe vetett hit mérésére több eljárás is lehetséges, melyek általában némileg eltérő eredményre vezetnek, de a változás iránya és mértéke minden indikátor alapján azonos. A pusztán igen-nem választ lehetővé tevő dichotóm kérdés alapján a felnőtt lakosságon belül 58-ról 67%-ra nőtt az istenhívők aránya, a 18–29 évesek körében 37-ről 60%-ra. Az istenhít típusai közt különbséget tevő válaszlehetőségeket felkínáló kérdés alapján 48%-ról 64%-ra emelkedett a személyes istenben, valamiféle szellemi lényben, vagy életerőben hívők aránya a felnőttek körében, ugyanezek az értékek a fiatalok esetében: 29% és 62%. Ez utóbbi esetben fontos adalék, hogy mindkét vizsgált csoporton belül jóval erőteljesebb volt a növekedés a valamilyen szellemi lénybe vagy életerőbe vetett hitnek, amely azonban nem ölti egy, a keresztény egyházak tanításában is megjelenő személyes isten képét. A vizsgált időszak végére a fiatalok körében már nagyobb is az ilyen kevésbé éles kontúrú istenképpel rendelkezők aránya, mint a teljes felnőtt népességen belül. Ugyanakkor a személyes istenben hívők aránya is 50%-kal nőtt 1991 és 2008 között a fiatalok körében, ami a felnőttek esetében ugyanezen indikátor szerint tapasztalt stagnálással együtt megint csak a két csoport közti különbség csökkenését eredményezte. Összességében mind a fiatal felnőttek, mind a teljes felnőtt népesség körében a 2/3-ot közelíti az istenben hívők aránya. (3. ábra)

3. ábra: Istenhit típusainak gyakorisága (1991–2008)

forrás: EVS 1991–2008

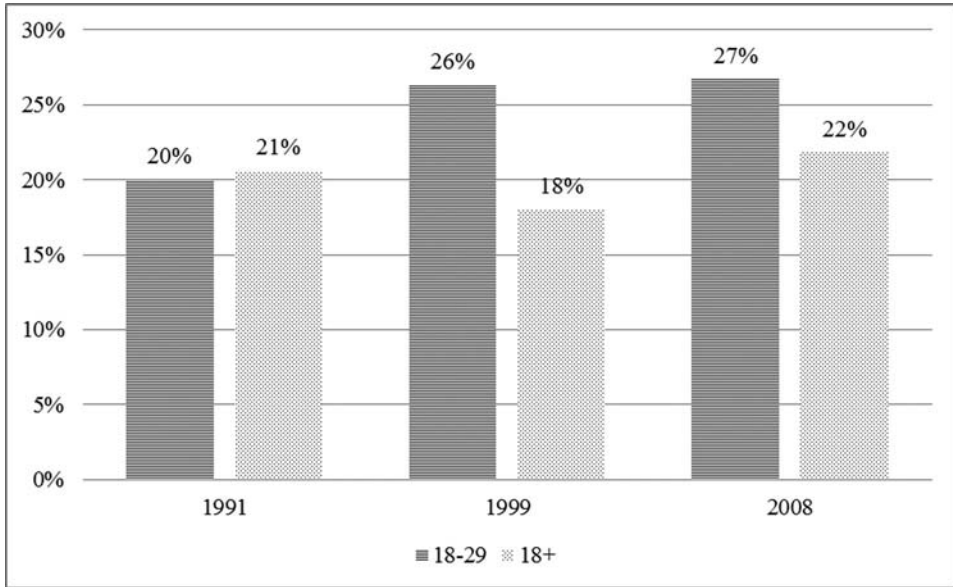
Hasonló tendenciát tapasztalni a mennyországba és a halál utáni életbe vetett hit esetében is. Előbbi esetben csökkent a hívők arányában a felnőttek és a fiatalok közt mutatkozó különbség, az utóbbi esetben pedig el is tűnt. A pokol létezésében hisznek a legkevésbé, ugyanakkor ez esetben is némi emelkedés volt tapasztalható 1991 óta, s 2008-ban már a fiatalok is ugyanakkora arányban hittek benne, mint a felnőttek.

Meg kell jegyezni, hogy az időbeli összehasonlítást lehetővé tevő kérdések döntő részben a keresztény tanításokhoz kapcsolódó hitekre vonatkoznak, így a hívők emelkedő arányára vonatkozó állítás is csak ezekre érvényes. Az egyetlen kivétel ez alól a reinkarnáció, amelyben való hit a felnőtt lakosság körében változatlan maradt, a fiatalok esetében pedig enyhén emelkedett. Az időszak végére a fiatalok valamivel nagyobb arányban hittek a reinkarnációban, mint a felnőttek (4. ábra).³

A hit dimenziójában tehát általános emelkedés volt tapasztalható, amely a fiatalok körében erőteljesebb volt, s ily módon a teljes felnőtt népességgel szembeni különbség csökkenését eredményezte. Hasonló eredményre jutunk az egyéni vallásgyakorlat egy fontos mutatója, az imagyakoriság kapcsán. Az ISSP kérdése nem a szűkebb vallási értelemben vett imára fókuszál, hanem a meditációt, elmélkedést is belefoglalja, s ezáltal a magánjátatosságnak a hagyományos egyházi formájánál szélesebb palettáját vizsgálja. A trend megint csak emelkedő, a változás intenzitása pedig megint a fiatalok körében a nagyobb, ami összességében megint csak a két csoport közti különbség csökkenését eredményezi. (5. ábra)

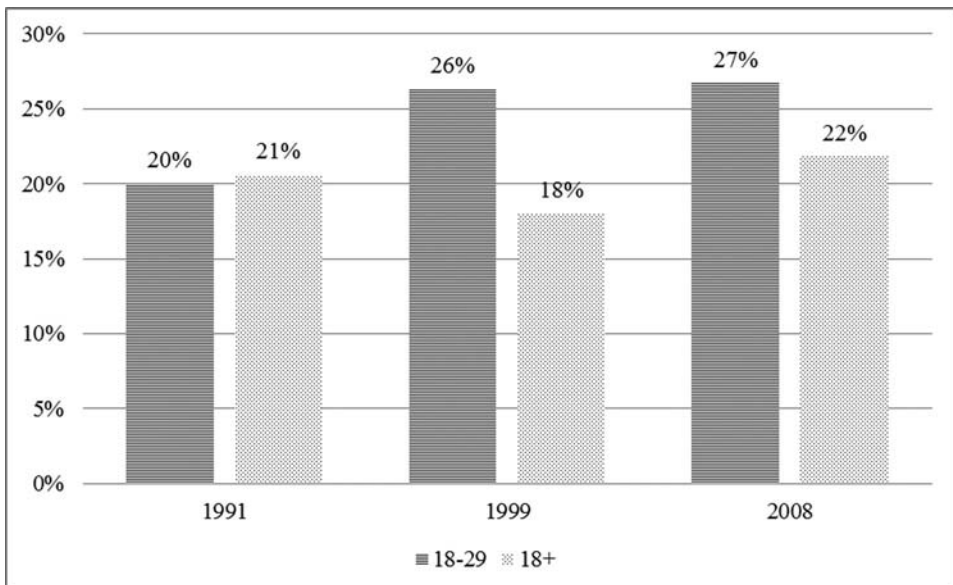

4. ábra: A reinkarnációban hívők aránya (1991–2008)

forrás: EVS 1991–2008

5. ábra: Szokott-e Ön néha imádkozni, meditálni, elmélkedni vagy valami hasonlót tenni? (Igen válaszok aránya, 1991–2008)

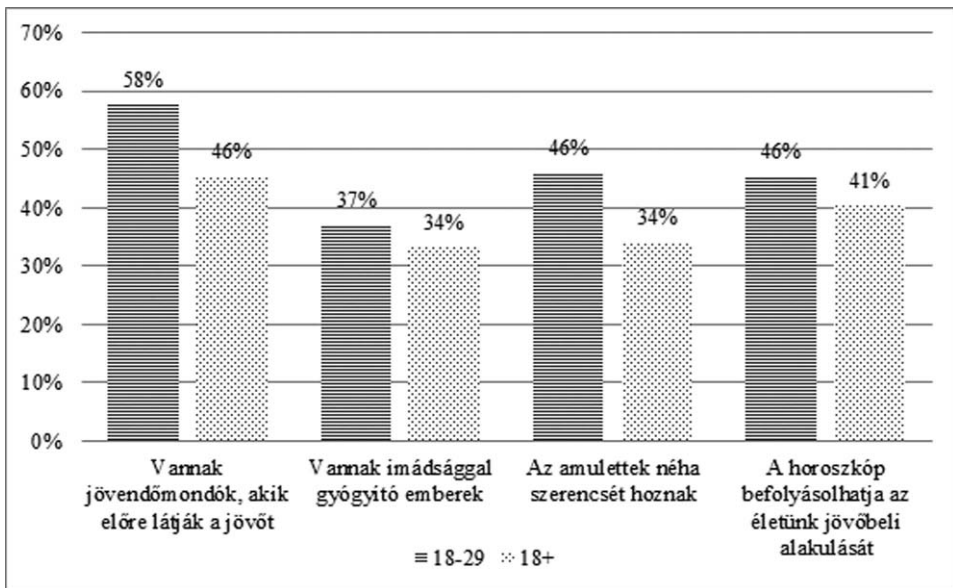

forrás: ISSP 1991–2008

Mint korábban emítettük, a nem keresztény gyökerű vallási elemek elterjedtségéről nem állnak rendelkezésre hosszabb távot felölelő trendadatok. Ugyanakkor a felnőtt és az ifjúsági népesség összehasonlítása egyetlen időpontból származó keresztmetszeti adatok segítségével is lehetséges. Mivel az ISSP kutatás-sorozat 1998. évi felmérésében több olyan állítás is szerepelt, amely az ezotéria és a babona tárgyköréhez sorolható hitek elterjedtségét vizsgálta, és mivel újabb eredmények nem állnak rendelkezésünkre, ezeket az adatokat használjuk az ezotérikus-babonás hit elterjedtségében mutatkozó különbségek kimutatására.

A magyar felnőtt lakosság körében a vizsgált nézetek viszonylag elterjedtek, a megkérdezettek harmada-fele véli úgy, hogy valószínűleg vagy biztosan igazak azok. A jövőmondók létét vetett hit a leggyakoribb, az imával gyógyítókéba, valamint az amulettek szerencsehozó képességébe vetett pedig a legritkább. Ugyanakkor a fiatal felnőttek minden esetben szignifikánsan nagyobb arányban tartják igaznak az állításokat, mint az idősebbek. A legnagyobb eltérés a jövőmondók esetében tapasztalható, akik létét a fiatalok többsége elfogadja. (6. ábra)

6. ábra: Ezotériával kapcsolatos állítások elfogadottsága (biztosan + valószínűleg igaz válaszok aránya, 1998)

forrás: ISSP 1998

Összefoglalás

Adatelemzésünk összegzéseként a következő képet láttuk kirajzolódni a fiatalok vallásosságára vonatkozóan:

A fiatal felnőttek szinte minden szempont alapján kevésbé vallásosak, mint a felnőtt népesség, ugyanakkor a nem keresztény gyökerű hitek elterjedtebbek a fiatal felnőttek körében.

Ami a vallásosság *időbeli alakulását* illeti, a leíró elemzés során két különböző irányú trendre mutattunk rá, s mindkettő a fiatal felnőttek és a teljes felnőtt lakosság vallásossága közti különbség csökkenése, a generációk közötti vallási különbségek kiegyenlítődése irányába mutatott. Az egyházhoz köthető vallásosság mutatóinak csökkenése az idősebbek körében volt erőteljesebb, közelítve ily módon a fiatalok értékeihez. Az individuális vallásosság mutatóinak emelkedése pedig a fiatalok esetében volt jelentősebb, ilyen módon alulról közelítve értékeit a teljes felnőtt népességéhez.

Végezetül visszatérve a Tomka Miklós által felvázolt, bevezetőben említett képhez, elemzéseinkből leginkább az domborodott ki, hogy a vallási változások a generációs különbségek kiegyenlítődése irányába mutatnak. Adataink ugyanakkor főként a vallásosság kereszténységhez köthető elemeire vonatkoztak, s csak érintőlegesen, elnagyoltan utalnak arra, hogy a fiatal felnőttek nyitottabbak a spiritualitás más, nem feltétlenül keresztény formái felé. Egy fontos, előttünk álló kutatási feladat a vallási változás ezen elemeinek árnyaltabb vizsgálata.

JEGYZETEK

1. A tanulmány a Magyar Szociológiai Társaság közgyűlésének Vallásszociológiai szekciójában (Budapest, 2012. november 9.) elhangzott előadás alapján készült tanulmány rövidített változata. A teljes tanulmány a konferencia előadásait tartalmazó kiadványban fog megjelenni. – 2. A mintaméret a felnőtt lakosság esetén: 1000-1500 fő, így aránybecslés esetén a becslési hiba 95%-os valószínűséggel max. 2,5-3,1 százalékpont. Mintaméret a fiatal felnőttek (18-29 évesek) esetében: 166-368 fő. Aránybecslés esetén a becslési hiba 95%-os valószínűséggel max. 5,1-7,6 százalékpont. – 3. A reinkarnációba vetett hit értelmezését pontosítja a kérdőívben feltett kérdés szó szerinti megfogalmazása: „Hisz-e Ön a reinkarnációban, azaz hogy itt a Földön újra meg fogunk születni?” A kérdés által nyújtott magyarázat alapján nem kizárható, hogy a reinkarnáció keleti vallásokhoz köthető értelmezése helyett sokan az ítéletnapon történő feltámadás keresztény interpretációjára gondoltak. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a rendszeres templomba járók nagyobb arányban válaszoltak igennel a kérdésre, mint a misére, istentiszteletre ritkábban vagy soha nem járók.

IRODALOM

- Davie, Grace (1994): *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*. Blackwell, Oxford
- Hervieu-Léger, Danièle (1986): *Vers un nouveau christianisme?* Editions du Cerf, Paris
- Luckmann, Thomas (1967): *The Invisible Religion*. MacMillan, London
- Rosta Gergely (2007a): A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In: Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.): *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 297-309.
- Tomka Miklós (2010): Vallási helyzetkép 2009 – A vallásosság elterjedtségének, társadalmi bázisának és az életben betöltött szerepének változásai az utóbbi évtizedekben Magyarországon. In: Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 401-426.

PUSZTAI GABRIELLA

Hallgatói vallásosság és felsőoktatási beágyazottság*

A vallásosság tanulmányi pályafutásra gyakorolt hatását vizsgálva az utóbbi évtizedben végzett kutatásaink során meggyőződünk arról, hogy – noha az iskolai eredményességgel foglalkozó hazai vizsgálatok nem számolnak a vallásosság hatásaival – érdemes odafigyelnünk a jelenségre. Felületes szemlélő könnyen arra a következtetésre juthat, hogy a téma társadalmi jelentősége kicsiny, sőt a kérdésfelvetés is fölösleges, hiszen a hazai vallásszociológiai munkák hosszú ideig arról számoltak be, hogy az iskolai végzettség emelkedésével igen határozottan csökken a vallásos elköteleződés a társadalomban. Azonban az utóbbi évtized elemzései arra mutattak rá, hogy térségünkben ez az összefüggés elsősorban a szocialista modernizáció valamint az államilag támogatott szekularizáció következménye volt (Tomka 2011, Gautier & Singelmann 1997), sőt, újabban kifejezetten intenzív vallásgyakorlat figyelhető meg a magasan kvalifikált fiatalok körében (Gereben 2009, Tomka 2010, Rosta 2010). E probléma akkor válik különösen érdekessé, amikor egy gazdasági depresszióval és egy sereg ezzel összefüggő és ettől független társadalmi problémával küzdő térség hallgatótársadalmát vizsgáljuk, melyben az átlagosnál alacsonyabban iskolázott szülői háttérű hallgatók képezik a döntő többséget (Pusztai 2011).

Több munkánkban foglalkoztunk a kisebbségben élő hallgatók (Kozma-Pusztai 2006, Pusztai-Nagy 2005), valamint a vallási közösségekhez tartozó fiatalok (Pusztai 2009, Pusztai 2011) vizsgálatával. Rámutattunk, hogy nemcsak a hallgatók egyéni pályafutása és esélyei szempontjából lényeges individuális jellemzőként kell számolnunk a vallásossággal, hanem azért is fontos odafigyelni a hallgatótársadalom ezirányú sokszínűségére, mert a vallásos hallgatói csoportok az intézményi szocializáció sajátosan újszerű mintázatainak kialakulásához járulnak hozzá. Az oktatáskutatás számára további kérdés az, hogy a vallásosság mentén szerveződő közösségek támogatják vagy elvonják a fiatalokat a felsőoktatási karriertől. A végzős alapképzés és a mesterképzést kezdő hallgatók körében végzett kvantitatív (Pusztai 2011), valamint a hallgatói kisközösségekben és szervezetekben végzett kvalitatív kutatásaink (Pusztai et al. 2012) eredményeire támaszkodva elmondható, hogy a vizsgált felsőoktatási térségben a vallásos hallgatói közösségek igen nagy befolyással bírnak tagjaik egyetemi pályafutására azzal, hogy jelentősen átrendezik a tanulmányok célját és módját értelmező kontextust.

---

* Az előadás egy tavalyi ősszel megjelent kötetbe készült tanulmány utolsó fejezetének eredményeit foglalja össze. Viszont a teljes hivatkozott irodalomjegyzéket itt közöljük. Az eredeti megjelenés adatai: Vallás a keresztény társadalom után. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére. Szerk.: Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel. Szeged, 2012. Belvedere Meridionale, pp. 229–253.

Vallásosság és társadalmi státus

Vallásosság és társadalmi státus, a vallásosság és iskolai előmenetel kapcsolata a vallásszociológia kiemelt figyelemmel vizsgált kérdése. Szakirodalmi viták tárgya, hogy a vallásosság csökkenése egyértelmű és elkerülhetetlen következménye-e a modernizációs folyamatnak, a dominánssá váló racionalitásnak, a magasan képzettek aránynövekedésének, és a nyitott társadalomban visszafordíthatatlanul meggyengül-e a vallásosság mentén szerveződő közösségi közeg hatóereje (Tomka 2011). Régióink vallásszociológiai vizsgálatainak adatai azonban arra hívták fel a figyelmet, hogy itt nem ugyanolyan modernizációs folyamat zajlott le, mint Nyugat-Európában, s az oktatási rendszer nemcsak a státuselérésben, hanem a vallásos nézetek interpretálásában is központi szerepet töltött be évtizedeken át, így a vallásosság és az iskolázottság összefüggése nem magyarázható egyszerűen a modernizáció hatásával. A térségben valószínűleg jelentős részben az ideológiai szempontok által meghatározott nevelési és oktatási rendszerek működésének eredménye az, hogy az alapvető társadalmi státusmutatók kiemelkedő erővel és negatív irányban függenek össze a vallásossággal. A rendszerváltás első évtizedében felszínre kerülő tények azt a felfogást erősítették, hogy ok-okozati kapcsolat van a vallásosság és a társadalmi helyzet között, de ebben az összefüggésben a vallásosság inkább a magyarázó változó szerepét játssza, vagyis a vallásosak alacsony társadalmi státusa inkább az elmúlt évtizedek vallásosakkal szembeni ideológiai diszkriminációjának és a vallásosak önszelekciójának köszönhető (Hegedűs 2000, Görgőy 2001, Bögre 2004, Pusztai 2004).

A társadalmi státus és a vallásosság fordított arányú összefüggésének az erősége az utóbbi évtizedekben csökkenni látszik: a legalacsonyabb végzettségűeket az egyetemi végzettségűek követik például a gyakori templomba járásban. Emellett a fiatalok körében a vallási mező mindkét szélső pólusához tartozók körében felülreprezentált a magasan iskolázott szülőkkel rendelkezők aránya, s az egyházas fiatalok származására nemcsak magasabb iskolázottság, hanem a valamivel előnyösebb gazdasági státus jellemző, különösen a nagyvárosokban (Tomka 2010, Rosta 2010, Rosta-Hámori 2011).

Vallásosság és tanulmányi siker

Kutatási tapasztalataink azt mutatják, hogy a vallásosság és az iskolázottság valamint vallásosság és az iskolai munkához való hozzáállás, iskolai eredményesség kérdésköreit érdemes különválasztva vizsgálni. A legmagasabb iskolai végzettség elérésének társadalomban való eloszlásának magyarázatát kutatások sora keresi, s ezek nagy biztonsággal mutatják ki, hogy – noha az előző generáció iskolázottsága igen markáns erőforrás ezen a téren – néhány tényező hatását korábban nem vizsgálták. Ezek közül munkáinkban a vallásos kontextus strukturális és kulturális jellemzőire hívtuk fel a figyelmet (Pusztai 2009). Klasszikus gondolat az, hogy a vallásosság önmagában társadalmi mobilitást segítő tényező is lehet (Riesman 1983, Weber 1982), de azóta is elemzések sora keresi az empirikus választ, s egyesek szerint támogatja, mások szerint éppen aláássa a magas teljesítményt, az iskolai sikert a vallásgyakorlás (vö. Pusztai 2009).

A kutatók jelentős része szerint tetten érhető az egyéni és közösségi vallásgyakorlat hatása a tanulmányi munkára, továbbtanulási aspirációkra, egy fiatal későbbi társadalmi státusára, s többek értelmezése szerint szolgál a családi kulturális tőkehátrány kompenzálására (Darnell & Sherkat 1997, Lehrer 1999, Regnerus 2000, Loury 2004). A vallásgyakorlat tanulmányi karrierre gyakorolt hatásának működési mechanizmusát többféleképpen próbálják értelmezni. Felmerül a kérdés, hogy az összefüggés közvetlen vagy közvetett-e, vagyis a vallásosság valamilyen attitűd kialakításához vezet, amely az iskolai teljesítményt segíti. Kérdés, hogy ez az attitűd a vallásosság szerves központi eleme, mint például a lelkiismeretesség, vagy a vallásos neveltetés mellékhatása, mint a tekintélytisztelő (Iannaccone 1998). Van, aki úgy vélekedik, hogy közös okra vezethető vissza a vallásosság és az iskolai siker, s ez pedig a vallási közösségben megszokott engedelmességgel, vagy mondhatjuk úgy is, kooperálni tudással van összefüggésben. A hatásmechanizmus leírásában a legérdekesebb alternatíváknak a következőket tartottuk: egyrészt a személyes kortárs kapcsolatháló révén kortárs csoportnyomásként jelenhet meg (Sewell et al. 1969, Darnell & Sherkat 1997), a vallásos barátokkal való együttműködés feltételeként. Másrészt a vallásosság kognitív dimenziója által az értékpreferenciák és normák közvetlenül is befolyásolják az egyén iskolával kapcsolatos mindennapi és sorsfordító döntéseit (Lehrer 2005). Harmadrészt a családhoz, munkához és más egyebekhez való hozzáálláson keresztül, az azzal kapcsolatos döntések következményeként is visszahathat az egyén oktatási döntéseire (Lehrer 2006). Emellett a hátrányos helyzetű tanulók iskola által okozott akkulturációs sokkját enyhítve, s a sikertelenség miatti stresszt mérsékelve adhat biztonságot a tanulónak (Clark & Lelkes 2005).

Vallásosság a felsőoktatásban

Azt, hogy a felsőoktatásban eltöltött évek kitüntetett életszakasz az egyén gondolkodásmódjának, politikai, vallási attitűdjeinek formálódása szempontjából, Newcomb Bennington College-ban végzett vizsgálatai óta sejtjük, s az újabb kutatások megerősítették, hogy intézményi környezettől függően, de többé-kevésbé döntő spirituális változásokat hoznak ezek az évek (Feldman–Newcomb, 1969, Schreiner 2000, Morris et al. 2003, Astin et al 2011). A felsőoktatási kutatások újabban egy másik megközelítésből kezdték el kitüntetett csoportként vizsgálni a vallásgyakorló hallgatókat. Más hallgatói csoportokkal (alacsony státusú családból származók, kisebbségi etnikai csoportokhoz tartozók, családfenntartók, munka mellett tanulók) együtt sajátos kockázati csoportokként azonosította őket a szakirodalom. Ezeknek az ún. „nem-tradicionális” hallgatóknak az a közös vonása, hogy a felsőoktatási társas közegbe történő integrációjuk tökéletlen, töredékes (Spady 1970 Tinto 1993). S ez nem önmagában érdemes a figyelmünkre, hanem azzal együtt, hogy kutatások sora igazolta, hogy a gyengén integrált hallgató gyengébb továbbtanulási aspirációval rendelkezik, kevésbé kötődik az intézményéhez, bizonytalanabb a tanulmányi célértelmezésben, s könnyebben válik intézmények között vándorló, lemorzsolódó, sikertelen hallgatóvá (Bean-Metzner 1985, Tinto 1993, Pascarella-Terenzini 2005, Reay et al. 2009).

Azonban feltehetjük azt a kérdést, hogy a hallgatói integráció koncepciója alkalmazható-e maradéktalanul az ezredforduló utáni kulturálisan heterogén hallgatótársadalomra, amelyben nem mindenki számára jelent egyértelmű támogatást a domináns hallgatói kultúrába való integrálódás. Újabb tanulmányainkban amellettt érveltünk, hogy a külső kapcsolatok is képezhetnek olyan elkötelezettségeket, melyek a tanulási döntéseket, a tanulmányi célélérést, sőt, akár a felsőoktatási intézménnyel való azonosulást is támogatják (Hurtado 2007, Pusztai 2011). A „nem-tradicionális” hallgatók felsőoktatási pályafutásának vizsgálatakor tehát döntő kérdés, hogy a hallgató kikkel együtt alkotja meg tanulmányi célokra és az intézményi kötelezettségekre vonatkozó nézeteit.

A vallásosság iskolai pályafutásra gyakorolt hatásait korábban elemeztük, s megerősítettük a vallásosság mentén szerveződő kapcsolatháló magas teljesítményt támogató szerepét (Pusztai 2009), azonban a felsőoktatás világában az intézmény értékrendjével és céljaival való azonosulás feladata bonyolultabb, hiszen egyrészt a felsőoktatás világában hagyományosan szekuláris, sőt inkább vallásos világnézettel szembenálló beállítódás dominál, ami térségünkben az útfüggő karaktervonások miatt még határozottabban jellemző (Berger 1999, Geiger 1999). Másrészt, szemben a közoktatással, ahol a tanár szerepe valamivel nagyobb súlyt képez az intézményi kultúra megjelenítésében, itt ez döntő mértékben a hallgatótársak interpretációjában jut el az egyénhez. Mivel térségünkben különösen igaz, hogy az oktatókkal való kontaktusokban a vallásosság a legutóbbi időkig tabutémának számított, a hallgatókat spirituális témák megtárgyalására mutató igényeik intézményen belüli vagy kívüli informális közösségi, kapcsolatháló felé orientálják. Mint arra a felsőoktatási részvétel és integráció elméleti figyelemzetnek, eközben kiszakadhatnak a hallgatótársadalom szövetétől, melynek meghatározó magatartásmintái egy vallásos fiatal számára nem biztos, hogy teljes mértékben elfogadhatók, s az eltérő térhasználat és időbeosztás tovább növelheti ezt a távolságot. Így a nem domináns világnézethez tartozó hallgatók beágyazódása, s a tanulmányi szempontból fontos információk és segítség elérése is nehézségekbe ütközhet (Mahaffey–Smith 2009).

Ami a kapcsolati beágyazódást illeti e hallgatók körében a kötődések rendszerét a vallási közösséghez vagy vallásos baráti körhöz való kötődés többszörözi meg. A vallási és felekezeti közösségi tagság a baráti kapcsolatok egy jelentős részének képezi az alapját, s ez alkalom arra, hogy ne a szervezeti racionalitás mentén szerveződjenek a kapcsolatok, hanem az önkéntesség alapján létrejövő közös tagság mentén. A kapcsolatok ezirányú szerveződésének valószínűsége mellett szól, hogy a vallásgyakorló hallgatók nemcsak a korábban is meglévő, hanem a hallgatótársadalomban kialakuló barátságok esetében is fontosabbnak tartják a vallási-felekezeti homofiliát (Stark et al. 1996). Korábbi kutatási tapasztalatok szerint a vallási-felekezeti közösségekhez kötődők felsőoktatási beágyazottságát jellemezve három típus különíthető el. Az elsőbe azok a hallgatók tartoznak, akiket vallási közösségi beágyazódásuk tanulmányi sikerhez segít, ők a hallgatók körében megbecsülésre tesznek szert, míg a másik csoport nem tudja nézeteit összeegyeztetni az intézmény tanulmányi és társas közegében kialakult

domináns kultúrával, s ezért izolálódik s előbb-utóbb sehova sem tartozik. A harmadik típusba az intoleráns vallási közösségekhez tartozó hallgatók kerülnek, akik általában nagyon erősen kiszorulnak a hallgatótársadalomból (Sherkat 2007).

A vallásosság és a felsőoktatási integráció összefüggésrendszerét vizsgáló munkák egy része a felekezeti felsőoktatási intézménybe való integráltságot kutatja, s itt a tanulmányi és társas integráció mellett megjelenik a spirituális integráció dimenziója is (Morris et al. 2003). A spirituális integráltságról akkor beszélhetünk, ha a hallgató percepciója szerint az intézmény hozzájárul spirituális kiteljesedéséhez, oktatóival és hallgatótársaival világnézeti kérdéseket is meg tud beszélni, valamint harmonikus egységbe szerveződik egymással a spirituális és tanulmányi fejlődése, tudományos gondolkodása, professzionális anticipációi (Schreiner 2000, Morris et al. 2003). Mivel az utóbbi években végzett hallgatói vizsgálataink során a vallásosság mentén szerveződő közösségekhez tartozó hallgatók felsőoktatási integrációjának olyan sajátos vonásaira bukkantunk, mint például a klasszikus akadémiai értékekhez való erősebb kötődés, jelen tanulmányban arra keressük a választ, hogy a vallásos hallgatók társadalmi státusa és felsőoktatási intézményen kívülre mutató kapcsolati kötődése milyen mértékben befolyásolja felsőoktatási integrációjukat, előmenetelüket.

Felsőoktatási integráció és vallásos értelmező közösségek

Amikor a konstruktivista közösségértelmezés és Coleman társadalmi tőke elméletének megfontolásai alapján értelmeztük a hallgatók intézményi beágyazottságának kérdését, abból a korábbi kutatási tapasztalatból indultunk ki, hogy a hallgatói közösségek kapcsolathálózati struktúrája és a kapcsolathálóban közvetített információk, értékek és normák tartalma valamint azoknak a szervezeti célokhoz való viszonya jelentősen befolyásolja az egyén iskolai pályafutását. Coleman és Tinto is a formailag és tartalmilag zárt hálózatokra épülő kulturális közösségre támaszkodó intézményt tapasztalta a leeffektívebbnek (Coleman 1988, Tinto 1993). Világos, hogy erről a felsőoktatás világában nem lehet szó, azonban a hallgatói kapcsolathálónak mégis rendkívül fontos szerepe van. A konstruktivista fordulatot követően, melynek hatására a társadalomtudományok újraértelmezték a közösség régi fogalmát, a tudás interszubjektív természetéből kiindulva az összekapcsolódók közös jelentésalkotó tevékenysége, sőt, a közösség határainak egyéni konstrukciója került a középpontba (Berger–Luckmann 1998). A szervezeti homofília és a diszciplináris, professzionális szocializáció termékeként kialakuló értelmező közösségeket a jelentések hálója tartja össze (Becher 1989, Fish 1980, Geertz 2001).

A hallgatók kapcsolatait úgy értelmeztük, mint az egyént körülvevő, s nagyjában-egészében egybehangzó jelentést alkotó és használó hálózatot, s az értelmező közösség más tudományokban is alkalmazott fogalmát tartottuk legalkalmasabbnak ennek megjelenítésére. Arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e különbség az erős külső kötöttségekkel bíró hallgatói csoportok között abban a tekintetben, hogy az őket körülvevő értelmező közösség mennyire gátolja vagy segíti felsőoktatási beágyazódásukat, eredményességet támogató célértelmezésüket, munkavál-

lásukat (Pusztai 2011). Noha az önkéntes, civil szervezeti tagság és a vallásos baráti körhöz tartozást általában az eredményesebbé válás esélyét növelő társadalmi tőke, a közösségi támogató erő forrásaként írja le a szakirodalom (Coleman–Hoffer 1987), a kisebbségi vallási és felekezeti közösségekhez tartozó hallgatók mégis veszélyeztetettnek számítanak a felsőoktatási intézménybe történő társas integráció szempontjából (Mahaffey–Smith 2009). A hallgatók vallási-felekezeti diverzitására különösen a nem zsidó-keresztény vallási gyökerű hallgatók kapcsán kezdtek jobban odafigyelni. Az utóbbi években három lényeges jelenségre mutattak rá a hallgatói vizsgálatok. Elsősorban az tapasztalható, hogy a spirituális érdeklődés növekvő arányban jellemzi a hallgatótársadalmat, másrészt a felsőoktatásban is erősödik a vallási és felekezeti diverzitás, sőt ezek etnikai sokféleséggel való többszínű kombinációja, valamint a felsőoktatásban gyakori a felekezeti-vallási okok miatti izolálódás (Astin–Astin–Lindholm 2003, Mahaffey–Smith 2009).

Adatok és változók

Elemzésünkben a felsőfokú képzés szervezeti átstrukturálását követő első alap- és mesterképzésbe járó hallgatók körében végzett adatfelvétel empirikus eredményeire támaszkodunk. A három ország (Magyarország, Románia és Ukrajna) határmenti régiójának magyar tannyelvű felsőfokú intézményeiben végzett alapképzéses adatfelvétel 2008-ban zajlott. Ekkor a Debreceni Egyetem, a Nyíregyházi Főiskola, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, a Partiumi Keresztény Egyetem, a Nagyvárad Állami Egyetem, a Babes–Bolyai Tudományegyetem Szatmárnémeti Kihelyezett Tagozata és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola harmadéves alapképzésben tanuló hallgatói szerepeltek a karonként reprezentatív mintában. Az összes karról létszámarányosan kerültek lekérdezésre a hallgatók. Mivel a végzős alapképzéses hallgatókról nem rendelkezünk teljes körű névsorral, csoportos mintavételt alkalmaztunk, véletlenszerűen kiválasztott szemináriumi csoportok kerültek lekérdezésre (N = 1399). 2010 tavaszán ugyanezen térség intézményeinek mesterképzést kezdő hallgatóit kerestük fel kérdőívvel. A teljes alapsokaság az intézményektől lekért adatok szerint mintegy 900 hallgató volt, a minta a célpopuláció kétharmadára terjed ki, a végső elemszám 602 fő. A minta karonkénti reprezentativitását súlyozással biztosítottuk.* A kutatócsoport a vizsgálatok átfogó célját és részeredményeit több tanulmányban bemutatta (Kozma–Ceglédi, 2010, Pusztai 2011). Az utóbbi évtizedben végzett vizsgálataink rámutattak, hogy habár határon átnyúló területről van szó, a többszintű felsőfokú képzésben való hallgatói előrehaladás tekintetében a vizsgált felsőoktatási intézmények egybeépülő rendszert alkotnak a térségben, ahol az átjárható határok évszázados hagyományokat hagytak felelevenedni.

---

* Az elemzésben „A harmadfokú képzés hatása a regionális átalakulásra” című OTKA kutatás (T 69160) két adatbázisát használtuk fel. Három ország (Magyarország, Románia és Ukrajna) magyar tannyelvű felsőfokú intézményeiben 2008-ban és 2010-ben zajlott az adatfelvétel (Pusztai 2011).

A vallásosság mérése akkor precíz, ha tükröződik benne a vallásosság többdimenziós karaktere. Emellett a legutóbbi évtizedek trendjei szerint az egyes dimenziókban alkalmasint igen eltérő erősségű vallásosságra bukkanhatunk. A vallásosság dimenzióinak fontosságát nehéz összemérni, azonban az kétségtelen, hogy a vallásosság individualizálódása nyomán az egyén önmaga számára jól használható, működőképesen személyre szabott vallásosságot teremt, ezért a személyes vallásgyakorlat igen nagyhatású dimenziónak tűnik. A nagyobb és kisebb közösséghez való kötődés mutatóit itt szintén lényegesnek tartjuk vizsgálni, mert ezek az átrendeződő kapcsolati beágyazottsági mintázatokra érzékenyen reagáló mutatók. A korábbi kutatási tapasztalataink a vallásos baráti körrel való rendelkezés hatékony teljesítményösztönző tényezőnek mutatták, melynek során az egyén olyan erőforrásokhoz juthat, amellyel ő maga nem rendelkezik. Mindezeket azért tartottuk fontosnak megvizsgálni, mert arra a kérdésre kerestük a választ, hogy elősegítik-e a hallgató felsőoktatási intézmény társadalmába való relációs (strukturális) beágyazottságát és kulturális beágyazódását. Ez utóbbi fogalmak konceptualizálásának és operacionalizálásának részleteit korábbi munkánkban részletesen bemutattuk (Pusztai 2011). A beágyazottság eredetileg gazdaságszociológiából eredő fogalma Coleman (1988) társadalmi tőkekonceptiójának egyik fontos építőeleme. Azt a mértéket és minőséget jelenti, ahogy az egyén a személyes kapcsolathálóiba, illetve tágasabb társas kontextusba bekapcsolódik. A beágyazottság granovetteri koncepciójából kiindulva a hallgatók relációs beágyazottságát több dimenzióban vizsgáltuk (felsőoktatási inter- és intragenerációs kapcsolatok irányultsága, multiplicitása, intézményi és intézményen kívüli társas tevékenységek), s mindezeket úgy fogtuk fel, mint centrifugális vagy centripetális erők vektorait, s a hallgatók személyes kapcsolatrendszerének, a tevékenységrendszerének a felsőoktatási intézmény társadalmához való kötődését tipizáltuk (relációs beágyazottság). Emellett az intézményi környezetükben domináns tanulmányi célpreferenciák, értékrendek és magatartási minták közötti választásuk (kulturális beágyazottság) képezte vizsgálatunk tárgyát. Ezt a dimenziót két tényező képviseli ebben az elemzésben, a tanulmányi szempontból értékes felsőoktatási célértelmezés és az öntevékeny extrakurrikuláris munkára való hajlandóság.

A hallgatói vallásosság alapvető dimenziói

A hallgatók háromnegyede valamely felekezethez tartozóként definiálja önmagát, ami a hazai országos adatokhoz képes szintén markáns vonás, amit a jelenségeket általában makro-szinten magyarázó elméletek tükrében, akár a felekezeti sokféleséggel, akár a totális ideológiát erőltető politikai rendszer bukását követő szabad és tudatos választással, de a szocialista modernizáció felszínés, s a társadalom mélystruktúráit érintetlenül hagyó tradicionális kulturális jelenlétével is magyarázhatunk (Iannaccone 1991). Emellett a térség multietnikus politikai alakulatai miatt minden bizonnyal a nemzeti és a felekezeti identitás összekapcsolódása is kiterjeszti a vallási hovatartozás funkcióit (Titarenko 2007, Doktor 2007). E tanulmányban azonban nem célunk, hogy ezen alternatív vagy egyszerre ható magyarázatok valószínűsége, ereje tárgyában döntést hozzunk.

Mint a korábbi regionális vizsgálatokban is láttuk, a térség felekezeti összetétel szempontjából is sajátos helyzetű, hiszen a döntően monokonfesszionális blokkokból álló Európa egyik multikonfesszionális övezetének számít. Ezt a magyar tannyelvű mintában főként a protestánsoknak és a görög katolikusoknak – a térség országaiban tapasztalhatóanál – magasabb aránya jelzi, ám, a jelenleg még csak földolgozás alatt levő, s a térség más tannyelvű felsőoktatási intézményére is kiterjedő minta jellemzői azt mutatják, hogy jelentős a további felekezetekhez tartozók aránya az egyetemi ifjúság körében. Az itt bemutatásra kerülő, magyar tannyelvet használó hallgatótársadalom bő egyharmada református, s csak valamivel több, mint minden ötödik hallgató római katolikus. Emellett minden hatodik-hetedik hallgató valamely további felekezet tagja. A régió felekezeti karaktere tehát jelentősen eltér a környező régiókéitól (1. táblázat). Tekintve, hogy hagyományosan református dominanciájú területről van szó, a Református Kollégium, majd a huszadik század eleji alapításakor egyértelműen református szellemiségűnek szánt egyetem vonzáskörzetének felsőoktatási intézményeiben tanulók nagyarányú reformátussága nem meglepő, s az is közismert, hogy a görög katolikus bázisterülete is ez a vidék. Sajátos regionális vonásnak tartjuk azt is, hogy más régióktól eltérően a felekezeti identitás fontos szerepet tölt be a hallgatók önmeghatározásában, s a kulturális diverzitás az egyik olyan tényező, ami tovább erősíti a hallgatótársadalom rendkívüli sokszínűségét (Jancsák 2011, Marián 2012).

1. táblázat

A hallgatók felekezeti megoszlása az alap- és a mesterképzés hallgatói körében

	Alapképzés (2008)	Mesterképzés (2010)
református	33,5	35,4
Római katolikus	22,7	22,3
Görög katolikus	11,2	8,0
Evangélikus	2,1	1,7
Egyéb felekezet	2,4	2,8
nem kívánt válaszolni	10,4	8,8
nem tartozik felekezethez	17,6	21,1
N =	1211	602

További információval szolgál a hallgatók vallásosság szerinti önbesorolásának elemzése, mely szerint legalább minden második válaszadó a maga módján vallásosnak, s mintegy 14-16% egyházas vallásosságúnak mondja magát, ami az utóbbi idők vizsgálataihoz képest nagyobb arányú vallásos elkötelezettségre vall. Emellett a határozottan nem vallásosak aránya is alatta marad az országos mutatóknak (Hámori-Rosta 2011). A vallásosság különböző mutatóit figyelembe véve mindkét képzési szint hallgatótársadalmában egyértelmű, hogy a személyes vallásgyakorlattal rendelkezők a hallgatók mintegy 40%-át teszik ki (alapképzésben 43,3%, a mesterképzésben 39,2%), ami nagyarányú és stabilan meglévő spirituális igényekkel rendelkező hallgatói csoportok létezésére utal. Közülük az alap-

képzési szakaszban több mint minden második hallgató (a teljes hallgatótársadalom 25,1%-a), a mesterképzésben pedig háromnegyedük (a teljes hallgatótársadalom 31,3%-a) rendszeres, gyakori templomba járó. Kisközösségbe az alapképzésesek 17,3, a mesterképzésiek 25,5-a jár, ami a többi önkéntes csoporttagság népszerűségéhez képest kiemelkedő.

Figyelemre méltó tehát, hogy míg a személyes vallásgyakorlat enyhén mérséklődik, addig a kisebb és nagyobb vallási közösséghez tartozók aránya növekedést mutat a két képzési szintet összevetve. Az oktatáskutatók, akik az intézmény és az intézményi kontextus hatását vizsgálják, külön figyelmet fordítanak a felsőoktatási évek alatti változásokra. A vizsgált mintában a kisebb és nagyobb közösségben folyó vallásgyakorlat mellett a vallásos baráttal való rendelkezés gyakorisága szemmel is látható (60%-ról 74%-ra) gyarapodást mutat a mesterképzés felé haladva. A nemzetközi, az országos és korábbi regionális vizsgálatok tapasztalataival összhangban tehát a felnőtté éréssel párhuzamosan ezúttal is növekvő vallásosság mérhető (Tomka 2010, Hámori–Rosta 2011). A rendszeres templomba járók, a kisközösséghez tartozók és a vallásosakkal barátkozók növekvő aránya alapján megfogalmazható, hogy a vallásosság kapcsolatfüggő mutatói tekintetében szemmel látható elmozdulás történik a felsőoktatási évek alatt (Pusztai 2009).

A vallásgyakorló hallgatók társadalmi háttere

A huszadik század utolsó negyedében az alapvető társadalmi státusmutatók erős és negatív irányú összefüggést mutattak a vallásossággal, azonban ez a kapcsolat az utóbbi évtizedekben a magas státusú magyarországi fiatalok körében gyengülni látszott (Tomka 2010, Rosta 2010). Az általunk vizsgált, s a hazai felsőoktatás társadalmához képest összességében is kedvezőtlenebb társadalmi helyzetű hallgatói mintában az egyházas és a maguk módján vallásos hallgatók az átlagnál alacsonyabb státusúak. Míg az alapképzésben a hallgatók személyes és a nagyközösségi vallásgyakorlata is fordított irányban függ össze szüleik iskolai végzettségével, addig a mesterképzésben csak a templomba járás tekintetében látunk erős, de nem lineáris kapcsolatot: a felsőfokú végzettségűek gyermekei a legkevésbé, a középfokúak gyermekei a leginkább aktívak ebben a tekintetben. Ami a további mutatókat illeti, az alapképzésben az önmagukat nem vallásosként meghatározó és nem imádkozó felsőfokú végzettséggel rendelkezők gyermekei vannak többen, mint a véletlenszerű elrendeződéshez képest várható lenne, a mesterképzésben az egyházas és a személyes vallásgyakorlattal rendelkező középfokúak gyermekei emelkednek ki számosságukkal. A hallgatók kisközösségi aktivitása és a vallásos baráttal való rendelkezése egyik képzési szinten sem mutat összefüggést a szülői iskolázottsággal. A településtípust vizsgálva azonban a vallásosság minden mutatója tekintetében szignifikáns összefüggést találunk, a nagyvárosiak körében a legritkább, a kisebb településekről érkezők körében a legerősebb a vallásosság. Érdemes tudni, hogy a vizsgált régió felsőoktatásában a családi státus mutatói között erőteljesebb szerepbe kerül az állandó lakóhely településtípusa, hiszen a hallgatók szülői iskolázottság szerint kevésbé heterogén

összetételűek, különösen az osztott képzésben inkább a középfokú végzettségű szülők gyermekeinek felsőoktatási intézményeiről beszélhetünk, vagyis a településtípus jelentősebb egyenlőtlenségi dimenzió szerepét játssza ebben a közegben.

Az önmagukat vallásosként definiálók tehát alulreprezentáltak a magasan iskolázott szülők gyermekei körében és a magasabb státusú településen lakók között, s a személyes és a közösségi vallásgyakorlat más mutatóinak vizsgálata sem cáfolta meg ezt az empirikus tapasztalatot. Vagyis a vallásos hallgatók az átlagnál alacsonyabb státusú, s emellett éppen a vallásosság mentén szerveződő kis és nagyközösségekhez való kötődés miatt erős külső kapcsolati vonzerőknek kitett hallgatói körnek tekinthetők, s ilyen értelemben a hallgatói integráció elmélete szerint magas kockázatú csoportnak számítanak a felsőoktatási szocializáció és a tanulmányi teljesítmény tekintetében. Megvizsgáltuk, hogy valóban gyengén integráltak-e a vallásos hallgatók.

Vallásosság és relációs beágyazottság

Relációs beágyazottság szerint a hallgatók különböző típusait különítettünk el, s a teljes, intergenerációs beágyazottságúaktól a legizoláltabbak felé haladva az alapképzésben intergenerációs, széleskörűen intragenerációs, szűkkörű intragenerációs és izolált, a mesterképzésben erős intergenerációs, autonóm intergenerációs, széleskörű intragenerációs és izolált hallgatóknak neveztünk el (Pusztai 2011). Amikor a beágyazottság és a vallásosság összefüggését vizsgáltuk, azt tapasztaltuk, hogy a vallásgyakorlók hátrányos társadalmi helyzetük és a felsőoktatás világából kifelé mutató kapcsolati kötődéseik ellenére a hallgatótársadalom egyik legintegráltabb csoportját képezik mindkét képzési szinten. Az alapképzésben a rendszeres nagyközösségi vallásgyakorlók (legalább havonta néhányszor templomba járók) felül vannak reprezentálva a felsőoktatási intézmény társadalmához a legtöbb szállal kötődő intergenerációs beágyazottságúak között. A széleskörű intragenerációs típusban a teljes mintának megfelelő arányban vannak vallásgyakorlók, míg a szűkkörű felsőoktatási kapcsolatokkal rendelkezők vagy az intézmény társadalmától izoláltak között jóval alacsonyabb arányban láthatók vallásgyakorlók. Ennek alapján elmondható, hogy a vallásosság mentén szerveződő közösségekhez tartozó alapképzéses hallgatók körében a kampuszon kívüli kapcsolathálóhoz tartozás úgy tűnik, nem gyengíti, hanem erősíti a hallgatók felsőoktatási beágyazottságát. A mesterképzésben is jellegzetes mintázatot követ a vallásosság több változója. A felsőoktatási intézmény intergenerációs társas közegébe multiplex módon és erősen integrált hallgatók a közösségi vallásgyakorlók között mind a közösségi, mind a személyes vallásgyakorlat dimenzióiban felülreprezentált mértékben vannak jelen a vallásgyakorlók. Az autonómabbak, akik csak a tanulmányi és kutatási feladatok terén tartanak fenn stabil intergenerációs kapcsolatokat, noha nem mutatnak olyan kiugró közösségi aktivitást a vallásosság terén, mint az előbbi csoport, vallásgyakorlatuk az átlagnál intenzívebb, sőt a személyes vallásgyakorlók felülreprezentáltak jelen körükben. A szűkkörű intragenerációs hallgatók, akik csak szoros baráti diádokba vagy triádokba szerveződnek elsősorban a tanulmányi feladatok közös leküzdé-

se céljából, a közösségi és személyes dimenziók szerint alapvetően nem vallások. Az izoláltak körében nemcsak hogy a vallásosság minden dimenziójában erős többségben vannak a vallásosságtól távolabb állók, de döntő többségüknek nincs vallásos barátja sem.

2. táblázat

A hallgatók beágyazódása a felsőoktatási intézmény társadalmába a vallásgyakorlat különböző dimenziói szerint, százalék

Képzési szint	Beágyazottság	Alapképzés (2008)				Mesterképzés (2010)			
		intergenerációs beágyazott	széleskörű intragenerációs	szűkkörű intragenerációs	izolált	erős intergenerációs	autonóm intergenerációs	széleskörű intragenerációs	izolált
Nagyközösségi vallásgyakorlat	van	33,4% ***	23,0%	14,0%	18,2%	51,5% ***	28,8%	18,2%	17,7%
	nincs	66,6%	77,0%	86,0% ***	81,8%	48,5%	71,2%	81,8% ***	82,3% ***
Kisközösségi vallásgyakorlat	van	26,7% ***	19,2%	10,7%	12,8%	46,6%	24,9%	20,0%	8,5%
	nincs	73,3%	80,8%	89,3% ***	87,2%	53,4%	75,1%	80,0% ***	91,5% ***
Személyes vallásgyakorlat	van	53,4% ***	44,2%	37,0%	37,8%	60,6% ***	45,9% ***	27,1%	24,0%
	nincs	46,6%	55,8%	63,0% ***	62,2%	39,4%	54,1%	72,9% ***	76,0% ***
Vallásos barátja	van	73,3% ***	65,3%	57,3%	33,1%	94,7% ***	68,8%	74,0%	44,8%
	nincs	22,8%	33,2%	40,0%	56,3% ***	5,3%	31,2%	26,0%	55,2% ***
N =		265	341	457	148	131	169	180	94

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendezés esetén várható lett volna. Ahol az összefüggés szignifikáns, csillaggal jelöltük a felülreprezentált cellákat. Szignifikanciaszint: *** = ,000.

A felsőoktatási intézmény társadalmába való beágyazottság és a hallgatói vallásosság kapcsolatát vizsgálva tehát fontos kiemelni, hogy annak ellenére, hogy a vallásos hallgatók alacsonyabb társadalmi státusúak, s vallási kapcsolathálójuk várhatóan a felsőoktatási intézményből kifelé orientálja őket, úgy tűnik, mégis igen jelentős mértékben képesek a felsőoktatási intézmény tanulmányi és társas közösségébe integrálódni megelőzve ebben a személyes és közösségi vallásgyakorlattal s vallásos baráttal nem rendelkező hallgatótársaikat. Minden jel arra vall, hogy a vallásosság mentén szerveződő kapcsolatháló olyan értelmező közösségekként működnek, amelyek nem eltávolítják, hanem közelítik a hallgatót a felsőoktatási intézményi közösséghez (Pusztai 2011).

A vallásosság és kulturális beágyazottság

A felsőoktatási kulturális beágyazottság két tényezőjének vallásossággal kapcsolatos változását vizsgáljuk meg itt, a felsőfokú tanulmányok céljáról alkotott értelmezés és az öntevékeny tanuláshoz való viszony alakulását. A felsőoktatási tanulmányok céljáról alkotott elképzelések és a vallásosság négy vizsgált dimenziója között kerestük az összefüggést. Korábbi elemzésünkben a felsőoktatási továbbtanulás motívumainak főbb komponenseit keresve azt tapasztaltuk, hogy az alapképzésben a tudás-, valamint a presztízsszerzés, a diákélet vonzása valamint a család társadalmi felemelkedésének vágya képezik a legerősebb faktorokat, mesterképzésben pedig az első három (tudás-, presztízsszerzés, a diákélet vonzása) mellett megjelenik egy olyan faktor, amiben a továbbtanulás célja a helykeresés, annak kiderítése, hogy mihez is van tehetsége a hallgatónak (Pusztai

2011). A faktorok, különösen az alapképzésben, igen jelentős mértékben mozogtak együtt a vallásosság különböző mutatóival. Tanulmányaik első szakaszában erős szignifikáns összefüggés mutatkozik a vallásosság minden dimenziója szerint vallásosak közé tartozás és a tudás gyarapításának vágya között. Ez a célértelemezés kiemelkedően jellemző a közösségi vallásgyakorlattal rendelkező hallgatókra. A mesterképzésben egyöntetűen fontosabb szerepet játszik a vallásgyakorlók körében a tanulás, a tudásszerzés, de a csoportok közötti eltérés már nem minden dimenzióban szignifikáns. Ám érdemes észrevenni, hogy a személyes vallásgyakorlattal rendelkezők azok, akik körében ez kiemelkedően népszerű értelemdó tényező. Az alapképzésben szignifikánsan sokkal kevésbé jellemzi a vallásos hallgatókat az, hogy a munkába állás halasztása, a diákélethez vonzódás miatt kezdenek felsőfokú tanulmányokba, a mesterképzésben ebben a tekintetben nincs olyan nagy eltérés. Az adatok szerint a személyes és a szűkebb vagy tágabb közösséghez való kötődés tekintetében vallásosnak mutatkozó egyik tanulmányi szinten sem térnek el lényegesen az átlagtól abban a tekintetben, hogy felsőfokú tanulmányaikat magas presztízsű állás megszerzése vagy a család felemelkedése érdekében végzik.

Az, hogy a felsőfokú tanulmányok hagyományosan elismert és manifeszt célrendszere, azaz a tudásszerzés az az érték, amit a vallásgyakorló hallgatók kimagasló arányban magukénak érznek, akár ellentmondásnak is tűnhet, hiszen, mint láttuk, a vallásgyakorló hallgatók körében kevesebb a többgenerációs felsőoktatási tapasztalattal rendelkező. Azonban azt a jelenséget már korábbi elemzéseinkben is tapasztaltuk, hogy a vallásgyakorló csoportok nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az iskolának, a tanulmányi munkának, mint a felsőfokú végzettségűek gyermekei (Pusztai 2009). Érdemes arra is odafigyelni, hogy a felsőoktatási célértelemezés tekintetében a vallásgyakorlás mely dimenziója bír a legmarkánsabb hatással. A vallásos baráttal való rendelkezés a legkisebb befolyással bír, sőt megkülönböztető ereje csökken, ami arra vall, hogy a vallásos értelmező közösség ereje messze felülmúlja egy-egy vallásos barát befolyását. A közösségi

3. táblázat

A felsőoktatási tanulmányok céljának értelmezése a vallásgyakorlat különböző dimenziói szerint, súlyozott faktorszórok átlagai

Képzési szint	Alapképzés (2008)				Mesterképzés (2010)				
	Jellemző célértelemezés	tanulás	diákélet	presztízszerzés	fel-emelkedés	tanulás	tehetségkeresés	diákélet	presztízszerzés
Nagyközösségi vallásgyakorlat	van	15,0***	-25,8	3,2	-2,6	8,9	5,6	4,2	-2,3
	nincs	-8,4	4,0**	,8	-2,7	-3,5	-2,2	-1,6	,9
Kisközösségi vallásgyakorlat	van	27,0***	-20,5	2,6	-8,9	2,1	7,5	-5,3	-3,3
	nincs	-9,7	1,2**	1,0	-1,4	-1,0	-2,2	2,0	1,4
Személyes vallásgyakorlat	van	5,7*	-12,4	,8	-2	13,6**	-5,2	1,4	-7,0
	nincs	-10,1	5,0*	1,7	-4,6	-8,7	3,3	-9	4,5
Vallásos barátja	van	3,5*	-3,7	-2,9	-9,4	3,0	-3,2	1,9	-2,0
	nincs	-13,8	-,8	8,0	7,8**	-7,8	8,3	-4,8	5,1

Az aláhúzva közölt értékek a variancia-elemzés szerint szignifikánsan magasabb csoportátlagokat jelölik. Szignifikanciaszint: *** = ,000, ** < 0,03.

tagság, főként a kisközösséghez tartozás az alapképzésben teremt igen markáns különbségeket a hallgatók között, a mesterképzésben a közösségi hatás csökken, s a személyes vallásgyakorlat befolyása nemcsak megmarad, hanem erősebbé válik. Talán értelmezhetjük ezt az értékek, normák redundanciájára épülő zártabb hálózatokból származó társadalmi tőke életkor-specifikus hasznosulásának modelljével (Burt 2000).

A vallásosság és a hallgatói extrakurrikuláris tevékenység

A tanulmányokkal kapcsolatos önkéntes feladatok vállalása nem általános a hallgatók körében, hiszen nagy részük semmilyen erőfeszítést nem lát értelmes cselekvésnek a nem közvetlenül megtérülő tantervben és vizsgaszabályzatokban rögzített, s egyértelműen kreditekre, ösztöndíj-növekedésre beváltható kötelező tevékenységen felül. A nem kötelező munkavállalás két nagyobb típusa bontakozott ki előttünk, mikor faktoranalízist végeztünk feladatok itemsorán. Kiderült, hogy egyik típusba elsősorban olyan tevékenységek tartoznak, melyek hallgató-társaikkal való versengésre, közülük való kiemelkedésre ösztönzik a hallgatókat, másik részük inkább az oktatókkal való közös munkálkodásra épül. A hallgatók egymás közötti tanulmányi, tudományos vagy pályázati versengésén alapuló önkéntes tevékenység típus, az intragenerációs kompetíció alkotórészei a köztársasági ösztöndíj megszerzése, a szakkollégiumi tagság, a tehetséggondozó programbeli tagság valamint az évfolyam- és csoportfelelősi tisztség. Az intergenerációs kooperáció az oktatók és a hallgatók elmélyült szakmai interakcióit sejtető együttműködés, mely a hallgató tanulmányi-tudományos szervezeti beágyazódás iránti érdeklődésére vall. E halmazba az alábbi tartalmak kerültek besorolásra: a tanszéki, intézeti kutatásokban való közreműködés, a kutatócsoportbeli tagság, a hazai és nemzetközi kutatásokban való részvétel, TDK-dolgozat készítése, demonstrátori beosztás, publikációk készítése. Amikor arra a kérdésre koncentráltunk, hogy az alacsony státusú vagy a középrétegekhez tartozó hallgatói tömegek hogyan mobilizálhatók ezekre a többlettevékenységekre, a szülők iskolázottsága nem bizonyult egyértelmű determinánsnak a nagyarányú extrakurrikuláris vállalások tekintetében. Egyedül az alapképzésesek intragenerációs kompetíción alapuló tevékenységei tekintetében beszélhettünk a magasan iskolázottak gyermekeinek valamivel jelentősebb aktivitásáról. Sőt, adataink szerint az alapképzésben az alacsonyabb települési státus inkább jár együtt önkéntesen vállalt feladatok iránti elkötelezettséggel, de a mesterképzésben ez az összefüggés sem szignifikáns (Pusztai 2011, Fényes-Pusztai 2012).

Az intergenerációs kooperációra épülő önkéntes feladatvállalással a vallásos önbesorolás szerinti típusok sem az alapképzésben, sem a mesterképzésben nem mutatnak szignifikáns összefüggést, viszont feltűnő, hogy az intragenerációs versengés az alapképzésben erősen korrelál a vallásos önbesorolási típusokkal, mégpedig olyan módon, hogy az alapképzésben a nem vallásos pólus alulreprezentált, a többiek jobban teljesítenek, a mesterképzésben az egyházasak emelkednek ki feladatvállalásukkal.

A vallásgyakorlat többi dimenziói szerint vizsgálva a mesterképzésben egyértelmű az erős összefüggés a vallásgyakorlat különböző dimenziói és az önként vállalt hallgatói munka között, míg az alapképzésben ez az összefüggés csak az intragenerációs kompetitív tevékenységben mutatható ki. Az alapképzésben a vallásosság semmilyen dimenziója nem mozdítja előre, s nem is hátráltatja az oktatókkal kooperáló aktivitástípus kialakulását, azonban a kortársakkal való versengésen alapuló vállalkozások terén messze túlteljesítenek a vallásgyakorlók. Legnagyobb a különbség a személyes vallásgyakorlat szerinti két csoport között, a kis- és nagyközösségi tagság is markáns hatást gyakorol a hallgatói pluszmunka vállalására. A mesterképzésben gyakorlatilag teljesen általános a vallásosság és az extrakurrikuláris munkálkodás szoros összefüggése, vagyis úgy tűnik, a vallásgyakorlat bármely mutatója elősegíti mind a kortársakkal versengők, mind az oktatókkal kooperálók többlettevékenységre való hajlamát. Amellett, hogy a kétféle extrakurrikuláris tevékenységi rendszer között kiegyensúlyozottabb a viszony, a mesterképzésben a közösségi tagság erősebb szeparációs felületnek tűnik, mint a személyes vallásgyakorlat.

4. táblázat

Az önkéntes hallgatói tevékenységekben való részvétel a vallásgyakorlat különböző dimenziói szerint, súlyozott faktorszokrok átlagai

Képzési szint		Alapképzés (2008)		Mesterképzés (2010)	
		Intergenerációs kooperáció	Intragenerációs kompetíció	Intergenerációs kooperáció	Intragenerációs kompetíció
Nagyközösségi vallásgyakorlat	Van	4,7	48,7***	12,3**	17,7**
	nincs	,7	34,6	-10,5	-5,2
Kisközösségi vallásgyakorlat	Van	2,9	47,7**	13,1**	21,6**
	nincs	1,3	35,6	-10,0	-6,0
Személyes vallásgyakorlat	Van	3,5	44,2***	6,1*	11,6*
	nincs	,0	32,3	-10,5	-5,4
Vallásos barátja	Van	2,5	40,3*	-3,0	5,4
	nincs	,2	33,4	-6,8	-9,4

Az aláhúzva közölt értékek a variancia-elemzés szerint szignifikánsan magasabb csoportátlagokat jelölik. Szignifikanciaszint: *** = ,000, ** < 0,03, * < 0,05.

A társadalmi státus és a vallásosság hatása az extrakurrikuláris munkavállalásra

Tanulmányunk utolsó egységében arra teszünk kísérletet, hogy összemérjük a demográfiai tényezők, a családi státusmutatók valamint a vallásosság mutatóinak hatását az extrakurrikuláris tevékenységtípusok vállalására való hajlamra. Mivel arra is kíváncsiak voltunk, hogy a vallási faktor bevonása módosítja-e a többi hatását, kétlépcsős modelleket alkottunk. Az elemzés során azt tapasztaltuk, hogy az alapképzéses hallgatók versengésen alapuló önkéntes feladatvállalására az érettebb hallgatói életkor és a diplomás apával való rendelkezés hat leginkább a demográfiai és a társadalmi státusmutatók közül. A második lépcsőben bevonva a vallásosság különböző mutatóit, azt tapasztaltuk, hogy a rendszeres nagyközösségi vallásgyakorlat hatása a legjelentősebb. Figyelemre méltó, hogy ennek

megjelenése a változók között, levon az idősebb korcsoport hatásából, de nem mérsékli, hanem még kissé növeli is a diplomás apa hatását, amiből arra következtethetünk, hogy az idősebb hallgatók jelentősebb arányban lehettek vallásgyakorlók, viszont a magasan kvalifikált apák gyermekei valószínűleg nem, mivel annak csökkenése nem jellemző. Valószínű tehát, hogy az alapképzésben kompetitív többletmunkát vállaló hallgatók egyik része a magasan iskolázott apák gyermekei közül kerül ki, míg másik részük a nem felsőfokú végzettségű apák vallásgyakorló gyermekeinek csoportjából.

Megállapíthatjuk, hogy a vallási tényezők közül a nagyközösségi vallásgyakorlat szignifikánsan (és a vallásgyakorlati mutatók közül leginkább) elősegíti a versengéssel járó extrakurrikuláris munkára való hajlandóságot. Az alapképzéses hallgatók intergenerációs kooperáción alapuló önkéntes munkáját első körben egy demográfiai ok magyarázta a legjobban, mivel a férfi hallgatók határozottan elszántabbnak tűnnek ezen a téren, mint a nők. A közösségi vallásgyakorlat változójának bevonása még inkább erősíti a nem hatását, így kimondhatjuk, hogy sem a társadalmi státus nem erősen ható tényező, sem a vallásgyakorlat nem növeli az intergenerációs kooperáció esélyét. Mint más tanulmányunkban kimutattuk, az intézményi kontextus más elemei nagyobb hatással bírhatnak az intergenerációs kooperációra épülő extrakurrikuláris munkálkodásra (Pusztai 2011).

5. táblázat

Az alapképzéses hallgatók extrakurrikuláris tevékenységre való hajlandóságának kialakulását támogató demográfiai, státus- és vallási faktorok összehasonlítása, esélyhányadosok (Exp (B) értékek)

	Intragenerációs kompetíció		Intergenerációs kooperáció	
	1	2	1	2
Férfi	,940	,979	1,343*	1,361**
Idősebb hallgató	1,950**	1,740*	,676	,650
diplomás apa	1,974**	1,986**	1,203	1,203
diplomás anya	,873	,886	1,157	1,164
Nagyvárosi lakóhely	1,004	1,047	,793	,803
nagyközösségi vallásgyakorlat		1,797***		1,216
Konstans	,536***	,457**	,652**	,620***
-2LL csökkenése	-1,6%	-2,6%	-0,9%	-1,1%

A Wald statisztika szignifikanciáját ***: $p < 0,001$, **: $p < 0,01$, *: $p < 0,05$. A modellek illeszkedését a $-2 \cdot \log$ likelihood érték csökkenése jelzi százalékban.

A mesterképzéses hallgatókat viszont a demográfiai és a státusmutatók egyike sem készleten biztosan versengésen alapuló önkéntes munkára. Ezt azzal is magyarázhatjuk, hogy a régió felsőoktatása, különösen az osztott képzésben felfelé haladva társadalmi státus szempontjából egyre homogénebb lesz, betetőzve a kétirányú szelektív elvándorlással induló intézményi szelekciót (Szemerszki 2010, Ceglédi-Nyüsti 2012). A nagyközösségi vallásgyakorlatnál még pozitívabb hatóerő ebben a tekintetben a személyes vallásgyakorlat. A mesterképzésben az oktatóval való kooperáció tekintetében nem látszanak általánosan előnyösebb

helyzetűnek sem a férfiak, sem az idősebbek, sem a diplomás apák gyermekei. Részletes elemzésünk szerint már a rendszeres nagyközösségi vallásgyakorlat is, de a személyes vallásgyakorlat még erősebben megnöveli az oktatóval való együttműködés esélyét, mint ahogy az már a kétváltozós elemzésből is sejthető volt. Megállapíthatjuk, hogy a vallásosság a mesterképzésben sokkal átfogóbb és jelentősebb súlyra tesz szert az extrakurrikuláris munkavállalás előmozdító tényezőjeként, mint az alapképzésben.

6. táblázat

A mesterképzéses hallgatók extrakurrikuláris tevékenységre való hajlandóságának kialakulását faktorok, esélyhányadosok (Exp (B) értékek)

	Intragenerációs kompetíció		Intergenerációs kooperáció	
	1	2	1	2
Nem	1,097	1,168	1,189	1,218
Kor	,930	,912	1,323	1,248
diplomás apa	1,409	1,404	1,342	1,366
diplomás anya	,842	,874	,852	,887
Nagyvárosi lakóhely	,881	,918	,819	,890
személyes vallásgyakorlat		1,572**		1,560**
Konstans	,720**	,569***	,742*	,578**
-2LL csökkenése	-0,4%	-1,2%	-0,9%	-1,7%

A Wald statisztika szignifikanciáját ***: $p < 0,001$, **: $p < 0,01$, *: $p < 0,05$. A modellek illeszkedését a $-2*$ loglikelihood érték csökkenése jelzi százalékban.

Összességében elmondható, hogy a magas apai iskolázottság az alapképzésben erősen befolyásolja a felsőoktatási többletmunkához való viszonyt. Az elemzés alapján érdemes odafigyelnünk olyan faktorokra, mint a hallgatói vallásosság különböző mutatói, melyek egyes esetekben a szülői iskolázottságét megközelítő, máshol megelőző hatással bírnak. Jóllehet modelljeink magyarázó ereje alacsony, elemzésünk célja nem is a magyarázat erejének növelése volt, hiszen más munkánkban bemutattuk, hogy az intézményi társas kontextus, az oktatók magatartásmintái igen jelentősen befolyásolják a felsőoktatási többletmunkákkal kapcsolatos hallgatói felfogást (Pusztai 2011).

Összegzés

Elemzésünk annak az ellentmondásnak eredt a nyomába, ahogyan a vallásgyakorló hallgató képe a szakirodalomból kirajzolódik. Egyrészt a vallásosság és a társadalmi státus összefüggései az utóbbi idők változásai ellenére azt mutatják, hogy a vallásgyakorló hallgatók alacsonyabb státusúak, másrészt a vallásos közösségeikhez való kötődés miatt általában a lemorzsolódás és az eredménytelenség kockázati csoportjai között emlegetik őket a nemzetközi szakirodalomban. Bár a hazai vallásgyakorló hallgatók társadalmi helyzete az utóbbi időben előnyösebb irányba mozdult, megállapítottuk, hogy a vizsgált határmenti, multi-

konfesszionális hallgatótársadalomban egyrészt nagyobb arányú vallásgyakorlással, a spirituális orientáció felsőoktatási évek alatti erősödésével, másrészt hátrányosabb társadalmi státussal találkozhatunk. Tehát egyértelműen indokoltnak tartottuk a felsőoktatási relációs és kulturális beágyazottságuk vizsgálatát, hogy megtudjuk, hogy a vallásos értelmező közösség segíti vagy hátráltatja a felsőoktatási tanulmányi karrierjüket.

A relációs beágyazottság elemzésekor megállapítottuk, a vallási közösségekhez tartozó hallgatók a várakozással szemben éppen a legerősebben integrálódott, intergenerációs beágyazottságúak tábort érősítik a leginkább, vagyis vallásosság mentén szerveződő kapcsolathálójuk a felsőoktatási intézményből nem kifelé orientálja őket, hanem ők a legsikeresebbek a felsőoktatási intézmény tanulmányi és társas közösségébe való integrálódásban. Ami a kulturális beágyazottságot illeti, a vallásos csoportba tartozók kiemelkedően elkötelezettek a felsőoktatási részvétel tudásgyarapítási célja mellett, a szellemi gazdagodást előtérbe helyező célértelmezést a vallásosság minden dimenziója támogatja. A közösségi tagság, főként a kisközösséghez tartozás az alapképzésben támogatja legerősebben ezt a teljesítményre ösztönző célértelmezést, a mesterképzésben a közösségi hatás csökken, s a személyes vallásgyakorlat befolyása erősebb. Úgy véltük, hogy a cél értelmezésén túl érdemes megvizsgálnunk azt, hogy ez hogyan realizálódik a hallgatói extrakurrikuláris vállalásokban. Az alapképzésben a vállalosság még csupán az egyik extrakurrikuláris munkatípust támogatta, a kortársakkal való versengésen alapuló többletvállalásokat, azonban a mesterképzésben általánosan támogatni látszik mindkét típusú a hallgatói különmunkát. Mivel elsősorban az érdekelt bennünket, hogy a családi státusmutatókat kompenzáló ereje lehet-e a vallásgyakorlat bármely mutatójának, többváltozós modellben igyekeztünk összemérni, hogy a tudásszerzésben elmélyült hallgatói munkavégzés esélyét milyen tényezők képesek kimozdítani a holtpontról. Megállapíthatjuk, hogy a vallási tényezők esélynövelő hatása bizonyos pontokon kimutatható. A vallásgyakorlati mutatók közül legtöbb vonatkozásban ösztönzően hat a nagyközösségi vallásgyakorlat, hiszen ez már az alapképzésben is képes versengésen alapuló extrakurrikuláris tevékenységekre serkenteni a hallgatókat, a későbbi tanulmányi ciklusban a közösségekhez tartozás inspiráló ereje általános, s az oktatóval való együttműködés esélyét a személyes vallásgyakorlat még tovább növeli.

IRODALOM

- ASTIN, Alexander W. – ASTIN, Helen, S. & LINDHOLM, Jennifer A. (2011): *Cultivating the Spirit: How College Can Enhance Students' Inner Lives*. San Francisco: Jossey-Bass
- ASTIN, Alexander W. – ASTIN, Helen, S. – LINDHOLM, Jennifer A. (2003): *Assessing students' spiritual and religious qualities*. *Journal of College Student Development*, 30. 1:41-61.
- BEAN, John P. – METZNER, Barbara S. (1985): A conceptual model of nontraditional undergraduate student attrition. *Review of Educational Research* 55. 4. 485-540.
- BECHER, Tony (1989): *Academic Tribes and Territories: intellectual inquiry across the disciplines*. Bristol: Open University Press
- BERGER, Peter L. (1999): The Desecularization of the World - A Global Overview. In: *The desecularization of the world: resurgent religion and world politics*, (ed.) Berger. Washington: Ethics and Public Policy Center 1-19.

- BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas (1998): *A valóság társadalmi konstrukciója*. Budapest: Jószyöveg Kiadó
- BÖGRE Zsuzsanna (2004): *Vallásosság és identitás. Élettörténetek a diktatúrában (1948–1964)*. Budapest–Pécs: Studia Sociologica, Dialóg Campus
- BURT, Ronald S. (2000): The network structure of social capital. *Research in Organisational Behavior*, 22:345-423.
- CEGLÉDI Tímea – NYÜSTI Szilvia (2012): „A jók mennek el?” Szelektív elvándorlás Hajdú-Bihar megye felvételizői körében. Felsőoktatási Műhely
- CLARK, Andrew – LELKES Orsolya (2005): Deliver is from evil: religion as insurance. Paris – Jourdan *Sciences Economiques PSE Working Papers* 2005 43, PSE
- COLEMAN, James S. (1998): Social Capital in the Creation of the Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94. 1:95-120.
- COLEMAN, James S. – HOPPER, Thomas (1987): *Public and private high schools. The impact of communities*. New York: Basic Books
- DARNELL, Alfred – SHERKAT, Darren E. (1997): The Impact of Conservative Protestant Fundamentalism on Educational Attainment. *American Sociological Review*, 62:306-315.
- DOKTÓR, Tadeusz (2007): Religion and National Identity in Eastern Europe. In: Révay E. – Tomka M. eds.: *Church and Religious Life in Post-Communist Society*. Pázmány Társadalomtudomány 7. Budapest–Piliscsaba: *Loisir*, 299-315.
- FELDMAN, Kenneth A. – NEWCOMB, Theodore M. (1969): *The impact of college on students*. San Francisco: Jossey-Bass
- FÉNYES Hajnalka – PUSZTAI Gabriella (2012): Volunteering among Higher Education Students, Focusing on the Micro-level Effects on Volunteering. *Journal of Social Research and Policy* 2.
- FISH, Stanley (1980): *Is There a Text in This Class?* Cambridge: Harvard University Press
- GAUTIER, Mary L. – SINGELMANN, Joachim (1997): Children's religious affiliation in Eastern Germany. *Journal of Contemporary Religion* 12. 1. 5-15.
- GEERTZ, Clifford (2001): Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris, 194-226.
- GEIGER, Roger (1985): The Private Alternative in Higher Education. *European Journal of Education* 20. 4. 385-398.
- GEREBEN Ferenc (2009): Olvasás-művelődési szokások és vallásosság. In: *Vallásosság és kultúra*. Budapest: Faludi Ferenc Akadémia 73-96.
- GÖRGÖY Rita (2001): Vallásosság és karrier a kommunizmus alatti Magyarországon. *Valóság* 7. 31-48.
- HÁMORI Ádám – ROSTA Gergely (2011): Vallás és ifjúság. In: *Arctalan (?) nemzedék*. Bauer B. – Szabó Andrea NCSSZI: 249-263.
- HEGEDŰS Rita (2000): *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola
- HURTADO, Sylvia (2007): The Study of College Impact. In: Gumpert, Patricia J. (ed.): *Sociology of Higher Education: Contributions and their Contexts*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 94-113.
- IANNACCONE, Laurence R. (1998): Introduction to the Economics of Religion. *Journal of Economic Literature*, 36. 1465-1496.
- IANNACCONE, Laurence R. (1991): The Consequences of Religious Market Structure. *Rationality and Society*, 3, 2. 156-177.
- JANCSÁK Csaba (2012): A tanárképzésben részt vevő hallgatók formálódó világa. In: Ercsei K, Jancsák Cs. (szerk.): *Tanárképzés hallgatók a bolognai folyamatban*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. 27-53.
- KOZMA Tamás – PUSZTAI Gabriella (2006): *Hallgatók a határon: észak-alföldi, kárpátaljai és partiumi főiskolások továbbtanulási igényeinek összehasonlító vizsgálata*. In: Kelemen Elemér, Falus Iván (ed.) Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 423-453.
- KOZMA Tamás – CEGLÉDI Tímea (ed.) (2010): *Régió és oktatás. A Partium esete*. Debrecen: Center for Higher Education Research and Development
- LEHRER, Evelyn L. (1999): Religion as a Determinant of Educational Attainment: An Economic Perspective. *Social Science Research*, 28:358-379.
- LEHRER, Evelyn L. (2006): Religion and high-school graduation: a comparative analysis of patterns for white and black young women. *Review of Economics of the Household*, 4. 3: 277-293.

- LOURY, Linda D. (2004): Does Church Attendance Really Increase Schooling? *Journal for Scientific Studies of Religion*, 43. 119-127.
- MAHAFFEY, Caitlin J. – SMITH, Scott A. (2009): Creating welcoming campus environments for students from Minority Religious Groups. In: Harper, Shaun R. – Quaye, Stephen j. (eds.): *Student Engagement in Higher Education*. New York-London: *Routledge*, 81-99.
- MORRIS, Jason M. – SMITH, Albert B. – CEJDA, Brent M. (2003): Spiritual integration as a predictor of persistence at a Christian institution of higher education. *Christian Higher Education* 2. 341-351.
- PASCARELLA, Ernest T. – TEREZINI, Patrick T. (2005): *How College Affects Students. A third decade of research*. San Francisco: Jossey-Bass
- PUSZTAI Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- PUSZTAI Gabriella – BACSKAI Katinka – KARDOS Katalin (2012): Vallásos közösségekhez tartozó hallgatók. In: Dusa Ágnes-Kovács Klára eds. *Hallgatói élethelyzetek*. Debrecen: Debrecen University Press 121-147.
- PUSZTAI Gabriella (2011): *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Az értelmező közösségek hatása a hallgatói pályafutásra*. Budapest: Új Mandátum
- PUSZTAI Gabriella (2004): *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat Kiadó
- PUSZTAI Gabriella – NAGY Éva (2005): Tanulmányi célú mobilitás Magyarország keleti határvidékein. *Educatio* 2:(14.) 360-384.
- REAY, Diane – CROZIER, Gill – CLAYTON, John (2009): 'Strangers in Paradise?' Working-class Students in Elite Universities. *Sociology*, 43. 6:1103-1121.
- REGNERUS, Mark D. (2000): *Shaping, Schooling, Success: Religious Socialization and Educational Outcomes in Metropolitan Public Schools*. *Journal for the Scientific Study of Religion* 39, no 3. 363-70.
- RIESMAN, David (1983): *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Kiadó
- ROSTA, Gergely (2010): Vallásosság és politikai attitűdök az Európai Értékrend Vizsgálatban. In: *Mit értékelnek a magyarok?* Tomka Miklós – Rosta Gergely (eds.). Budapest: Faludi Ferenc Akadémia 427-450.
- SCHREINER, Laurie (2000): *Spiritual fit. Fund for improvement of postsecondary education: Through the eyes of retention*. Council for Christian Colleges and Universities
- SEWELL, William H. & Archibald O. HALLER & Alejandro PORTES (1969): The Educational and Early Occupational Attainment Process. *American Sociological Review* 34. 1. 82-92.
- SHERKAT, Darren S. (2007): *Religion and Higher Education: The Good, the Bad and the Ugly*. Social Science Research Council. (<http://religion.ssrc.org/reforum/Sherkat.pdf> 2010.07.05.)
- SPADY, William G. (1970): Dropouts from higher education. An interdisciplinary review and synthesis. *Interchange* 1. 1. 64-85.
- STARK, Rodney – IANNACCONE, Laurence R. – FINKE, Roger (1996): Religion, Science, and Rationality. *American Economic Review*, 86. 2, 433-437.
- SZEMERSZKI Marianna (2010): Regionális eltérések a harmadfokú továbbtanulásban. In: Kozma Tamás (szerk.): *Régió és oktatás. A Partium esete*. Debrecen: Center for Higher Education Research and Development 168-186.
- TINTO, Vincent (1993): *Leaving college. Rethinking the Causes and Cures of Student Attrition*. The University of Chicago Press, Chicago-London
- TITARENKO, L. (2007): Religion as an Indicator of Post-Soviet Transformation. In: Révay E. – Tomka M. (eds.): *Eastern European Religion*. Pázmány Társadalomtudomány 5. Budapest–Piliscsaba: Loisir, 33.51.
- TOMKA Miklós (2011): *A vallás a modern világban*. Budapest: Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet
- TOMKA Miklós (2010): Vallási helyzetkép. In: *Mit értékelnek a magyarok?* Rosta G., Tomka M. (eds.). Budapest: Faludi Ferenc Akadémia 401-426.
- WEBER, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.

GYETVAI GELLÉRT

Keresztény roma gyülekezetek Magyarországon – általános jellemzők

A célcsoport (amely a cigányság és a kereszténység metszéspontjában foglal helyet) szociológiai mintázatainak feltárása fontos információkkal szolgál a cigányság többséghez való közeledése tekintetében, mivel bizonyos feltételezések szerint¹ és az eddigi tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy e közösségek, illetőleg annak tagjai, fontos változásokat élnek át, az integrációt² elősegítő jellemzők válnak tulajdonságaikká. E mintázatok empirikus feltárása még nem történt meg – hitéleti mintázataik, az itt kialakult közösségi mintázataik és pl. e kettő viszonya stb. Úgy tűnik, hogy az alapvető ismérvek feltárása hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy akár a cigány integráció tekintetében később fontossá váló összetevőket, összefüggéseket ismerjünk meg. Erre pedig azért is van szükség, mivel pl. Hablicsek László (1999) előreszámításai szerint 2050-re minden hatodik munkavállalási korú fiatal cigány származású lesz (lehet) Magyarországon – vagyis a kérdés nagyon is releváns. Másrészt, ahogy Messing Vera megfogalmazza: „...kialakulóban van egy új roma/cigány identitás, egy erős öntudattal és etnikai azonossággal rendelkező generáció, melyről a többségi tudomány és politika nemigen vesz egyelőre tudomást. Az identitás és a közösség alakulásának e folyamata pedig mindenképpen vizsgálatra érdemes” (Messing, 2006:220). E meghatározás (új identitás, amely roma identitás, erős öntudattal és etnikai azonossággal³) az előzetes feltáró munka alapján jól illeszthető a vizsgált populáció tagjaira – még ha ez csak egy is a lehetséges kialakuló identitások között.

Fraser a Cigányok című könyvében (2006) a pünkösdi mozgalom kapcsán valami olyasmire hívja fel a figyelmet, amely korábban nem nagyon jelenik meg a cigánysággal kapcsolatos szakirodalomban. A magyarországi cigánykutatók (különösen az antropológiai és néprajzi) jellemző megállapítása, hogy a cigányság inkább csak külsőleg, érdekből vette fel a környezete vallását, annak belső tartalmát már kérdéses, hogy mennyiben tette magáévá, vagyis hogy a vallásuk, ha van is, inkább csak álarc⁴. Az 1950-es évektől ez az érv gyengülni látszik (Fraser, 2006), miután a pünkösdi evangéliumi mozgalom egy máig tartósnak látszó és növekedésre képes hatást fejtett ki először Franciaországban, amely aztán gyakorlatilag egész Európára áterjedt. Magyarországon is elindulnak a missziók a '70-es évek elején, főleg a pünkösdi mozgalmak hatására.⁵ Majd láthatjuk, hogy főleg a '90-es évektől kiteljesedni kezdő pünkösdi cigánymissziós mozgalom, amely még így is csak csírája volt a mostani állapotoknak és folyamatoknak, mára intenzív növekedésnek indult – és mára már nem csak a pünkösdi mozgalmak fejtik ki hatásukat. A különböző felekezetek sorra fedezték fel maguknak a cigány kisebbséget mint speciális célcsoportot⁶, amely mostanra túlhaladta az alulról szerveződő cigánymissziós törekvéseket, amely sokáig jellemezte a mozgalmat, és egyre több helyen átveszi az irányítást az egyház.⁷ Mára több egyháznak van saját romamissziós referense, rendszeresen tartanak cigány missziós

konferenciákat, illetőleg koordinálnak egyre több kutatást a témában (a Magyar Pünkösdi Egyház után – Evangélikus, Katolikus, Református, Metodista, Baptista, de egyéb egyházak is bekapcsolódtak a munkába).

Összefoglalva elmondható, hogy a téma kutatása időszerűvé vált. Ehhez megfelelő történelmi távlat és relatíve jól körülírható, vizsgálható populáció áll a rendelkezésre – lásd később.

Elméleti háttér

Ki a cigány?

A cigányság tekintetében a feltáró munkánkban azt a definíciót tettük magunkévá, amely szerint cigány az, akit a környezete – gyakorlatilag a gyülekezete, annak vezetősége, illetőleg az egyház vezetése – cigánynak tart (és maga is elismeri cigány származását). Ennek oka leginkább az, hogy a többi klasszikus besorolási lehetőséget⁸ jelen esetben elégtelennek tartom. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy felkerestünk minden lehetséges gyülekezetet (egyházakat és azok vezetőit, mások által ajánlott lelkészeket, romamisszióval foglalkozókat, vezetőket és önkénteseket), és a gyülekezetek, egyházak, illetékes lelkészek vagy segítők ítéletére hagyatkoztunk, akik meghatározták, hogy mely gyülekezeteket tartanak roma gyülekezeteknek. A kérdés minden esetben az volt, hogy vannak-e ún. cigány vagy részben cigány gyülekezetek az egyházban, illetve olyan gyülekezetek, amelyeknek legalább 10%-a roma, és a kisebbségi populáció legalább 10 fős.

Ki a vallásos?

Mivel a vallásszociológia mindeddig nem tudott állást foglalni abban, hogy mi a vallás „lényege” (Tomka 1988, Hegedűs 2000), másrészt a vallásszociológia többnyire a vallást szélesebb, általánosabb megközelítésekben tárgyalja⁹, fontos a kutatásban tisztázni, hogy milyen vallásosságot tekintünk vallásosnak (tulajdonképpen kereszténynek) szempontjaink szerint.

A kutatás több ok miatt sem volt képes általános cigány vallásosság vizsgálátára, így megközelítésünkben kifejezetten a jól körülírható gyülekezeti vallásosságot vettük célkeresztbe. Azokat a gyülekezeteket vettük be a felmérésbe, amelyek nem népegyházi gyülekezetek tagjai¹⁰, illetőleg azokat a gyülekezeti tagokat számolhattuk be egy gyülekezet tagságába, akik megkeresztelt gyülekezeti tagok¹¹, és legalább kéthetente rendszeresen járnak is a hétvégi alkalomra. Olyan roma vagy vegyes csoportokról van tehát szó, akik önmagukat gyülekezetként definiálják, mégpedig keresztény gyülekezetként. Lényeges, hogy ezek formális közösségként értelmezik önmagukat (valamilyen szintű hivatalos önkormányzattal, amit a felekezetük ruház rájuk, ha nem csak egy autonóm gyülekezet – lásd később), és megkülönböztetik magukat a saját informális csoportjaiktól is (imacsoport, missziós csoport, házi csoport stb.).

Így többnyire a neo-protestáns gyülekezetek kerültek bele a vizsgálatba. Ennek legfőbb oka, hogy a kutatás későbbi fázisában fontos szempont a közösségi-vallási hatás mérése a cigányság életére, és mivel az egyházközségi szerve-

zetként működő gyülekezetek esetén ez kevésbé nyilvánvaló, illetőleg gyakran szinte nem is beszélhetünk ilyen értelemben közösségi csoportról¹², e kritériumoknak ott nem tudtak eleget tenni – ezért kimaradtak a vizsgálatból.¹³

A feltárás menete

A gyülekezetek felkutatása több szálon történt. Olyan hivatalos adatbázisokat, kutatásokat használtunk kiindulópontként (Török 2004, NAV 2011 stb.), amelyek hozzáférhetőek voltak a keresztyény felekezetek elérhetőségei, neve tekintetében. Másrészt az Országos Cigány Misszió (OCM)¹⁴ szervezésében lezajlott cigány gyülekezetek találkozóit használtuk fel az adatgyűjtésre. Ennek kapcsán 2012-ben az országban négy helyen tartott az OCM ilyen találkozót, ahol rendre megjelentek az adott területről az ismert, vagy éppen aktuálisan elért cigánygyülekezetek (legalábbis a jelentős részük). Gyakorlatilag az így megismert adatok segítségével ún. hólabda módszerrel gyűjtöttük össze a kritériumoknak megfelelő gyülekezeteket.

A Nemzeti Adó- és Vámhatóság 2011-es közzétételében és a parlament számára készült beszámoló szerint az előző évben 187 felekezet jogosult az 1%-os adófelajánlásra, és ugyanennyi számára ajánlottak fel 2011 év elején részese-dést.¹⁵ A 2007-es Oktatási és Kulturális Minisztérium által kiadott egyházak hivatalos listája 168 db. felekezetet tartalmaz¹⁶. Török Péter 2004-ben kiadott könyve 144 db. felekezetet sorol fel. Egyes források pedig még több felekezetet ismernek. Az Apológia Kutatóközpont ugyanakkor több mint 300 vallást ismer az országban.¹⁷

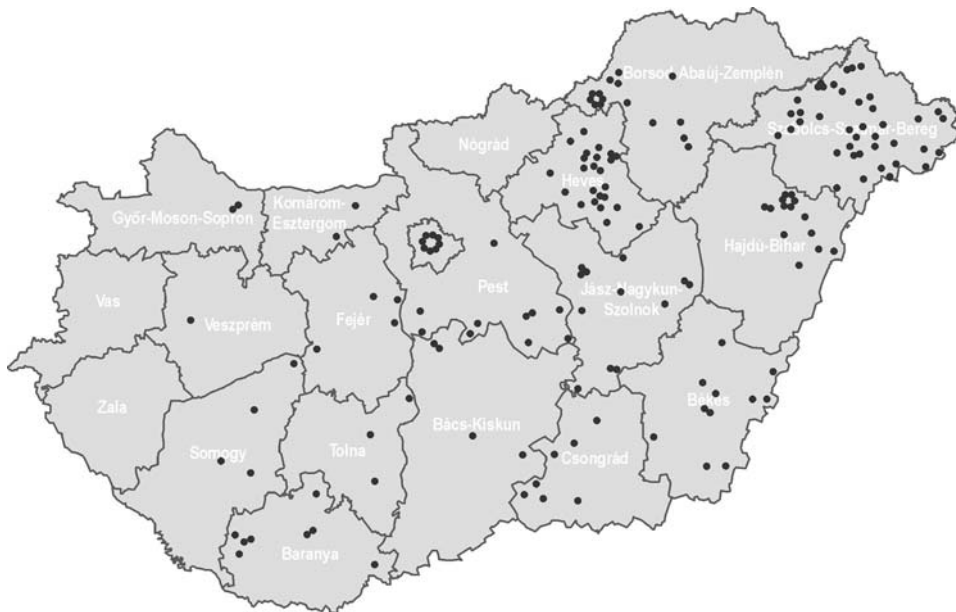
Összesen 102 keresztyény felekezetet bizonyult segítőkésznek, azok közül, akiket elértünk (mivel nem mindegyik volt elérhető, ami önmagában is sok bonyodalmat okozott).

Összesen 51 felekezetet találtunk, amelyekben cigány gyülekezetek jöttek létre. Egy részük sosem volt bejegyzett közösség; közöttük van, amelyik csupán egyetlen gyülekezetet hozott létre, míg mások akár 5-7 közösséget is alakítottak, és jelenleg is újabbak alakításán dolgoznak. Ennek fő oka, hogy az alulról szerveződés volt az egyik legjellemzőbb születési módjuk, esetleg nem egyházi státuszú kezdeményezésből születtek (többször magánszemélyek személyes elhívásából, akik döntően roma származásúak), máskor bejegyzett egyházakból kiszakadt lelkészek, misszionáriusok hozták őket létre.

Összesen 168 gyülekezet felelt meg a kritériumoknak, amelyek megyei megoszlását az 1. ábra szemlélteti. A feltárt populáció létszáma mintegy 6500 fő, illetőleg egy nehezen becsülhető, talán kb. 2-3 ezer fős csoport található katolikus, református gyülekezetekben¹⁸, akiket viszont a jelen vizsgálatba nem tudtunk bevenni. (1. ábra)

Egyes felekezetek kifejezett kérésére nem adhatok közzé olyan adatokat, amelyekről egyértelműen meghatározhatóak a vallási felekezetek és a gyülekezetek pontos elhelyezkedése. Így kénytelen vagyok vaktérképen szemléltetni a megoszlást (ahol a pontok összeérnek, ott a gyülekezetek azonos településen

1. ábra – Gyülekezetek elhelyezkedése megyénként (vaktérkép)

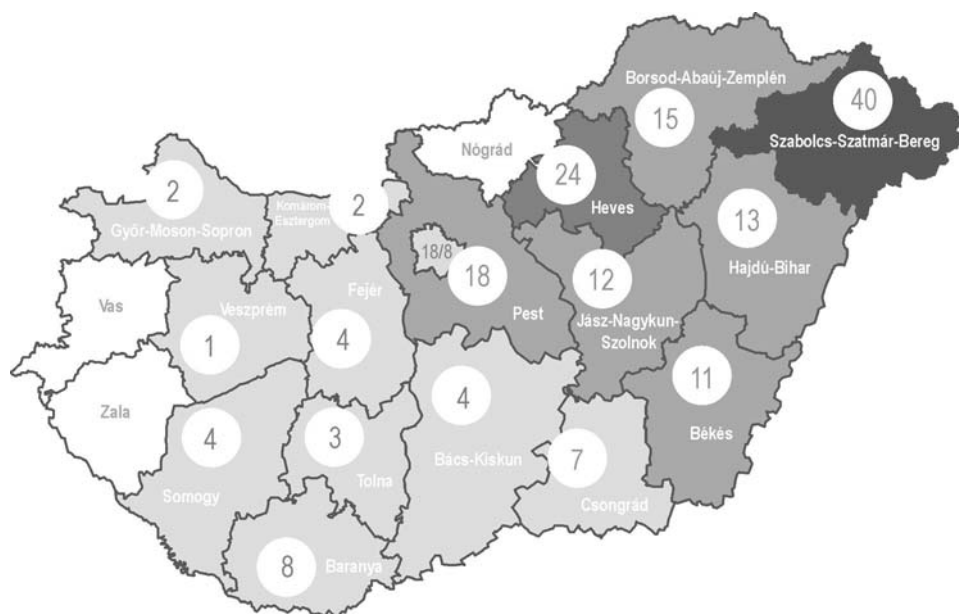

helyezkednek el). Jól látszik, hogy a gyülekezetek sűrűbb megjelenése leginkább Heves és Szabolcs megyére jellemző, ahogy az is látszik, hogy bizonyos megyékben egyelőre nem találtunk roma gyülekezeteket, amelyek a populációba kerülés feltételeinek megfeleltek volna. Azonban tudni érdemes, hogy a gyülekezetek egy része kifejezetten rejtőzködő. Az elmúlt év feltárási tapasztalatai azt támasztják alá, hogy várható további gyülekezetek felbukkanása – még ha korlátozott számban is. Úgy becsülöm, hogy további 3-5 gyülekezeti csoporttal számolhatunk még az elkövetkezőkben, amely mintegy 10-15 gyülekezetet is jelenthet¹⁹. Vagyis nem a bejegyzett egyházak, hanem a be nem jegyzett gyülekezetek, felekezetek területe bővíthet még. A 2. ábra ugyanezt számszerűen jelenteti meg.

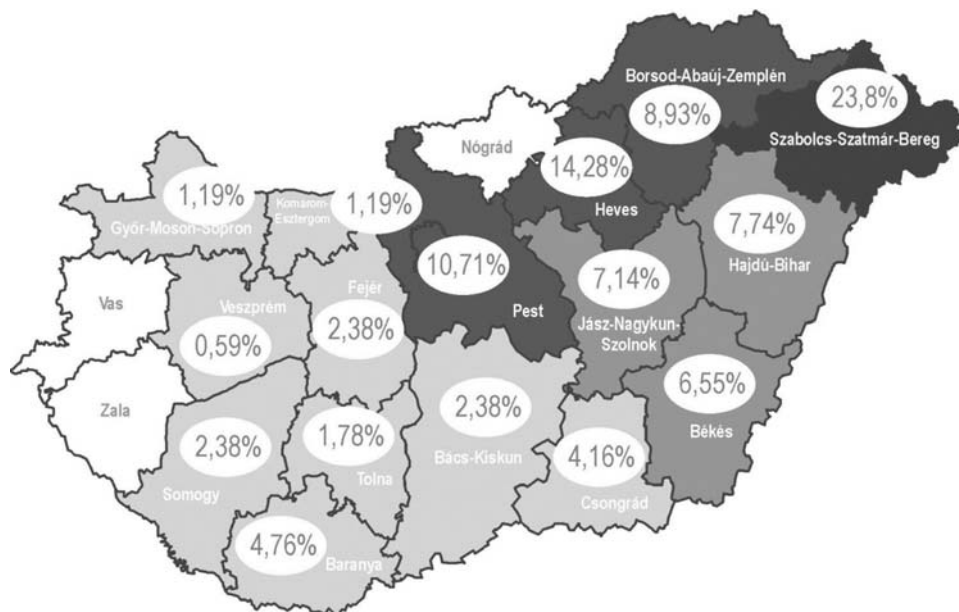
A keleti országrész, annak is az északi-északkeleti területének túlsúlya jól kivethető. Szabolcs megye pedig önmagában is kiemelkedik. Ahogy az is megemlíthető, hogy bár Borsod romák lakta területei a legjelentősebb roma populációval rendelkeznek az országban, a gyülekezetek között mégsem foglal el vezető helyet, csupán a negyedik a megyék rangsorában a gyülekezetek számát illetően. Ugyanezt láthatjuk százalékosan is a 3. ábrán.

Vas, Zala és Nógrád megyében nem találtunk gyülekezeteket. Azonban ez nem jelenti feltétlenül, hogy nincsenek is, de ezt jelenleg nem tudjuk. Fontos megemlíteni, hogy a 2011-es egyházi törvény²⁰ komoly problémát jelentett az adatok összegyűjtésében, mivel a felekezetekben jelentős feszültségeket, így sokszor ellenállást generált. A roma gyülekezetek egy részére eddig is az autonóm, néha rejtőzködő, magának való lét volt a jellemző, belügyként kezelték az életüket, néha bizonyos félelmek miatt éppen az államtól – amelyet csak meg-

2. ábra – Gyülekezetek darabszám szerinti megoszlása

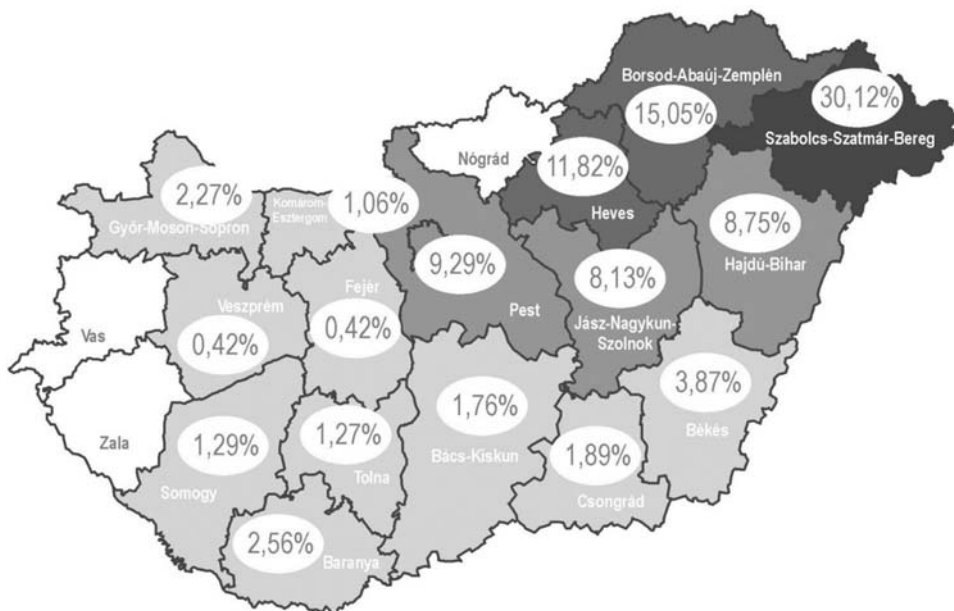
3. ábra – Gyülekezetek százalékos megoszlása megyénként

erősített az új egyházi törvény. Más gyülekezetek – akik eddig egyházi státusszal bírtak –, kiesve a meglévő pozícióból, sokszor minden külső megkeresést elutasítóan kezeltek, néha attól való félelmükben, hogy az adataik eljuthatnak a minisztériumba, vagy egyéb „(nem) illetékesekhez”²¹. Nem véletlen, hogy min-

den erőfeszítésünk ellenére is egy év kellett ahhoz, hogy a most közzétett adatokat véglegesíteni tudjuk – azzal a megjegyzéssel, hogy tudvalévő, már a leírás pillanatában is változhattak²². Az elmúlt egy év alatt, miközben a gyülekezeteket felmértük, tudomásunk szerint három korábban megismert gyülekezet már megszűnt. Ezeket már nem is szerepeltetjük a térképeken.

4. ábra – Gyülekezetek roma tagság szerinti megoszlása

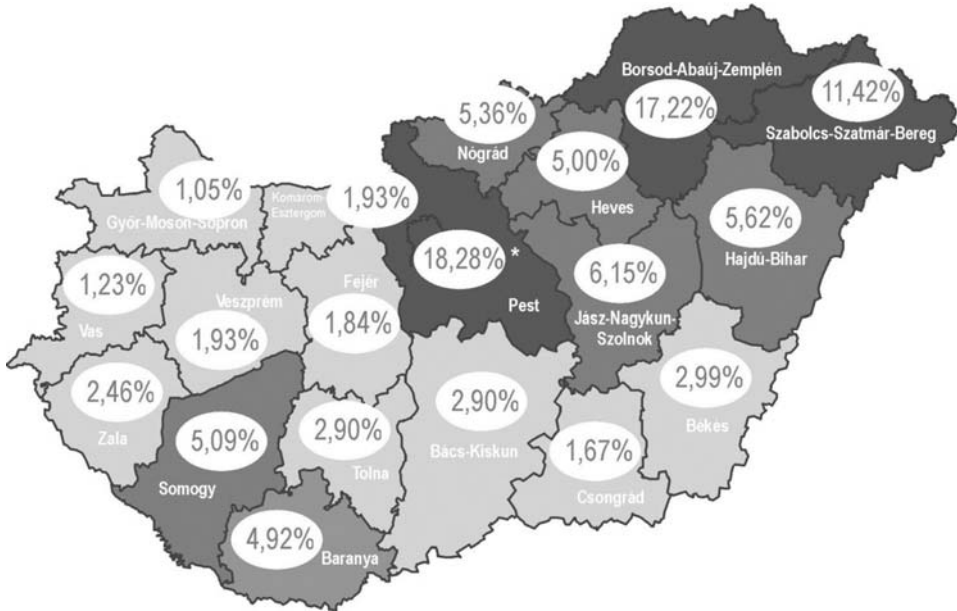
Összevetve a gyülekezetek megoszlását a tagság megoszlási térképével, jól látszik, hogy viszonylag nagy eltérések lehetnek a gyülekezetek és a tagság megoszlása között. Szabolcsban nagyobb gyülekezetek vannak, aminek következtében a gyülekezetek arányához képest közel 7%-ponttal magasabb a tagság aránya, ezzel még jelentősebb súllyal szerepel a vizsgált populációban. Borsod szintén felfelé tér el a maga mintegy 6%-pontjával, illetve nagyobb eltéréseket láthatunk még Heves, Békés és Csongrád megyében.

Már csak az a kérdés, hogy mindez hogyan viszonyul a teljes magyar roma populációval összevetve. Az 5. ábra ennek megismeréséhez nyújt segítséget.

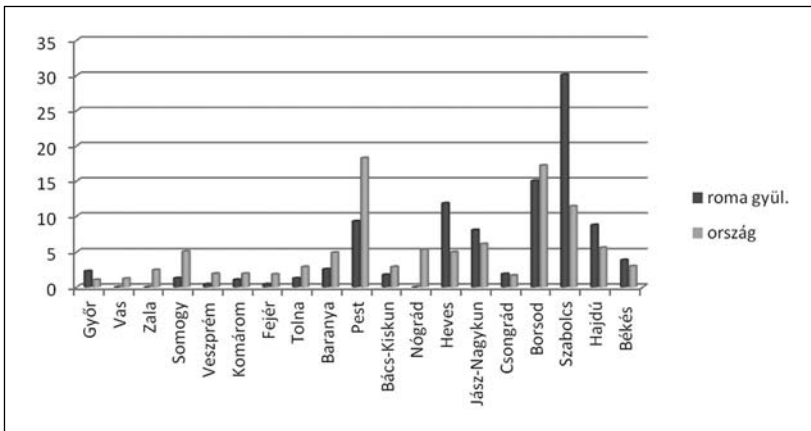
Megyékre vetítve jól látszik, hogy nem azonos a romák egyes megyékben képviselt aránya és az általunk feltárt populáció megoszlása, vagyis nem feltétlenül ott sűrűsödnek a gyülekezetek elsősorban, ahol a romák sűrűsége a legjelentősebb. Az eltéréseket jól szemlélteti a 6. ábra.

Jól látszik, hogy bár van bizonyos természetes összefüggés a romák elhelyezkedése és a gyülekezetek létrejötte között (ahogy el is várható), időnként megyei szinten komoly eltérés tapasztalható a roma populáció jelenléte és a gyülekezetek súlya között. Somogy, Pest, Heves és Szabolcs megye kifejezetten eltér a várt érté-

5. ábra – Magyarországi romák becsült megoszlása Habclicsek 2007:28 szerint
(*Budapest ebből 11,25%)

6. ábra – Gyülekezetek létszámarányos megoszlás hogyan aránylik az ismert megyei megoszláshoz (Habclicsek László 2007-es becsléséhez)

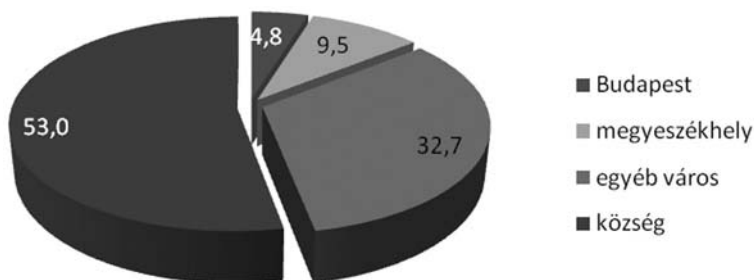
kektől, hiszen vagy jelentősen alulreprezentált, vagy komolyan felülreprezentált a gyülekezetek létszámaránya a roma lakossághoz képest. És akkor még nem ejtetünk szót pl. Nógrád megyéről, ahol gyakorlatilag egyáltalán nem találtunk roma gyülekezetet, miközben az ország roma lakosságának 5,36%-a itt lakik.

Ennek legfőbb oka az eddigi tapasztalataink alapján az, hogy a roma gyülekezet létrejötte nagyban attól függ, hol tudja megvetni a lábát egy olyan közös-

ség, amely ilyen típusú misszióban elhívást érez. És mivel a létrejött gyülekezetek aktivitása nagy, várható, hogy az eltérés egyelőre nem hat a kiegyenlítődés felé – még akkor sem, ha tudjuk, hogy egyes egyházak tudatos roma missziós programmal igyekeznek elérni a még el nem ért területeket, mivel az újonnan alakult missziók megerősödése lassúbb folyamat, mint a meglévők fejlődése. Másrészt tudjuk a vizsgálatból, hogy a meglévő gyülekezetek köré mintegy két-háromszor annyi misszió tartozik, amelyek egy része várhatóan néhány éven belül új gyülekezetté szerveződik.

A 7. ábra a területi elhelyezkedés egy másik fontos tényezőjét tárja fel.

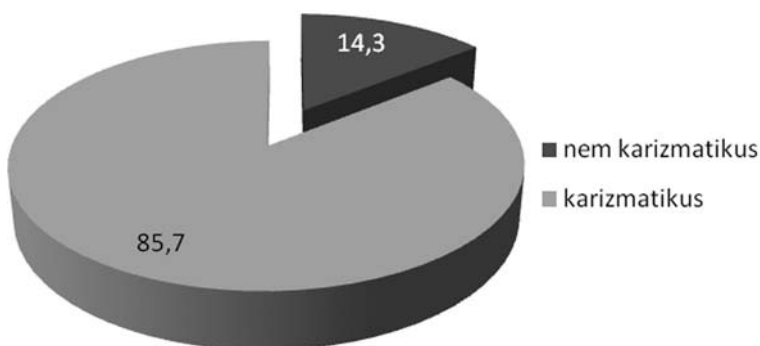
7. ábra – Roma gyülekezetek településtípus szerinti megoszlása

A gyülekezetek több mint fele községekben helyezkedik el. Kemény és munkatársai kimutatása szerint²³ 2003-ban Budapesten a cigányság 10,4%-a élt, az egyéb városokban 49,7%, és 39,9% lakott községekben²⁴. Eközben a gyülekezetek létszámadatai alapján a keresztény romák mindössze 4,8%-a található a fővárosban, 42,2%-uk egyéb városokban, és az országos adatokhoz képest jelentősen több, 53% a falvakban, községekben. Ezek az adatok alátámasztják a korábbi megállapítást, miszerint a gyülekezetek nem feltétlenül az alapján jönnek létre, hogy hol találjuk nagyobb mértékben a cigányságot.

A továbbiakban fontos kérdést tár fel a 8. ábra a vallási típus szerinti besorolás arányainak megmutatásával.

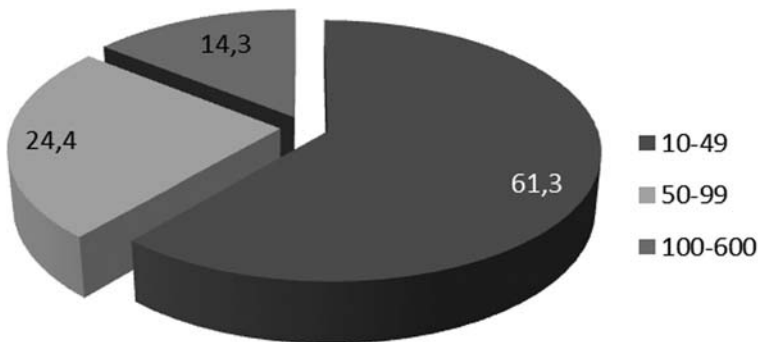
8. ábra – Roma gyülekezetek vallási típus szerinti megoszlása

Tapasztalataim alapján sokaknak kínálja magát a megállapítás (legtöbbször a romáknak is!), hogy „persze, hiszen a cigányok temperamentumának jobban megfelelnek a karizmatikus gyülekezetek”. Azonban ezzel a megállapítással azért érdemes óvatosnak lenni. Egyrészt azért, mert ennyi adat kevés ahhoz, hogy de facto megállapításokat tehessünk összefüggésekre, másrészt egyéb lehetőségekkel is számolni kell. Tény pl., hogy a karizmatikus gyülekezetek voltak leginkább élenjárók a cigány gyülekezetek szervezésében, vagyis náluk alakult ki legelőször az a nyitottság, amely a romák befogadását eredményezte. Ebben az összefüggésben a helyzet akár lehet szimplán történelmi állapot is, függetlenül a temperamentumtól, mivel aki hamarabb kezd el egy munkát, könnyen lehet, hogy az első időben (mivel történelmi távlatként ez még az első időszaknak számít) a legtöbb gyülekezetet hozza létre. Mindezt szükségesnek láttam tisztázni, kifejezve azt is, hogy egyelőre csak egy bizonyos keresztmetszeti ténytet tudunk konstatálni, összefüggések határozott képviselete nélkül. Viszont azt is látni kell, ismerve a nagy-egyházak templomainak kiüresedő tendenciáját, vonzásuk elvesztését, és számolva azzal, hogy a legtöbb cigánymissziós törekvés a karizmatikus gyülekezetek részéről ismert, tudva, hogy egy-egy gyülekezet akár még 1-3 misszió kezdeményezője a környezetében, a megoszlás akár tendenciózussá is válhat.

A 9. ábra abba enged betekintést, hogy az így létrejött gyülekezetek nagyság szerint hogyan oszlanak meg.

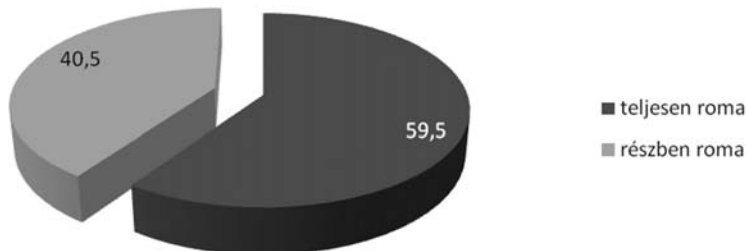
9. ábra – Roma vagy részben roma gyülekezetek nagyság szerinti megoszlása (fő tól-ig)

A gyülekezetek 61,3%-a legfeljebb 49 fős (a legkisebb tízfős), közel negyedik tartozik az 50 és 99 közötti létszám-kategóriába. A helyzet részben annak köszönhető, hogy a roma gyülekezetek nagy része még fiatal. Másrészt a kis-egyházak jellemzői gyakran éppen a relatíve kisebb gyülekezetek (éppen a gyülekezeti-közösségi létükből fakadóan). Eközben persze szép számmal találhatunk közöttük 100 fős tagság feletti közösségeket is. Ezek egy része teljesen roma közösség, míg mások egy korábbi (akár több mint 100 éve működő, mint pl. a Terézvárosi Adventista Gyülekezet) gyülekezetbe integrálódott roma csoport. A legnagyobb gyülekezet, amit találtunk 600 fős, amelynek mintegy 150 fős roma tagsága van a gyülekezet önbevallása szerint.

És végül egy fontos kérdés maradt tisztázatlanul: hogyan oszlanak meg a gyülekezetek összetétel szerint. Ezt mutatja meg a 10. ábra.

10. ábra – Roma gyülekezetek összetétel szerinti megoszlása

A közösségek több mint fele tehát teljesen roma. Jellemző még, hogy a vegyes gyülekezetek esetében 22%-ban olyan közösségről beszélünk, amely gyülekezetekben a romák aránya legalább fele a tagságnak, és csak a többi esetben találtunk olyan gyülekezeteket, amelyek kevesebb, mint 50%-os roma tagsággal rendelkeznek. Vagyis a gyülekezetek többsége inkább a roma többségű közösségekből kerül ki. Időnként azt találtuk, hogy egyes gyülekezetek, amelyek nem teljesen roma közösségek, csak néhány nem roma taggal rendelkeznek – pl. egy hodászi gyülekezet mintegy 200 főjéből csak két nem romáról számoltak be²⁵. Durkó Albert²⁶ személyes beszámolójában elmondta, hogy általában jellemző, hogy ha egy gyülekezetben a romák száma eléri a 15-20%-ot, érdemes külön gyülekezetet szervezni a részükre, akár a régebbi mellé. Vagyis mindez akár felfogható egy tudatos elkülönítő (jó értelemben) folyamatként is. Másrészt több olyan gyülekezetet ismertem meg, amelyet romák hoztak létre romáknak, és a tagsága azért nem teljesen roma, mert később nem romák csatlakoztak a gyülekezethez. De a vegyes gyülekezetek léte időnként annak köszönhető, hogy eleve vegyes házasságok tagjai kapcsolódnak be a gyülekezeti életbe, magától értetődően vegyessé téve a gyülekezeteket.

Konklúzió

Jelen tanulmány egy hároméves kutatás első fázisába engedett betekintést, megmutatva, hogy mára jól regisztrálhatóan és növekvő sokaságot mutatva számolnunk kell a cigányság egy olyan szegmensével, amely eddig alig-alig létezett, amelynek megismerése fontos lehet, és amely akár érdemes mondanivalóval egészítheti ki eddigi ismereteinket a roma populációról. A kutatás másrészt azért fontos, mert a szociológiának azon ritka pillanataihoz tartozik, amikor úgy végezhet megfigyeléseket, hogy egy társadalmi változás még csak kialakulóban van (mivel jelen esetben még erről beszélhetünk). Úgy vélem, a megfigyelt közösségek számban és létszámban is növekedni fognak az elkövetkezendő években, egyre jelentősebb hatást fejtve ki a cigányság életére, segítve a létrejöttét egy erős öntudattal és etnikai önazonossággal rendelkező roma csoportnak. És talán segítve a roma populációt abban, hogy az társadalomba való szorosabb betagozódás útját sokan a vallási, keresztény csoportokon keresztül találják meg.

JEGYZETEK

1, Majsai Virág Eszter szociolingvisztikai kutatása első hipotézisében éppen ezt fogalmazza meg: „a vallási formanyelv minden környezetben sajátos módon fordítódik le” (Majsai, 2008). – 2. Vagy asszimiláció. Jelen tanulmányban nincs mód a részletes kifejtésre, azonban látni kell, hogy az integrációs vagy asszimiláció kérdés gyakran kritikus pont e kérdésben. Bár sokan szívesebben használják az integráció szót – ahogy én is – a romák beilleszkedésével kapcsolatban, néha úgy tűnik, inkább csak egy „politikailag korrektebb” meghatározással igyekszünk élni, miközben az elvárt jelenség inkább (és sokszor a megfigyelt is) az asszimiláció. – 3. Az egyik legfontosabb jellemzőként említhető a karakteres megtért cigánykép, amit nagyon határozottan és büszkén képviselnek. A megtérés folyamatát tudatos és komoly előrelépésnek érzik, az egész cigányságra kiterjesztendően üdvös útnak látják – nem egyszer elhangzik köztük, hogy ez a cigány felemelkedés és beilleszkedés útja. Ezzel egyidőben a cigány identitásuk a legtöbb esetben erősödik. Vagyis egy erős keresztény-cigány identitás jön létre. Ritkábban megfigyelhető jelenség, hogy a kereszténységüket a cigányság és nem cigányság közötti elfedő, falakat ledöntő tulajdonságként értelmezik. Volt gyülekezet, ahol azért nem tudunk kérdőíves lekérdezést folytatni, mert a gyülekezetet a cigányok megtérése után nem hajlandó ilyen alapon semmilyen különbséget tenni, nem akar tudomást venni etnikai kérdésekről. – 4. Ehhez lásd különösen Vekkerdi József A magyar cigánykutatások története c. írását (továbbiakért lásd irodalomjegyzék). – 5. A legkorábbi általam ismert utalás 1971-ből való – Szabados Zoltán lelkész személyes közlése alapján. – 6. Folyamatosan kérdések és vita tárgya, hogy lehet-e speciális csoportként kezelni a cigányságot. A speciális definíció talán csak abban az értelemben megengedhető, hogy egy olyan csoportról van szó, amelyről sokáig mintha a missziót valamilyen meg nem magyarázható okból távol tartották volna. – 7. Református Cigánymissziós Tanács megalakítása 2010-ben, a protestáns cigánymissziós referensek körének megalakulása 2011-ben. – 8. Dül Géza kinevezése cigánypasztorációs referenssé a Katolikus Egyházban 2002-ben, Cigány Módszertani és Kutató Központ megalakulása 2011-ben stb. – 9. Az önbesorolások lekérdezések (mint első számú módszer) számos példáját adták annak, mennyire leszűkíti a megközelítést az a lehetőség, hogy „kibújhat” a válaszadó a „cigány-bélyeg” alól. Másrészt a beszélt nyelv alapján (második módszer) történt besorolás más irányba torzítja a felmérést, mivel pl. a magyarországi romungrók között ma már alig beszélnek cigány dialektusokat. A leggyakoribb módszer az utóbbi évtizedekben (Keményék 1971-es vizsgálata óta) a valamilyen külső személy (kérdőbiztos, helyi lakosok, helyi szervek stb.) által történő besorolás.

10. Vagyis a keresztény kontextuson kívül is. – 11. Ennek oka, hogy a népegyházi vagy más-képp egyházközi logikában a populáció meghatározása szinte lehetetlen, hiszen a gyülekezetek egyházak által besorolt tagjai, a ténylegesen járó tagok és a vallásos tagok bár alkotnak bizonyos közös halmazt, a három terület között inkább a nagy átfedtlenség jellemző, így csak nagyon rugalmas kritériumok szerint értelmezhető egy vizsgálathoz. Ugyanakkor pl. az Evangélikus Egyházban, de pl. a Görög Katolikus Egyházban is vannak olyan gyülekezetek, amelyek megfelelnek a kritériumoknak, ezért ezeket ideszámoltuk. – 12. A keresztségi, tagsági kritérium esetén az adott egyház által elfogadott keresztségi módot fogadtuk el. – 13. A közösségi csoportok az egyházközi logikára építő felekezeteknél inkább másodlagos csoportként (ha a gyülekezetet elfogadjuk elsődleges csoportnak) jelennek meg: pl. cserkészlet, kórus, imacsoport, bibliakör stb. Ezek aztán lehetnek formálisak és informálisak is. – 14. Gyakorlatilag alig lehetséges egy olyan populációt körülrajzolni (legalábbis a mostani vizsgálat szempontjai szerint), amelyben a népegyházi gyülekezetek és a kifejezett és bizonyos értelemben zártabb közösségekként értelmezhető, általában neoprotestáns gyülekezetek egyaránt vizsgálhatóak, anélkül, hogy módszertani problémák ne jöjjenek elő. Ennek legfontosabb oka éppen a már említett közösségi lét. Míg a kisegyházaknál többnyire a gyülekezet és a közösség sok tekintetben egyként értelmezhető, az átfedés nagy, majdnem teljes is lehet, addig a népegyházi felekezetek esetén a gyülekezet leggyakrabban egy egész település, miközben a gyülekezeti (tényleges) közösség ennek csupán egy kisebb része. Vagyis a gyülekezet és a gyülekezeti közösség között nagy eltéréseket találunk – mind létszámban, mind egyéb tekintetben, vagyis kicsi az átfedés. – 15. A Pünkösdi Egyház cigánymisszióért felelős, annak minél hatékonyabb végzéséért létrehozott önálló jogi szerve. Egyébiránt alapítója és fenntartója a Cigány Módszertani és Kutató Központnak, amely a kutatást finanszírozza. – 16. Forrás: nav.gov.hu/data/cms226637/17_melleklet_OGY_2011.pdf (2013). Lásd még: http://nav.gov.hu/data/cms226616/ogy_tajekoztato.pdf (2013). – 17. Csepregi András, az Egyházi Kapcsolatok Titkárságának vezetője szerint ugyanakkor a lista korántsem teljes. Címlistájukon ugyanis csupán azok a szervezetek

szerepelnek, amelyek az elmúlt esztendőre hitéleti, és az azzal összefüggő tevékenységek folytatására jogosultságot szereztek, illetve az adóból származó 1%-os felajánlással élhettek (előző évben közülük 143 jutott ilyen módon pénzhez), ingatlanrendezési ügyük volt, vagy támogatásért folyamodtak a titkársághoz. Az előző kiadás még körülbelül harminccal több vallást sorolt föl, és bonyolítja a helyzetet, hogy további kétszáz olyan is van még, amely az APEH-től technikai számot kapott ugyan, de az adófelajánlásokból nem származott bevétele – forrás: <http://kurir.katolikus.hu/hirek/megjelent-magyarorszag-egyhazak-felekezetek-vallasi-kozoessegek-cimu-kiadvany> – Forrás: www.apologia.hu (2013) – 18. Dúl Gézával való megbeszélésünkön 15 olyan települést soroltak fel, amelyekben a Katolikus Egyháznak vannak cigánymissziós gyülekezetei. Amelyek azonban nem feltétlenül a templomi gyülekezethez kötődnek, mivel – elmondásuk szerint – náluk a cigánymisszió nem kifejezetten gyülekezeti, hanem inkább oktatásközpontú, ami a gyülekezeteken nem hagy esetleg (még) nyomot. Ezek sem szerepelnek a mostani kimutatásokban. A Református Egyház adatait csak a Landauer Attilával (Váli István Roma Szakkollégium) és Dani Eszterrel (református lelkész) való beszélgetéseink alapján próbáltam megbecsülni, pontos kimutatásokat nem kaptam. – 19. Nem számolva a meglévő felekezetek új gyülekezeteit, mivel azok a maguk természetes gyülekezetnövelő munkája miatt várhatóan további közösségeket hoznak létre. Ezt támasztja alá az is, hogy a meglévő gyülekezetek mellett néha akár 4-5-ször több gyülekezeti kezdeményt találni – imacsoportokat, missziókat, házi csoportokat, amelyek többsége még nem megkeresztelt tag.

20. 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. – 21. Gyakorlatilag egyes gyülekezetek illetéktelenként kezelték mindenkit, aki nem másik cigánygyülekezetből, vagy esetleg nem hasonlórú gyülekezetből érkezett és érdeklődött. Nem csak elutasítók voltak időnként, de ellenségesek is egyes helyeken (bár a többségre azért ez nem volt jellemző). A legtöbb esetben ezek a gyülekezetek nagy szegénységben és visszaütésben élnek (a város, falu általában elutasítja a támogatásukat), megszokták, hogy senkire nem számíthatnak. Erőteljesen jelenik meg a ti és mi dichotómia, leginkább a velünk és ellenünk értelemben. Vagyis e magatartásuk gyakran tapasztalatok útján kimunkálódott gyanakvás – ami talán néha túlzásnak tűnik, de csak a kívülálló szemében. Mások a megkeresésre befogadóan reagáltak, de később mégis elutasítók lettek. Esetleg később minden előzetes nélkül elzárkóztak – ezek oka nem derült ki biztosan. – 22. Éppen a tanulmány írásával egyidőben semmisítette meg a 2011-es egyházi törvény számos fontos passzusát az Alkotmánybíróság, ami kérdéses helyzetet hozott létre több lényeges kérdésben a státuszukat veszített egyházzakkal kapcsolatban, aminek a jogkövetkezményeit jelenleg még nem ismerjük. – 23. Kemény és mtsai, 2004:17. – 24. A KSH kimutatása alapján ugyanebben az évben 17% volt Budapest, 48% az egyéb városok, és 35% a községek részesedése a roma populációból – azonban tudnunk kell, hogy miközben a KSH az önbevallásos módszert, addig a Kemény-féle kutatás a külső „szakértő” módszerét alkalmazta, ezért térnek el az adatok. – 25. Találtam olyan gyülekezetet, ahol mindenki romának vallja magát, de amikor elmentem, kiderült, hogy 3-4 fő – szerintem – nem roma. Amikor szembesítettem ezzel őket, kiderült, hogy tényleg nem roma származásúak, de romához mentek hozzá, már évtizedek óta a telepen élnek, és inkább tartják magukat romának, mint nem annak. – 26. Országos Cigány Misszió (ÖCM) – a Magyar Pünkösdi Egyház által létrehozott missziós központ – vezetője.

IRODALOM

- Fraser, A. (2006): A cigányok. Budapest: Osiris Kiadó
- Hablicsek L. (1999). A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előszámítás 2050-ig. Budapest: KSH. Népeségstudományi Intézet
- Hablicsek L. (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. Budapest. Demográfia 50/1.
- Kemény I. – Janky B. – Lengyel G. (2004): A magyarországi cigányság 1971–2003. Budapest: Gondolat Kiadó és MTA Kisebbségkutató Intézet
- Majsai V. (2010). A cigányok vallási nyelvezete. Forrás: http://www.kethanodrom.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=238:ciganyok-vallasi-nyelvezete&catid=65:kultura_cigany_sag&Itemid=86

- Matykó K. (2008): Megjelent a Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek című kiadvány. Forrás: kurir.katolikus.hu/hirek/megjelent-magyarorszag-egyhazak-felekezetek-vallasi-koezoessegek-cimu-kiadvany.
- Messing Vera (2006): Gondolatok Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás c. műve kapcsán. Régió 2006/4
- NN. (2007): Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek 2007. Budapest: Oktatási és Kulturális Minisztérium
- NN. (2011): Kimutatás a 2010. évi Szja 1%-ának a 2011. évi adózási rendelkezéséről az egyházak és a kiemelt költségvetési előirányzatok számára a felajánlott összeg szerint csökkenő sorrendben: Forrás: nav.gov.hu/data/cms226637/17_melleklet_OGY_2011.pdf.
- NN. (2012): Tájékoztató a Magyar Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi, Civil- és Vallásügyi Bizottsága részére a személyi jövedelemadó 1+1%-áról tett rendelkező nyilatkozatok feldolgozásának 2011. rendelkező évi tapasztalatairól. Forrás: http://nav.gov.hu/data/cms226616/ogy_tajekoztato.pdf
- Török P. (2004): Magyarországi vallási kalauz 2004. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vekerdí J. (1982): A magyarországi cigány kutatások története. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- www.apologia.hu (2013)

SŐRÉS ANETT

A 2006-osok nemzedéke? Avagy a szélsőjobboldalra való fogékonyság az ifjúság körében

Bevezető

Vona Gábor, a Jobbik elnöke 2012. március 15-ei ünnepi beszédében a „2006-osok” politikai nemzedékének megszületéséről beszélt.¹ De vajon tényleg nemzedéket, azon belül is politikai nemzedéket alkot a „mai” ifjúság, illetve a szélsőjobboldalhoz közel álló fiatalok? Dolgozatomban erre az összetett kérdésre keresem a választ.

Vizsgálódásaim középpontjában elsősorban az áll, hogy az ifjúságnak mely csoportjai és miért szimpatizálnak inkább a szélsőjobboldal által képviselt eszmékkel, értékekkel, attitűdökkel stb. A szélsőjobboldalhoz tartozásra való fogékonyság lehetséges magyarázó tényezőit elsősorban kvantitatív módszerekkel igyekszem feltárni. Elemzéseim során elsősorban a felsőoktatási intézményekbe járó fiatalokra koncentrálok. A bemutatandó eredmények nagyban épülnek korábbi, a szélsőjobboldali hallgatók csoportkultúráját és online szerveződését kutató munkáimra, melyeket a Campus-lét (OTKA K 81858) kutatás keretei között végeztem. Előadásom során kitérek további magyarországi egyetemista-vizsgálatok eredményeire és európai tendenciákra is.

A tanulmány első részében azt az elméleti magyarázó keretet mutatom be, mely az eddigi és a későbbi empirikus adatfelvételeknek egyaránt alapjául szolgálhat. E részben egyrészt arra keresem a választ, elméleti szinten mi magyarázhatja azt, hogy a fiatalok inkább befogadóak a szélsőjobboldali jelenségkörrel szemben, mint az idősebb generációk. A kérdés relevanciáját az adja, hogy már több közvélemény-kutatás, illetve ifjúsági vizsgálat kimutatta (Bartlett, Birdwell, Krekó, Benfield, Győri 2012; Marketing Centrum 2009; Gimes,

Juhász, Kiss, Krekó 2009; TÁRKI 2012; Róna, Sörös 2012), hogy a szélsőjobb-
oldali szimpátia a fiatalabb korcsoportokban szignifikánsan nagyobb. Arról
azonban ezeknek az eredményei még nem szolgáltak teljes körű és megbízható
válasszal, hogy milyen tényezőkben keresendők ennek a jelenségnek az okai.
Ezután arra térek ki, mely tényezők befolyásolhatják a fiatalok csoportján belül
tapasztalható eltéréseket a szélsőjobb-
oldali szimpátia tekintetében – mivel nyilván egyesek jobban, mások kevésbé fogékonyak a szélsőjobb-
oldalihoz kötődő jelenségre.

A dolgozat második felében korábbi és saját empirikus eredmények feldolgo-
zása és bemutatása alapján foglalkozom azzal, hogy hogyan írható körül a szél-
sőjobb-
oldali fiatalok csoportja – kiemelt figyelmet szentelve ezen belül a debre-
ceni egyetemisták körében megfigyelhető reprezentációnak. Az eddigi deskriptív
eredmények felvillantása mellett kitekintek arra a nemrégiben született munkára,
melyet Róna Dániellel együtt végeztem, és amely először kvantitatív, majd kva-
litatív úton keresett választ arra, milyen faktorokkal magyarázható a felsőokta-
tásban tanulók szélsőjobb-
oldalisága.²

1. A fiatalok szélsőjobb- oldali szimpátiáját magyarázó elméleti keret

A fiatalok szélsőjobb-
oldali való fogékonyságának vizsgálatába nem kezdhe-
tünk bele anélkül, hogy ne konceptualizálnánk az elemzés kulcsfogalmát, a szél-
sőjobb-
oldalt. A fogalom részletes definiálására azonban – a komplexitása miatt –
e tanulmány terjedelmi és konceptuális korlátai miatt most nem térek ki. A szél-
sőjobb-
oldali fogalmát olyan komplex gyűjtőfogalomnak tekintem, melyet csak
több dimenzió mentén határozhatunk meg: úgy mint az ideológia, a szervezeti-
ség, illetve a szubkultúra.³

Azt, hogy miért mutatkozhat eltérés a fiatalabbak és az idősebbek szélsőjobb-
oldaliságra való fogékonyságában, a nemzedékekre vonatkozó elméleti kerettel
igyekszem magyarázni. A 80-as és 90-es években születettek nemzedékét a szak-
irodalom *Y-generációnak* nevezi (McCrindle-Wolfinger 2010). A magyarországi
Y-generáció egyik jellemzője a *hiányos, olykor ellentmondásos politikai szocia-
lizáció*. E korcsoport (a rendszerváltás környékén születettek) politikai szocia-
lizációját Szabó Ildikó (2009) fragmentált modellként határozta meg. A modell
legfőbb jellemzője, hogy az egyes szocializációs csatornák közötti kapcsolat
gyenge és esetleges. Ennek megfelelően a szocializáció folyamata nem tud kö-
vetkezetes, összehangolt és egységes lenni – sőt, ellentmondások feszülhetnek az
egyes tényezők által átadott információk, vélemények, értékek, attitűdök, visel-
kedési minták, elvárások stb. között, ami tovább fokozhatja a fiatalok bizonyta-
lanságát.

A fragmentált modellben a család szocializációs szerepe nem túl szilárd: a
szülők, nagyszülők sokszor önként lépnek hátra az állampolgári és politikai
ismeretek, szabályok átadásától. Ez elsősorban saját bizonytalanságukból fakad:
még ők maguk is tanulják a demokratikus rendszer működését, így nem tudják
teljes magabiztossággal átadni az erre vonatkozó tudást. Másrészt, az állampárti
rendszerben szocializálódtak, ami azt várta el a társadalom tagjaitól, hogy távol

maradjanak a politikától, és a konfliktusok elkerülése érdekében hallgassák el véleményüket, amennyiben az ellenkezik a diktatórikus rendszerben elfogadott kánontól (Szabó 2009). Így a szülők is ritkán beszélnek gyermekeikkel politikáról, közéletről, vagy a múltról – mind a családi, mind a nemzeti emlékek feldolgozatlanok maradnak a szocializáció eme frontján.⁴

Az oktatási intézmények szintén az elhárítás módszerét választják domináns stratégiaként. A tanároknak saját maguk előtt sem tisztázott a szerepük a diákok állampolgári nevelését illetően. A legtöbb iskolában nincs olyan tantárgy, amely állampolgári vagy politikai ismereteket adna a fiataloknak (Csákó 2007). Véleményem szerint ehhez az is hozzájárul, hogy a rendszerváltás után nem alakult ki konszenzus az egyes történelmi események és időszakok megítéléséről – valamint ezek egyre inkább átpolitizáltak –, így az oktatók sem mernek állást foglalni az adott eseményeket illetően. Az egyezményes értelmezés hiánya felelős a fragmentáltság fennmaradásáért (Szabó 2009).

A formális szocializációs szinterek „kivonulása” a szocializáció folyamatából többféle reakciót válthat ki az ifjúság körében. Természetesen ezek a válaszok sosem kizárólagosak: akár szimultán módon, akár szekvenciálisan megjelenhetnek a fiatalok bizonyos szegmenseiben, csoportjaiban; és eltérőek lehetnek a társadalmi háttér státusza mentén. Több kutatás is foglalkozott e nemzedék politikai szocializációjának hiányosságával, demokratikus deficitjével. Ezek megállapították, hogy a generáció tagjainak többsége úgy érzi, nem befolyásolhatja a demokratikus rendszer működését, ezért elégedetlenségüket, kiábrándultságukat úgy fejezik ki, hogy távol maradnak a politikától: érdeklődésük, politikai és választási részvételük alacsony (többek között Gázsó F., Laki 2000; 2004; Szabó, Kern 2011).

Ezt az „űrt” tölthetik be azok az – informális vagy formális – szélsőjobboldali csoportok, akik válaszlehetőségeket, kapaszkodókat, múltértelmezéseket nyújtanak. Ezeket általában sajátos kommunikációs eszközökkel és csatornákon keresztül teszik. Igen erős összetartó és identifikáló erővel bír a *szimbolikus diskurzusuk*.

Bán Zsófia (2010) a *turult* hozza példaként, mely a szélsőjobboldal egyik központi jelképévé vált. A mai fiatalok ugyanis legtöbbször nem ismerik a szimbólum eredetét és közvetlen jelentését, ezért új tartalommal töltik meg azt. Imponál nekik, mert tiszteletet és tekintélyt parancsoló, felnéznek rá, valamint mítoszt érzékelnek mögötte. Ennek megfelelően a mai korban, létük kontextusában (és társadalmi státuszuk által determinálva) értelmezik újra. A populáris kultúra ilyen jellegű tematizációja – beleértve a szimbólumok kínálatát – az identitás formálódásának lehetőségét nyújtja a fiatalok számára.

Amellett, hogy az általuk használt jelképek a csoport belső integrációját, illetve a tagok identitásának erősítését szolgálják, egyúttal erőteljes historizmusukat is kifejezik, és az ideológia számos elemét reprezentálják. Vannak olyan történelmi korszakok, fordulatok, események és személyek, melyekhez a szélsőjobboldal képviselői pozitívan viszonyulnak – akikre, és amikre büszkék, és melyeket kiemelendőknek, követendőnek és értékesnek tartanak. A szélsőjobboldalhoz

továbbá egy önálló *szubkultúra* is kötődik, melynek természetesen a szimbólumvilág is része. Ezen kívül szimpatizánsai sajátos öltözködési és zenei ízléssel, valamint rítusokkal és értékvilággal rendelkeznek.

A kommunikáció szempontjából a *populáris, tömegesen és költségtakarékosan elérhető kommunikációs formákat* kell kiemelni. Ilyenek például az internetes felületek, a matricák, a transzparenszek stb. Ezek hozzájárultak e politikai irányzat gyors térhódításához és nagyfokú szervezettségéhez, hiszen azok számára tették hozzáférhetővé információikat, akik esetleg eddig kiszorultak a politikáról, illetve a különböző tevékenységekről szóló ismeretek megszerzéséből. Ide elsősorban a fiatalok sorolhatók, hiszen tudjuk, hogy ők az internet-generáció, tehát különösen fogékonyak a virtuális kommunikációra – befogadóként és aktív üzenet-átadóként is.

Úgy vélem tehát, hogy az ifjúsági csoportok szélsőjobboldalra való fogékonysága alapvetően a nemzedéki sajátosságaikra vezethető vissza, úgy mint a deficitos politikai szocializáció (mint nemzeti specifikum) és az információs hálózatba való élénk bekapcsolódás (mint globális jellemző).

2. A radikális attitűdök kialakulását magyarázó elméleti keret

De vajon mi magyarázza, hogy ezen a generáción belül egyes fiatalok jobban vonzódnak a szélsőjobboldalhoz kortársaiknál? A szélsőjobboldali szimpátiát egyéni szinten több nagy elméletcsalád is igyekezett magyarázni. Ezeknek az attitűd-alapú elméleteknek igen kiterjedt szakirodalma van, így jelen tanulmányban csak a főbb irányvonalakat vázolom fel.

Az *etnikai verseny elmélet* központi gondolata, hogy nehéz gazdasági időszak (válság, recesszió, nagyarányú munkanélküliség stb.) esetén a társadalom egy része – saját és a vele egy nemzethez tartozók helyzetét védendő – egyre intoleránsabbá, elutasítóbbá, majd előítéletesebbé válik az általa idegeneknek tartott, „nemzeten kívüliekkel” szemben (lásd pl. Lipset 1959; Campbell 1967; Tajfel, Turner 1969).

Az *autoriter személyiség elmélete* szerint a tekintélyelvű személyiséggel rendelkezők nagy valószínűséggel szimpatizálnak a szélsőjobboldali gondolatvilággal, hiszen az alárendelődés és a dominancia utáni vágy kettősségéből kialakuló konvencionális, illetve autoriter agresszió vonzóvá teszi számukra azokat a politikai irányzatokat, melyek a szigorú normakövetésre, illetve a normakövetés hiányából fakadó devianciák elleni szigorú fellépésre építenek (lásd pl. Adorno 1950; Altemeyer 1988).

A *szociális dezintegráció elmélete* abból indul ki, hogy a modernizációs folyamatok következtében a társadalmi kapcsolatok és kötődések gyérebbé, lazábbá válnak, így az emberek fogékonyabbá válnak olyan új típusú politikai mozgalmakra, melyek a közösségi élmény ígéretével kecsegtetnek (lásd pl. Sheepers, Billiet, De Witte 1995).

A *politikai elégedetlenség és a tiltakozó szavazás elmélete* szerint azok, akik politikailag gyengének, kiszolgáltatottnak érzik magukat (ami előnytelen, általá-

ban negatív irányba változó társadalmi-gazdasági pozícióval társul), kiábrándulnak a politikából, a politikai elitből. Az így kialakuló anti-establishment attitűd pedig kedvez a szélsőjobboldali, radikális politikai erőkhez való szimpátia kialakulásának (lásd pl. Falter, Klein 1994; Billiet, De Witte 1995; Sheepers, Billiet, De Witte 1995; Van den Brug, Fennema, Tillie 2000).

A *szociális dominancia orientáció elmélete* annyiban kapcsolódik az autoriter személyiség elméletéhez, hogy szintén a mások felett való uralkodáson alapul. A hierarchikus, alá- és fölrendeltségi viszonyokra építő társadalom-értelmezés fogékonyabbá tesz olyan ideológiai és szervezeti elemekre, mint a nacionalizmus, a sovinizmus vagy a militáns jelleg (lásd pl. Pratto 1990; Pratto, Sidanius, Stahlworth, Malle 1994).⁵

Ezek mellett az elméletek mellett adaptálható a *relatív frusztráció elmélete* is a szélsőjobboldali attitűdök kialakulásának magyarázatokor (Boudon 1989). Az elmélet logikája szerint a lehetőségek objektív bővüléséhez kötődő szubjektív várakozások között feszültség van, hiszen a lehetőségek expanziója szelektív, nem mindenki részesülhet belőle. Így azok, akik ebből kimaradnak – főként, akik azt várták, hogy ezáltal előnyösebb helyzetbe kerülnek, és mégsem –, még inkább frusztráltabbá válnak. Az így kialakuló és növekvő feszültség pedig kivetődik a társadalmi környezetre: az egész rendszerre (anti-establishment), a preferáltabb rétegekre (elitellenesség), vagy más társadalmi csoportokra (sovinizmus, elutasítás).

Ez a modell egyértelműen adaptálható a nagy történelmi fordulatok, változások társadalmi következményeire. Minden egyes jelentős történelmi esemény utóéletének, illetve az általában ezt követő rendszerváltozásnak a kapcsán a társadalom tagjainak (pozitív) várakozásaik vannak, azonban – kisebb vagy nagyobb rétegek, illetve csoportok számára – ezek nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. A XX. században számos ilyen esemény volt (a két világháború, az '56-os forradalom stb.), azonban mégis, amely a leginkább „friss” élmény, az a rendszerváltás. A rendszerváltás szubjektíve vesztesnek értékelt csoportjaiban feltételezhetően nagyobb valószínűséggel alakulnak ki radikális attitűdök, melyek a családi szocializáció során továbbadódhatnak a fiatalabb generációknak. Ezeket a beállítódásokat, érték- és gondolatvilágbeli elemeket a jelenleg is zajló gazdasági válság következményei (pl. az abszolút és a relatív életszínvonal csökkenése) tovább mélyíthetik.

Az előbbieken ismertetett, a szélsőjobboldali szimpátia individuális vagy csoport szintű magyarázatára alkalmazható elméletek egy vagy több viszonylag jól megfogható elemre koncentrálnak (pl. nacionalizmus, sovinizmus, előítéletesség, anti-establishment, elitellenesség, vezérelvűség, közösségi integráció stb.). Ezek önmagukban a szélsőjobboldali fogékonyosság szükséges, de mégsem elégséges elemeit tárják fel. Fontos lenne ezért egy olyan komplex, szintetikus – és akár empirikusan megalapozott – elmélet létrehozása (vagy felkutatása), amely a radikalizálódás ideológiai, szervezeti és kulturális komponenseire egyaránt fókuszál.

3. Mely (ifjúsági) csoportok fogékonyabbak a szélsőjobboldalra?

3.1. Korábbi kutatási eredmények

Több kutatóintézet is arra az eredményre jutott, hogy elsősorban azok fogékonyabbak a Jobbik politikájára, akik valamilyen szakképzettséggel rendelkeznek, ami leggyakrabban érettségi, vagy főiskolai illetve egyetemi diploma, valamint az ifjúsági korcsoportba sorolhatók be, tehát 15 és 29 év közöttiek (Marketing Centrum 2009; Gimes, Juhász, Kiss, Krekó 2009). A TÁRKI kutatása – amely ugyan eltérő életkor-intervallumokat alkalmaz – megerősíti ezt. A vizsgálat eredményei szerint 2011-ben a 18 és 37 év közötti szavazók (tehát a választásra jogosult legfiatalabb korcsoport) közel egyharmada szavazna erre a pártra. Egyúttal körükben a Jobbik-szimpatizánsok aránya sokkal gyorsabban nő, mint a teljes népesség körében.⁶

A 90-es években végzett, a fiatalok politika szocializációjára fókuszáló vizsgálatok azt is feltárták, milyen szociológiai és szociokulturális jellemzőkkel írható le azok az ifjúsági csoportok, melyek hajlamosabbak a radikális politikai attitűdök befogadására és elsajátítására. A férfiak – bár a tizenévesek körében inkább fiúk – dominanciája a fiatalabb korcsoportokban is egyértelműen megfigyelhető. A politikához való viszonyban megfigyelhető nemek közötti különbségek nem azonos mértékűek az egyes középiskola-típusokban. A gimnáziumokban a fiúk és lányok radikális politikai hozzáállása kiegyenlített, míg a szakmunkásképzőkben előbbiek sokkal inkább fogékonyak, mint utóbbiak. Általánosságban is megállapítható, hogy az érettségit adó intézmények tanulói kevésbé fogadják el a radikális értékeket és cselekvési mintákat, mint a szakiskolai képzésben résztvevők (Szabó, Örkény 1998). Valószínűleg ezek az attitűdök végzettségük megszerzése után is megmaradnak.

Az alacsonyabb iskolázottságúak radikálisabb beállítódása legtöbb esetben az életükkel, léthelyzetükkel való elégedetlenségre vezethető vissza – ez az oka annak is, hogy a végzettséget nem szerzők körében is nagyobb fogékonyaság észlelhető az ilyen típusú eszmékre és aktivitásokra (Garami, Tóth 1994). A szubjektíve alulértékelt egzisztencia általában nem párosul objektíve alacsony státusszal – inkább a pesszimizmuson, az elégedetlenségen van a hangsúly (Póczik 2011). Az ebből fakadó kitörés vágya az oktatási stratégiákban – azon belül is a felsőoktatásba való belépésről szóló döntésben – is megjelenik. Az egyetemre járó, szélsőjobboldallal szimpatizáló fiatalok többsége „elsőgenerációs”, azaz szülei legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkeznek. Ezek a diákok tehát társadalmilag mobilak (felfelé irányban), az erre irányuló döntéssel pedig elsősorban az a céljuk, hogy megteremtsék a biztos anyagi háttérrel maguknak és családjuknak (Sörös 2012).

Vásárhelyi Mária (2004) a rasszizmus dimenzióján keresztül mérte a szélsőséges eszmékkel való szimpatizálást. Kutatása mintájába – mely korra, nemre és évfolyamra reprezentatív volt a KSH országos adatai szerint – 500 történészhallgató került be az ország nagyobb állami és egyházi intézményeiből. A romákhöz és zsidókhöz való viszony alapján⁷ alkotott meg egy rasszizmus-skálát, melynek

az egyes szociokulturális változókkal való összefüggéseit vizsgálta. Főbb megállapítása, hogy a történelmi ismeretek szintje – és ebből következően az elvégzett évek száma – szignifikánsan összefügg a radikális attitűdökkel: az évek előrehaladtával minél több és szélesebb körű tudást sajátítanak el a hallgatók, annál inkább valószínű, hogy demokratikusabb állásponttal azonosulnak a kisebbségekhez való viszonyukban. Ebből következően tehát az egyetemi vagy főiskolai tanulmányok első éveiben tanúsítanak a leendő történészek legintenzívebb radikális attitűdöket (Vásárhelyi 2004). Megkockáztatható tehát, hogy azon magasabb végzettségűek körében lesz tartósabb a szélsőjobboldalhoz hasonló értékek és viszonyulások képviselője, akik eleve is képesek és fogékonyabbak az „ideológiagyártásra”.

További kutatások a szélsőjobboldal kommunikációjára, online szerveződésére fókuszáltak. Bebizonyosodott, hogy az ideológia képviselői nagy hangsúlyt fektetnek a *modern, a költséghatékony és a széles körben hozzáférhető – többnyire virtuális – kommunikációs formákra*, melyek fogyasztásában a fiatalok az élen járnak. Döme Zsolt és Hajdú András (2009) egyetemisták körében vizsgálták a médiafogyasztás és a pártpreferenciák összefüggéseit. Megállapították, hogy az egyetemisták legnagyobb arányban az internetet tartják a legfontosabb médiumnak a politikai tájékozódás szempontjából. Emellett kapcsolatot találtak a pártok támogatottsága és a médiumok használatának gyakorisága között is. Az internethasználat gyakoriságának aránya elsősorban a nemrégiben megjelent „kispártok”, de ezek közül is a Jobbik esetében volt a legmagasabb. A szélsőjobboldali pártot preferáló egyetemisták közel háromnegyede (pontosan 74 százalék) tájékozódott elsősorban a világháló segítségével a politikáról.

A szélsőjobboldallal szimpatizálók azonban nem csak tájékozódásra használják az internetet. A Political Capital és a DEMOS közös vizsgálata a Jobbik „virtuális csoportjának” jellegzetességeit kutatta. A pártnak a Facebookon 2012. január 30-án 39 ezer rajongója volt – összevetve a közel 13 ezres párttagsággal –, közülük több mint 2200-an töltötték ki a kutatás online kérdőívét.⁸ A támogatók között a fiatalok és a felsőfokú végzettségűek voltak felülreprezentáltak: a válaszadók közel kétharmada volt 30 év alatti, és több mint egyötöde rendelkezett főiskolai vagy egyetemi diplomával (Bartlett, Birdwell, Krekó, Benfield, Győri 2012). Ezekben a magas arányokban nyilván fellelhető az internethasználók csoportjának egyedi jellemzőinek torzító hatása, hiszen a fiatalabbak és képzetebbek nyilván eleve gyakrabban használják a világhálót, és azon a közösségi oldalakat.

3.2. Saját empirikus eredmények

Korábbi empirikus munkáim során már tettem próbálkozásokat annak feltárására, hogy mi jellemzi a fiatalok szélsőjobboldali csoportjait, melyek azok a tényezők, amelyek megkülönböztetik őket az ifjúság többségétől vagy más kortárs csoportoktól. Vizsgálataim nagy részét a Debreceni Egyetem Szociológia Tanszékén 2010-ben indult, *Campus-lét a Debreceni Egyetemen* (OTKA K 81858) című kutatás keretein belül végeztem, mely a debreceni egyetemisták kortársi szocializációjának, csoportkulturáinak feltárását tűzte ki célul (kutatás-

vezető: Prof. Dr. Szabó Ildikó). Ezek feltárásához a már említett kutatás online adatbázisát használtam.⁹

3.2.1. Hogyan jellemezhetők a szélsőjobboddallal szimpatizáló fiatalok?

Az eredmények azt mutatták, hogy a hallgatók körében észlelhető és elkülöníthető a szélsőjobboddali ideológiához kötődők csoportja. Körükben – az „átlagos” egyetemistákhoz képest – egyértelműen felülreprezentáltak a fiúk, a kistélepülésen élők és a felsőoktatásban első generációsok.¹⁰ Viszonylag aktívabbak a csoporttagság tekintetében, de egyértelműen nagyobb körükben a közösséghez tartozás igénye. Általában az általuk képviselt ideológiához kapcsolódó csoportokhoz kötődnek (pl. kulturális és hagyományörző csoportok, politikai szervezetek, mozgalmak stb.). Erőteljesebb előítéletesség jellemzi őket – általánosságban is, de kiemelten a zsidókkal, a romákkal és a szociális segélyből élőkkel szemben. Elutasítják az univerzális, liberális eszméket, értékeket, erényeket (elfogadás, előítéletektől való mentesség, egyenlőség stb.); inkább egy „nagyobb erőnek” vetik alá magukat, mint a haza, a család vagy a vallás. Karrierstratégiájuk – már ha van ilyen – szintén sajátos: az akadémiai, szakmai karrier nem vonzza őket, inkább a létbiztonság megteremtésére törekednek. E fiatalok igen nagy arányban és gyakorisággal látogatják a különböző radikális honlapokat: az internetes médiumok fogyasztási szokásai mentén pedig elkülöníthetők bizonyos kisebb közösségek, szegmensek. Ezek a kiscsoportok némiképp eltérnek egymástól a családi háttér, az értékek és az attitűdök tekintetében is (Sörös 2012).

3.2.2. Milyen tényezők magyarázhatják a fiatalok szélsőjobboddalra való fogékonyságát?

A szélsőjobboddali fiatalok egyetemista csoportjának néhány feltárt jellegzetességeiből kiindulva, Róna Dániellel közösen végzett munkánk során igyekeztünk néhány feltételezett magyarázó változót¹¹ tesztelni annak feltárására, hogy egyes hallgatók miért szimpatizálnak jobban a szélsőjobboddallal társaiknál. Az Aktív Fiatalok kutatás 2012-es országos online kérdőíves vizsgálatának közel 1700 fős adatbázisának elemzése által arra a következtetésre jutottunk, hogy amellett, hogy egy adott értékvilág szükséges bizonyos hallgatók szélsőjobboddali szimpátiájának kialakulásához, az internetes felületeken való aktivitás és a szubkulturális részvétel jelentik a szélsőjobboddaliság fő magyarázó tényezőit¹² (Róna, Sörös 2012).

3.2.3. A szélsőjobboddallal szimpatizáló fiatalok internetfogyasztása mint csoportképző tényező

Mivel empirikusan is bizonyítást nyert, hogy az internethasználat jelentős szerepet tölt be a szélsőjobboddallal szimpatizáló fiatalok politikai szocializációjában, illetve szerveződésében, jelen fejezetben bővebben kitérek arra, hogyan alakult a szóban forgó egyetemi hallgatók internetfogyasztása, valamint hogy milyen csoportok különíthetők el körükben ebből a szempontból.¹³

A Campus-lét kutatás online kérdőíve négy, különböző profilúnak tekinthető szélsőjobboddali honlap fogyasztásának gyakoriságát mérte: a Jobbik.hu-ét, a Kuruc.info-ét, a Trianon.hu-ét és a Nemzeti Frontét. A gyakorisági eloszlások azt mutatják, hogy a debreceni egyetemisták eléggé csekély arányban látogatják

a szélsőjobboldali internetes oldalakat, hiszen a „legnépszerűbb” médiumot, a Kuruc.infót is csak közel egynegyedük olvassa valamilyen rendszerességgel.¹⁴ Az említett oldal még a Jobbik honlapjánál is nagyobb olvasói táborot tudhat maga mögött. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy az előbbi inkább hírportál, míg az utóbbi inkább a párt hivatalos honlapjaként definiálja magát. Másrészt a Kuruc.info relatíve magasabb arányú látogatottsága előrebocsátja, hogy a szélsőjobboldal informális szerveződései a helyi hallgatók körében támogatottabbak, mint a formális politikai szervezet. A Trianon.hu és a Nemzeti Front honlapja a kevésbé olvasott – és vélhetően kisebb arányban ismert – oldalak közé tartozik a vizsgált csoport körében. A megkérdezett hallgatók több mint egynegyede (28 százalék) olvassa legalább az egyik internetes médiumot a felkínáltak közül. A mindössze egy honlapot látogatók körében szintén a Kuruc.info a legnépszerűbb: a válaszadók közel háromnegyede ezt az oldalt preferálta kizárólagosan; 17 százalék a Jobbik portálját; 5 százalék a Nemzeti Front.hu és 4 százalék a Trianon.hu webfelületeit. A mintába került egyetemisták 3 százaléka tekinthető stabil szélsőjobboldali médiafogyasztónak. Ezek a hallgatók mind a négy oldalt legalább havi rendszerességgel látogatják (mindössze 0,2 százalék olvassa ezeket naponta).

Milyen gyakran olvassa az alábbi internetes oldalakat? (%)				
	Jobbik.hu	Kuruc.info	Trianon.hu	Nemzeti Front
Soha	86,7	75,9	92,8	93,7
Havonta	9,9	17,2	5,8	5
Hetente	2,1	4,1	0,8	0,7
Naponta	1,3	2,7	0,5	0,5
Összesen	100			

Hány honlapot látogat a megadottak közül? (%)	
Nem látogatja egyik honlapot sem	71,6
Egy honlapot látogat	15,3
Két honlapot látogat	6,9
Három honlapot látogat	3,3
Négy honlapot látogat	3
Összesen	100

1. és 2. táblázat: A szélsőjobboldali honlapok látogatottságának és a látogatott internetes oldalak számának gyakorisága a debreceni egyetemisták körében (százalékban) (N = 2 384)¹⁵

A szélsőjobboldaliak csoportjában is a Kuruc.info a leglátogatottabb internetes médium. A szélsőjobboldalinak tekinthető hallgatók több mint fele (57 százalék) olvassa ezt az oldalt, és egynegyedüknél is többen vannak azok, akik legalább heti gyakorisággal (26 százalék). Még a radikálisokat erőteljesen elutasítók körében is 10 százaléknál magasabb a honlap látogatottsága. Az a tény, hogy a Kuruc.info olvasóinak egyharmada (35 százalék) nem a szélsőjobboldal szimpatizánsai közül kerül ki, több dilemmát is felvet. Egyrészt, hogy nem minden, az ideológiát közvetítő online médium szolgálja kizárólagosan az eszmerendszer mentén szerveződő csoportok integrációját. Másrészt pedig, hogy ezeken az oldalakon – de elsősorban a Kuruc.infón – olyan radikális értékek és attitűdök jelennek meg, melyek populárisnak tekinthetők sokak számára, így azok körében is, akik a szélsőjobboldalt és ideológiáját nem fogadják el teljes egészében. Az olvasótábor e köre tekinthető *holdudvarnak* is, mely akár közvetítőként vehet részt az eszmerendszer integrációjában.

Az előzetes feltételezésekkel ellentétben a legnagyobb szélsőjobboldali párt, a Jobbik honlapjának látogatottságában nem figyelhető meg ilyen popularitás-

ra utaló jellemvonások. E portál olvasásának gyakorisága ugyanis a jobboldal iránti szimpátia különböző fokozatai mentén különül el meghatározóan. Azok körében, akik elutasítják a szélsőjobboldaliakat, ugyanolyan kevésbé népszerű, mint a Nemzeti Front és a Trianon.hu honlapja.¹⁶ Ezeket a weboldalakat a szélsőjobboldali érzületű hallgatók sem igazán látogatják. Az előbbi az erőteljesen elkötelezettek között is csak annyira népszerű, mint amennyire a Kuruc.infó a szélsőjobboldaliakat teljes mértékben elutasítók között.

A honlapokon kívül a fogyasztás gyakoriságának és a preferenciának a dimenziói is választóvonalat jelentenek a tendenciákban. A preferenciák tekintetében az elsődleges differenciáló tényező az attitűd iránya (pozitív, elfogadó vagy negatív, elutasító). Az intoleráns hozzáállást tanúsítók körében ugyanis egyik internetes médium fogyasztása sem éri el a 20 százalékot. A szimpatizánsok között is észlelhetők szegmensek, melyek kritériumát a portálok népszerűsége adja, mivel az erőteljes preferenciával jellemezhető hallgatók körében jobban elkülönül egymástól a Kuruc.info és a Jobbik.hu, valamint Nemzeti Front és a Trianon.hu látogatottsága. A honlapok látogatásának gyakorisági kategóriáiban megfigyelhető arányok a legtöbb esetben lineáris tendenciát mutatnak: az időközök csökkenésével a látogatók aránya is egyre csökken. Ezt a trendet a heti rendszeresség szakítja meg egyes esetekben. A kiugró értékek mindig egyetlen médiumhoz, a Kuruc.infóhoz köthetők (kivéve az inkább elfogadókat, ugyanis ott nem látható ilyen rendellenesség). Nagyobb arányban vannak, akik naponta olvassák, mint akik többnaponta. (Lehetséges, hogy ez is összefügg a hírportál-jelleggel.)

A szélsőjobboldalhoz való viszony és az ideológiát közvetítő honlapok látogatottsága közötti kapcsolat elemzésének legfőbb tanulsága, hogy bár az internetes médiumok jelentős szerepet játszanak a csoport kommunikációjában, igen nagy különbségek figyelhetők meg az egyes portálok között. Vannak populárisabbak, melyek célja a *szélsőjobboldali érzületű közösség belső kohéziójának elősegítéséről a vallott eszméknek a többségi társadalomban való terjesztésére tevődik át*. Ez a fajta nyíltság nem elsősorban a formális szervezetekhez (például a Jobbikhoz) kötődő honlapok, hanem az informális oldalak tekintetében tapasztalható (például a Kuruc.info). Általánosságban megállapíthatjuk, hogy mindekenélőtt a szilárd preferenciával rendelkezők veszik ki a részüket az ideológia internetes kommunikációjából.

Fő kutatási kérdéseim a radikális virtuális csoportokra vonatkoztak: leképeződnek-e a szélsőjobboldallal azonosuló vagy szimpatizáló hallgatók körében, illetve amennyiben igen, megfigyelhetők-e különböző szegmensei ennek a közösségnek. Fontosnak találtam tehát annak elemzését, hogy az egyetemisták honlap-látogatási szokásaiban megfigyelhető eltérések kitapinthatóak-e az egyes csoportokban, illetve, hogy milyen jellemzők mentén különülnek el ezek a csoportok a szélsőjobboldaliakon belül. Klaszter-elemzés segítségével három típust különítettem el az egyes radikális honlapok olvasásának gyakorisága és a fogyasztott médiumok száma alapján. A klaszterek elsősorban az utóbbi változó mentén differenciálódnak. Az elsőt elkötelezett olvasóknak, a másodikat érdeklődőknek, a harmadikat pedig passzívoknak neveztem.

Első klaszter: az elkötelezett olvasók csoportja. Az első klaszterbe soroltakat *elkötelezett olvasóknak* neveztem, nemcsak a honlapok látogatottságának magas gyakorisága miatt, hanem azért is, mert az ide került hallgatók legalább három szélsőjobbdali internetes oldalt olvasnak valamilyen rendszerességgel. Ebben a csoportban elég erőteljesen elkülönül egymástól a két kevésbé népszerű portál, a Nemzeti Front és a Trianon.hu látogatottsága. Az utóbbit ugyanis jóval többen olvassák (a csoport szinte minden tagja), amiért elsősorban a havi közönség a „felelős”. A másik két médium egymáshoz való viszonyában is eltérés figyelhető meg. Látogatottságuk szinte teljes körű, viszont a populárisabb oldal, a Kuruc.info a legrendszeresebb fogyasztást jelző kategóriában felülmúlja Jobbik.hu-t: a napi olvasók az előbbi táborának egyharmadát, míg az utóbbiét teszik ki. Megállapítható tehát, hogy a Kuruc.info látogatottsága az elkötelezett olvasók körében igen magas – a lap olvasásának rendszeressége lehet tehát a választóvonal a szélsőjobbdallal nem szimpatizáló és az erőteljes radikális preferenciát tanúsító hallgatók fogyasztási szokásai között.

Nem meglepő, hogy az elkötelezett honlap-fogyasztók a szélsőjobbdali hallgatók (az ideológiát teljes mértékben elfogadók) körében felülreprezentáltak. Az eszmerendszerrel azonosulók több mint fele (52 százalék) a radikális virtuális csoport stabil magjához tartozik. Az elemzésbe bevont demográfiai és szociokulturális jellemzők közül a szélsőjobbdali honlapok fogyasztói ideáltípusai a nemmel, a mobilitási típussal és a kategorizált karokkal mutattak egyértelmű kapcsolatot.¹⁷ Elsősorban az elkötelezett olvasók körében vannak többségben a férfiak. Míg a teljes mintában az „erősebbik nem” hátrányban van, addig az első klaszterhez tartozók közel háromnegyedét (73 százalékát) teszik ki. Hasonló mértékben felülreprezentáltak az elsőgenerációs értelmiségiek is – ebben a klaszterben a legmagasabb az arányuk (74 százalék a terjes mintában megfigyelhető 58 százalékhoz képest). A teljes szélsőjobbdali közösségben is domináns „kitörő” szakcsoport az egyetlen, amely az összes megkérdezetthez viszonyítva sokkal magasabb arányú. A természettudományokat és informatikát tanulók a stabil honlap-fogyasztók csoportjának 42 százalékát adják.

A radikális honlapokat olvasó hallgatókról – legyenek elkötelezettek vagy érdeklődők – elmondható, hogy relatíve magasabb a csoportokban való részvételi aktivitásuk. A teljes mintában tapasztalható átlagértéknél több csoportban vesznek részt, de természetesen olyanokban, melyekben teret adhatnak preferenciáiknak, értékeiknek, attitűdjeiknek. Ilyenek a már korábbiakban említett hagyományörző és politikai jellegű szervezetek. Az ilyen típusú közösségekben való részvétel az elkötelezett honlap-fogyasztók körében gyakoribb, mint az érdeklődő olvasók, illetve a passzív hallgatók körében. Az erőteljes preferenciákhoz kötődő virtuális csoporttagság tehát nagyobb valószínűséggel jár együtt a valós ideológiai közösségekhez való kötődéssel.

Ez a szilárd identitás a külcsoportok erőteljes elutasítását vonja magával. A három klaszter közül az első az, amely mindegyik kategóriában a legalacsonyabb átlagértékeket mutatta a 0-tól 100-ig terjedő skálán – ezt tekinthetjük tehát a legintoleránsabb csoportnak. Az elemzett csoporttagsággal szinte mindegyik

közösség iránti attitűd meghatározó kapcsolatot jelzett. A teljes minta középértékeitől a szociális segélyből élőknek és a sokgyermekes családoknak adott pontszám tért el a leginkább. Az előbbi 50 pont alatt maradt, tehát elutasításra utalt (43 – míg az összes megkérdezett körében 59). Az utóbbihoz tartozó átlag 70 pont feletti értéke ugyan elfogadásként értelmezhető, azonban jelentősen alatta maradt a másik két csoportban tapasztalt elfogadásnak. Mindez arról árulkodhat, hogy az interneten szerveződő, erősen elkötelezett szélsőjobboldali hallgatók értelmezésében összekapcsolódhatnak, átfedhetik egymást bizonyos elutasított csoportok: a szociális segélyben részesülőket és a sokgyermekeseket a romákkal azonosíthatják.

Érdekes kérdés tehát, hogyan alakul a radikális honlapok stabil látogatói bázisának értékvilága – miben különülnek el a többi csoporttól. Az értékek elfogadását mérő változók közül a béke, az egyenlőség, az előítélet-mentesség, a haza biztonsága és a bátorság mutattak egyértelműen meghatározó összefüggést a klaszterekkel. A demokratikus eszmék (úgy, mint a béke, az egyenlőség és az előítéletektől való mentesség) a -100-tól +100-ig tartó skálán alacsonyabb szinten helyezkedtek el az összes megkérdezett egyetemista véleményének középértéke által kijelölt pontnál. A két átlagérték között a legnagyobb eltérés az egyenlőség esetében látható. Ez az eszme érte el a legalacsonyabb pontszámot az elkötelezettnek titulált hallgatói csoportban. Az előítéletek mellőzése ezzel szemben nem lesz sokkal jelentősebb kérdés abban az esetben sem, ha bevonjuk a szélsőjobboldali ideológiával kevésbé szimpatizáló egyetemistákat is az elemzésbe. A haza eszménye és a bátorság erénye a radikális eszmerendszer virtuális organizációban is központi szerepet játszik, ezen belül is kifejezetten kitüntetett helye van az elkötelezett csoporttagok értékrendszerében. A variancia-analízis során nem egyértelmű kapcsolatot mutató változók árnyalják a vizsgált közösségről alkotott képet. Olyan értékek múlják felül – a három klaszter közül ebben egyedülállóan – a teljes mintában megfigyelhető középértéket, mint az engedelmesség, a fegyelmezettség, a törekvés, a megbecsültség vagy az üdvözülés. Ezek közül az első három olyan magatartásbeli elvárásokra utal, amelyek elsősorban az igen szigorú szabályok szerint szerveződő, sok esetben militáris jellegű csoportoknál figyelhetők meg. Az utóbbi kettő pedig az e normákhoz való igazodás motivációját, kimenetelét jelölheti, melyet az egyén egy nagyobb erőtől, egy feljebbvalótól kaphat, amennyiben együttműködik a közösség tagjaival. Feltételezhető ily módon, hogy a szélsőjobboldal iránt elkötelezett, virtuálisan szerveződő hallgatók között szigorú és erőteljes csoportnormák érvényesülnek, melyek nagy kohéziós erőt képviselnek.

Ez a mentalitás a fő tevékenységek iránti domináns attitűdökben is leképeződik. Az elkötelezett olvasók klaszterének változójával a munkához való karriérista hozzáállás mutatott világos kapcsolatot. Mint korábban írtam, az ilyen viszonyra a keményebb és szigorúbb munkaszervezés jellemző. Az emocionális kritériumok a materiális szempontokkal szemben háttérbe szorulnak. Az ideológiai szervezettől elvárt értékek és normák tehát a munkahelyen is érvényesek: a társakkal szembeni szolidaritás az organizáció és a cselekvés fő mozgatórugója

és összetartó ereje. A tanulással szembeni jellegzetes viszony, az izolálódó attitűd inkább a hátrányosabb családi háttérre, mint a vallott értékekre vezethető vissza. Az ilyen jellegű viselkedési minta az otthonról hozott kulturális tőkéből fakadó hátrányok kompenzálásának a szükséges eszköze. Ehhez legfeljebb adalékot, támogatást nyújthat a csoportban megkívánt fegyelem.

Összességében elmondható, hogy a szélsőjobboldali egyetemista fiatalok elkötelezett honlap-fogyasztói csoportját a szigorú szabályok szerinti szerveződés jellemzi. Ebben a közösségben az egyértelműen kijelölt csoportnormák segítik elő a kohéziót. A vallott értékek alapján az ilyen szervezetek már-már militárisnak tekinthetőek, amit a férfi-dominancia is megerősít. Ezek az attitűdök a munkához való viszonyban és a karrier-stratégiákban is leképeződnek. A zárt csoport hozadéka egyúttal az outsidersokkal és a külcsoportokkal szembeni intolerancia, elutasítás és kizárás.

Második klaszter: az érdeklődők csoportja. A második klaszterbe (11 százalék) azok a hallgatók kerültek, akik érdeklődnek az online módon közvetített szélsőjobboldali értékek és gondolatok iránt, azonban nem teljesen elkötelezettek az ideológia iránt – ők képezik a holdudvart. Az *érdeklődők* között nincs olyan, aki ne látogatna legalább egyet a felsorolt médiumok közül, viszont olyan sincs, aki mindegyiket látogatná. Többségük – közel kétharmaduk (65 százalék) – két honlapot preferál (az egy és a három oldalt látogatók aránya közel azonos a klaszterben, az előbbieké 17 százalék, az utóbbiaké 18 százalék).

Az általam *érdeklődőknek* nevezett típusba tartozók általában a Kuruc.infót és a Jobbik.hut olvassák. A másik két szélsőjobboldali portál, a Nemzeti Front és a Trianon.hu látogatása nem számottevő ebben a csoportban: az előbbit 24 százalékuk, az utóbbit 21 százalékuk olvassa legfeljebb havi rendszerességgel. Emellett az érdeklődő hallgatók két vagy három oldalt is olvasnak, utóbbiakat szinte egyenlő valószínűséggel azonos vagy nagyobb gyakorisággal.

A két népszerűbb portál ugyanis hasonlóságot mutat a ritkább látogatók arányában: mindkettő olvasótáborának közel felét teszik ki a havi rendszerességgel oda kattintók (Jobbik: 50 százalék; Kuruc.info: 52 százalék). Az ennél gyakoribb látogatottság tekintetében már jóval nagyobb eltérések mutatkoznak közöttük: a napi vagy heti rendszeresség kategóriában közel háromszorosa a differencia a Kuruc.info javára.

Vajon rendelkezik-e a *holdudvar* is – a stabil preferenciával rendelkező fogyasztói csoporthoz hasonlóan – markáns jellegzetességekkel? Erről a klaszterről nagyvonalúan azt mondhatnánk, hogy kevésbé intenzív preferenciákat tömörít, így az elkötelezettek és a passzívak közé kerül egy képzeletbeli skálán. Valóban, a radikálisokat „inkább elfogadók” vannak közöttük felülreprezentálva (41 százalékuk nyilatkozott így).

Közöttük is igen nagy férfi-dominancia figyelhető meg, azonban nem olyan nagyarányú, mint amelyet az *elkötelezettek* között tapasztalhattunk (66 százalék). A csoporthoz tartozók családi háttere pedig már igencsak eltér az előbbiekéitől. A kevésbé intenzív preferenciákat mutató honlap-fogyasztók között ugyanis közel hasonló arányban találunk olyanokat, akik elsőgenerációs diplomások lesz-

nek, mint a teljes mintában. Sőt, némiképp többen rendelkeznek diplomás szülővel, mint az összes megkérdezettek (55 százalékuknak legfeljebb középfokú végzettségű a szülője, míg a teljes mintában 58 százalékuknak). Ami érdekes, hogy e magas presztizsú családi hátterek nagyobb gyakorisága a kari kategóriákban nem képeződik le. Azokon a szakcsoportokon, melyek a magasabb státuszú szülők létét feltételezik – mint az „örökösök” (orvosi és jogi karok) –, az eszmerendszer iránt érdeklődők alulreprezentáltak. Az alacsony arány azokra a fakultációkra is jellemző, melyek eszközül szolgálhatnak a mobilitásra („feltörő” kari kategória). Körükben tehát inkább a státuszreprodukciónak a cél, melynek eléréséhez az átlagosnál magasabb arányban választják a bölcsész szakokat.

A holdudvar csoporttagsági aktivitása – az előző csoporthoz hasonlóan – magas, és szintén a hagyományörző, valamint politikai jellegű szervezeteket részesítik előnyben. Míg azonban az elkötelezettek magasabb arányban csatlakoznak a hagyományörző, tehát inkább informálisnak tekinthető közösségekhez, addig a holdudvarban magasabb a formális politikai mozgalmak választásának gyakorisága. Ez egyrészt jelezheti a szélsőjobboldali pártok és szervezetek popularizálódását, azonban azt is, hogy e csoport preferenciái kevésbé széleskörűek: inkább az eszmékre korlátozódnak, az ezekhez kapcsolódó kulturális elemekre már nem. Az érdeklődők virtuális csoportjába tartozó hallgatókra kevésbé jellemző az az univerzális intolerancia, amelyet az elkötelezetteknél tapasztalhatunk. Ennek megfelelően, az elutasított csoportok asszociációja sem annyira sokrétű a körükben: ugyan a szociális segélyből élő családok 50 pont alatti átlagértéket kaptak, de a sokgyermekesekkel szembeni attitűd nem tér el jelentősen a teljes mintában tapasztalttól. A határon túli magyarok elfogadása kiemelkedő körükben. Ilyen erős szimpátiát még az előző csoport sem tanúsított, ahol átlaghoz közelítő értéket vett fel ez a változó (89 pont). A radikális honlapok fogyasztása által kijelölt *holdudvar* tehát jóval toleránsabbnak tekinthető az *elkötelezett* olvasóknál.

Az enyhébb elutasító attitűd az értékvilágban is megfigyelhető. A béke és az egyenlőség eszméinek elutasítása kisebb, mint az előbbi csoportban – közelít az összes megkérdezettéhez. Az előítéletektől való mentesség 39-es átlagával viszont jóval alacsonyabb szintű a másik két klaszterben tapasztaltnál. Ez az eredmény is arra utal, hogy a kevésbé stabil szélsőjobboldali preferenciával rendelkező csoport inkább az ideológia populárisabb, könnyebben megragadható eszméivel vállal közösséget – tagjai alacsony valószínűséggel internalizálják a gondolatvilág szélesebb körű dimenzióit. A haza biztonsága is csekélyebb jelentőséggel bír számukra. Azok a viselkedési normák és személyiségbeli erények is átlag közeli vagy az alatti súllyal jelennek meg értékrendszerükben, melyek hozzájárulhatnak az elkötelezett csoport szigorú szervezeti kereteinek és erős csoportkohéziójának kialakulásához (bátorság, engedelmisség, fegyelmezettség, üdvözülés stb. közül az első értelmezhető egyértelműen meghatározó tényezőnek).

A lazább csoportnormák és az előnyösebb családi háttér a tanuláshoz és munkához való viszonyban egyértelműen leképeződnek. Mind az izolálódó tanulási attitűd, mind a karrierista munkaattitűd főkomponensének átlagpontoszámái nega-

tív értéket vesznek fel ebben a klaszterben. A materiális értékek és a szigorú szabályok tehát mindkét tevékenység esetében háttérbe szorulnak. E csoport tagjainak nem kell jelentős hátrányokat leküzdeniük a tanulásban, az otthonról hozott kulturális tőkájüknek köszönhetően könnyebben tudnak jól teljesíteni. Fennmaradó energiáikat társas kapcsolataikra fordíthatják. A munkával, munkahellyel kapcsolatban is előkerülnek az emocionális szükségletek kielégítésére vonatkozó elvárások, úgy, mint a jó hangulat, a rugalmasság vagy a sikerélmény.

Megállapítható tehát, hogy az online szerveződő szélsőjobboldali közösségnek valóban van egy úgynevezett holdudvara, ami a debreceni egyetemisták körében is leképeződik. A radikális honlapok iránt érdeklődők kevésbé intenzív radikális attitűddel és preferenciákkal rendelkeznek, mint a virtuális csoport „magja”, az ideológia iránt elkötelezettek. Elsősorban az eszmerendszer populárisabb, felszíni értékeivel értenek egyet, mint például az egyenlőség eszméjének elvetése, és ebből fakadóan bizonyos csoportok (romák, zsidók, szociális segélyből élők) elutasítása, de jóval toleránsabbak más külső közösségekkel szemben. A szélsőjobboldalnak a politikai szegmenseit részesítik előnyben. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a csoport kevésbé integrált: enyhébb a csoportnormákhoz való igazodás igénye és elvárása, valamint a kohézió is. Ebből adódóan a csoporthatárok is rugalmasabbak. A tagokról elmondható, hogy szüleik között nagyobb valószínűséggel találunk diplomásokat, mint a másik két klaszterben. Ez vélhetően hatással van szakválasztásukra és tanulási, valamint munkaattitűdjeikre is.

Harmadik klaszter: a passzívak csoportja. A harmadik típus a legnépszerűbb: a hallgatók 85 százaléka tartozik ebbe – logikusan azok, akik *passzívak* a szélsőjobboldali internetes portálok látogatásában. Alig van közöttük olyan, aki a havinál rendszeresebben látogatná a szélsőjobboldali honlapokat. A viszonylag ritka gyakoriság (havonta) is csak a Jobbik.hu és a Kuruc.info kategóriáin belül értelmezhető – az előbbi esetében mindössze 2 százalék, míg az utóbbiban 11 százalék. A passzív típusba tartozó hallgatók tehát nagy valószínűséggel nem látogatják ezeket a lapokat, vagy ha mégis, legfeljebb a leginkább populáris médiumot, a Kuruc.infót, esetleg a Jobbik honlapját. E csoport jellegzetességeivel jelen dolgozatban nem foglalkozom, mivel a szélsőjobboldalhoz kötődő csoportok elemzését tűztém ki célul. Feltételezhetően a passzívak nem rendelkeznek az előbbi két klaszterbe tartozókhöz hasonló csoportjellegzetességekkel, csak a radikális honlapok fogyasztásától való elhatárolódás köti őket össze egyértelműen.

Összegzés

Tanulmányomban azt igyekeztem feltárni, hogy megfigyelhetők-e különböző nemzedéki sajátosságok a szélsőjobboldallal szimpatizáló – elsősorban a felsőoktatásban tanuló – fiatalok körében: ezen belül is, hogy milyen tényezők magyarázhatják ezt a szélsőséges politikai preferenciát, illetve hogy milyen szegmensek különíthetők el a szélsőjobboldalra fogékony egyetemisták körében az egyik kiemelt magyarázó tényező mentén. Vizsgálódásaim – melyekhez elsősorban a Debreceni Egyetemen idén lezárult Campus-lét kutatás nyújtott lehetőséget – a debreceni egyetemisták körében fellelhető jellegzetességekre fókuszáltak.

Az empirikus eredmények elemzése által bizonyítást nyert, hogy a vizsgált mintában markánsan körülhatárolható a szélsőjobboddallal szimpatizáló fiatalok csoportja, akik a hallgatók többségétől szignifikánsan különböznek bizonyos szocio-demográfiai jellemzők, az értékek, az előítéletesség, a karrier-stratégiák – illetve leginkább hangsúlyosan a szélsőjobboddali internetes médiumok fogyasztásának tekintetében. Utóbbi tényező fontos csoportképző tényezőnek bizonyult az esetükben, és egyúttal a szocializációjukban és szerveződésükben is jelentős szerepet tölt be. A szélsőjobboddali internetes oldalak látogatásának spektruma és gyakorisága mentén ezen kívül elkülöníthetők kisebb szegmensek magában a csoportban, amelyek nemcsak egyedi jellemzőkkel írhatók le, de egyúttal reprezentálják a szélsőjobboddalra való fogékonyság intenzitását.

A bemutatott eredmények, úgy vélem, fontos alapul szolgálhatnak a szélsőjobboddal társadalmi jelenlétének további vizsgálata során, és felhívják a figyelmet egy új, fiatal nemzedék feltűnésére is a politika színterén, akiknek mind a közéletben, mind a tudományos kutatások terén kiemelt figyelmet kell szentelni.

JEGYZETEK

1. Forrás: http://www.hirado.hu/Hirek/2012/03/15/17/Vona_mi_vagyunk_a_2006_osok_politikai_nemzedeke.aspx, utolsó letöltés: 2013. 02. 18. – 2. Róna Dániel, Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar főiskolások és egyetemisták körében*. Szeged, Belvedere Kiadó. 91–125. – 3. Részletesebben lásd: Sörös 2012. – 4. Az Ifjúság 2008. vizsgálat eredményei szerint a fiatalok mindössze negyede beszélget a szülei helyi ügyekről, és felük alkalmanként (Szabó, Kern 2011). – 5. Az eddigi elméletek Grajczjár 2007 nyomán. – 6. Forrás: <http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>. Utolsó látogatás: 2012. 02. 19. – 7. A megkérdezett történészhallgatók 32 százaléka antiszemita nézeteket vall, 29 százalék bizonytalan és a fennmaradó 39 százalék képvisel konzekvensen demokratikus álláspontot. Utóbbi arány a cigánysághoz való viszony tekintetében is megegyezik, csak ez esetben 36 százalék tekinthető romaellenesnek (Vásárhelyi 2004). – 8. Természetesen a vizsgálat populációja nem fedi le a célcsoportot, hiszen az adott közösségi oldalon több – formális és informális – szélsőjobboddali csoport képviselteti magát (pl. a Jobbik területi szervezetei); és azok sem tekinthetők teljes biztonsággal a párt támogatóinak, akik bejelölték az adott oldalt. – 9. A kiküldött online kérdőívet több mint négyezer hallgató töltötte ki. Különböző technikai problémák miatt a minta elemszáma jócskán csökkent, azonban az adatbázisban még így is több mint kétezer fiatal válasza szerepelnek. Az adatbázis nem és kar szerint súlyoztuk. – 10. Első generációs egyetemistáknak tekintem azokat a fiatalokat, akiknek mindkét szülőjük legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkezik. Ezek a hallgatók tehát társadalmilag felfelé mobilak, szűkebb családjukban nincsen hagyománya a felsőoktatási részvételnek. Ez hatással van többek között mobilitási stratégiájukra, tanulási és munkaattitűdjükre. – 11. A tesztelt magyarázó változók a következők voltak: az értékpreferencia, az elitellenesség, a gazdasági válság, az internethasználat és a szubkultúra. – 12. Az elitellenesség esetében mindössze annyit sikerült bizonyítanunk, hogy ez a faktor magyarázza ugyan az új (a Jobbik mellett az LMP) pártokhoz való kötődésre való hajlandóságot, viszont a szélsőjobboddaliságot önmagában nem. – 13. A fejezetben bemutatott eredmények korábban már megjelentek a következő publikációban: Sörös Anett (2012): A szélsőjobboddali egyetemisták mint virtuális csoport. In Dusa Ágnes Réka, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok* I. kötet 191–218. – 14. Ezen a „soha”-tól eltérő válaszkategóriák együttes eloszlását értem. – 15. Forrás: a Campus-lét kutatás online adatfelvétele. – 16. A jelenség magyarázatához azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a két internetes médium funkciója is más: a Kuruc.info hírportálként, a Jobbik.hu pedig párt-honlapként definiálja önmagát. – 17. A településtípussal nem.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁN Zsófia (2010): *A turul és a dinó*. Elérhető: <http://www.eurozine.com/articles/2010-11-24-ban-hu.html>, utolsó letöltés: 2011. 03. 14.
- BARTLETT, Jamie; BIRDWELL, Jonathan; KREKÓ Péter; BENFIELD, Jack; GYÖRI Gábor (2012): *Populism in Europe: Hungary*. Forrás: <http://www.demos.co.uk/publications/populismineuropehungary>. Utolsó látogatás: 2012. 05. 19.
- BOUDON, Raymond (1998): A viszonylagos frusztráció logikája. In Csontos László (szerk.): *A racionális döntések elmélete*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium
- CSÁKÓ Mihály (2007): *Demokráciára nevelés az iskolában*. Kézirat
- DÖME Zsolt, HAJDÚ András (2009): *A politikai tájékozódás új formáinak jelentősége az egyetemisták körében*. Kézirat
- GARAMI Erika, TÓTH Olga (1994): A 14-18 éves fiatalok helyzete, politikai attitűdjei. In Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, Tárki. 378–395.
- GAZSÓ Ferenc, LAKI László (2000): *Esélyek és orientációk – fiatalok az ezredfordulón*. Budapest, Okker Kiadó
- GAZSÓ Ferenc, LAKI László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó
- GIMES Gergely, JUHÁSZ Attila, KISS Kálmán, KREKÓ Péter (2009): *Láttelel 2009*. Kutatási összefoglaló a hazai szélsőjobbdal megerősödésének okairól.
- GRAJCSJÁR István (2007): Utak a szélsőjobbdalhoz. In Boda Zsolt, Kovách Imre, Szoboszlai György (szerk.): *Hatalom, közbeszéd, fejlesztéspolitika. Elemzések politikai jelenségekről*. 28–44.
- Marketing Centrum (2009): *Demokrácia és a radikális jobbdal. Történelemszemlélet, vélemények és attitűdök c. kutatás*
- MCCRINDLE, Marc; WOLFINGER, Emily (2010): Az XYZ ábécéje. A nemzedékek meghatározása. *Korunk* 11. 13–18.
- PÓCZIK Szilveszter (2011): Szabályozott szabadság, egzisztenciális biztonság, kiszámítható jövő. *Polgári Szemle* 3.
- RAMET, Sabrina P. (1999) ed.: *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989*. Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press
- RÓNA Dániel, SÖRÉS Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók 2012. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar főiskolások és egyetemisták körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó. 113–156.
- SÖRÉS Anett (2012): A szélsőjobbdali egyetemisták mint virtuális csoport. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I*. Debrecen, Egyetemi Kiadó. 191–218.
- SZABÓ Andrea, KERN Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In Bauer Béla, Szabó Andrea szerk.: *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitika Intézet. 37–80.
- SZABÓ Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálásában Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan
- SZABÓ Ildikó, ÖRKÉNY Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány
- SZABÓ Márk (2009): *Kortárs magyar jobbdali radikalizmus*. X. RODOSZ Konferencia, 2009. november 13-15., Kolozsvár. Elérhető: <http://www.rodosz.ro/files/Szabo%20Mark.pdf>. Utolsó letöltés: 2012. 01. 09.
- SZABÓ Tibor (2006): *Radikális pártok Európában*. Elérhető: http://real.mtak.hu/1059/1/43402_ZJ1.pdf. Utolsó letöltés: 2012. 01. 09.
- TÁRKI (2012): 2011 a Jobbik éve, különösen a fiatalok körében. <http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>. Utolsó látogatás: 2012. 02. 19.
- VÁSÁRHELYI Mária (2004): *Az antiszemizmus-vizsgálat kutatási jelentése*. Elérhető: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=846>. Utolsó letöltés: 2012. 05. 15.

TANÚSÁG

SIPOS MIKLÓS

„Isten mindent megtesz értünk, de semmit sem helyettünk”

– Igehirdetés Hegedűs Loránt ny. püspök felett –

2013. január 26-án, életének 83. évében visszaadta lelkét Teremtőjének dr. Hegedűs Loránt ny. püspök. Temetése február 16-án volt Budapesten, a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben.

Hegedűs Loránt 1930. november 11-én született Hajdúnánáson. Lelkészi oklevelet a budapesti Református Theológiai Akadémián szerzett, 1954-ben. Először Bicskén, majd 1956–1958 között a budapesti Kálvin téri gyülekezetben volt segédlelkész. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején vállalt szerepe miatt el kellett hagynia a fővárost. Ezután Nagykovácsán, Monoron, Komlón és Alsónémedin szolgált segédlelkészként.

1963-tól két évtizeden át a bukovinai székegyházak Hidas gyülekezetének, 1983–1996 között a budapesti Szabadság téri, 1996–2004 között pedig a Budapest–Kálvin téri egyházközség lelkipásztora.

Két ciklusban a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (1991–2002), hat éven át a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkeszi elnöke (1991–1997) tisztét töltötte be.

1991-ben a Magyar Reformátusok Világszövetségének, 1995-ben a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának ügyvezető elnökévé választották.

1999–2003 között a Károli Gáspár Református Egyetem – melynek alapítója – egyetemi tanára, majd tiszteletbeli professzora. Kolozsvárott a Protestáns Teológián díszdoktorrá avatták. 1992-től 2003-ig folyóiratunk, a *Confessio* szerkesztőbizottságának tagja.

Hegedűs Loránt jelentős teológiai, teológiai esztétikai és igehirdetői munkásságot fejtett ki. Több tucatnyi könyve közül válogatva csak a legfontosabbakat emeljük ki.

Teológiai művei közül: Új kantianus és értékteológia, 1996; Az Isten-kérdés szempontjai, 1998; Jézus és Európa, 1998; 1Mózes huszonkettő, 2001; Az evangéliumok evangéliuma, 2009; Rodintól Krisztusig, 2010; Transzndencia a XX. századi protestáns teológiában, 2011. *Teológiai esztétikai műveiből:* Nyitás a végtelenre, 2003; A költő-vátesz Ady I–IV, 2009–2013 (az utolsó kötetet nem sokkal halála előtt fejezte be). *Prédikációs köteteiből:* Isten kezében a történelem, 2000; Apokalipszis most és mindörökké, 2005.

Temetésén Sipo Miklós szatmárnémeti lelkipásztor hirdette az Igét. Békési Sándor, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának professzora életútját, munkásságát mutatta be búcsúbeszédében.

Hegedűs Lorántot több mint száz protestáns lelkész kísérte a sírhoz. Temetésén mind a négy református egyházkerület képviseltette magát. A Magyarországi Református Egyház Zsinata nevében Bölskei Gusztáv püspök, a Zsinat lelkeszi elnöke rőtta le kegyeletét. A temetésen részt vett Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes és Varga Mihály tárca nélküli miniszter.

Az alábbiakban Sipo Miklós lelkipásztor igehirdetésének közlésével tisztelgünk dr. Hegedűs Loránt lelkipásztor, ny. püspök, emeritus professzor, a *Confessio* Szerkesztőbizottságának volt tagja emléke előtt.

(– A Szerkesztőség)

Kedves Testvéreim! Gyászoló Gyülekezet!

Amikor főtiszteletű dr. Hegedűs Loránt nyugalmazott püspök testvérünk koporsója mellett elcsendesedünk, a gyászoló családtagok szívéből feltör az imádság, talán éppen az elmúlt évek, hónapok, hetek, életért folytatott küzdelmeire emlékezve:

*„Uram, háborúból jövök én,
Mindennek vége, vége:
Békíts ki Magaddal, s magammal,
Hiszen Te vagy a Béke.
Nézd: tüzes daganat a szívem
S nincs, ami nyugtot adjon.
Csókolj egy csókot a szívemre,
Hogy egy kicsit lohadjon.”*

Úgy érezzük, mintha csak erre az alkalomra fogalmazta volna meg *Hemingway* is közismert gondolatait: *„Nem mindegy, kiért zúg a harang. Bárkiért is csendül meg, érettem is szól...mindnyájan szegényebbek lettünk halálával.”* Megszegényedett életünket, tüzes daganat szívünket emeljük hát a mindenható, örök Isten elé, és engedjük, hogy Igéje legyen fájdalmat enyhítő, hitet, reménységet és bizodalmat erősítő csókja a szívünkön.

A Szentírás ismerői tudják, hogy a most felolvasott Ige egy hosszú történet kiragadott része. Ábrahám, akit Isten választott népe ősatyjává tett, késő öregkorban született fia, Izsák számára feleséget akar szerezni. Azon a vidéken, ahova Isten parancsa és hívása szerint elment, nem talál olyan leányt, aki ismerne és szeretné az Urat. Ezért elküldi házának hűséges, megbízható, szolgáját, hogy ősei távoli földjéről hozzon fiának feleséget. A szolga eleget tesz a küldetésnek. Az Úr vezetése nyomán megtalálja a megfelelő mennyasszonyt, és indulna vissza urához a véghez vitt küldetés örömeivel. Marasztalni próbálják, és akkor mondja a felolvasott szavakat.

Ilyen módon ezek a szavak a küldetésben levő szolgának a magatartását fejezik ki. És így tágabb értelemben szólnak a *küldetésről*, a *szolgálatról* ezeknek, és *az életnek az értelméről* is. Így szólnak és szólítanak meg most bennünket is.

Olyan emberről vallanak ezek a szavak, aki nem a maga ügyében jár-kel ebben a világban. Tudja, hogy küldetése van, így életének az ad értelmet, hogy megbízójának akarata és terve szerint szól, cselekszik, és végzi a feladatát. A szolga meg van győződve arról, hogy e nélkül a küldetés nélkül alapját veszített, céltalan és értelmetlen lenne minden forgolódása, tevékenysége. De mert maga mögött a küldő Urat tudja, nagyon biztos, és nagyon egyenes számára az út. Mert sohasem a maga akarata és terve a fő dolog, hanem a nem mindig látható, de mégis mindent intéző küldőé.

A lelkipásztor, ahogyan még kívülállók is, sokszor lekicsinyelve vagy gúnyolódva mondják, „az Úr szolgája”, ilyen küldetésben van ezen a világon. A lelkipásztor életének az ad értelmet, hogy nem „a magáét fújja”, hanem üzenetet köz-

vetít. Nem a maga feje szerint cselekszik, hanem megbízatásban jár. Nem ő maga a fontos, hanem aki mögötte áll, aki elhívta és elválasztotta a szolgálatra. Meddő erőlködés, céltalan és értelmetlen lenne minden szolgálata, ha nem állna mögötte láthatatlanul bár, de mindig érezhetően a küldő Úr, aki kijelöli helyét, teendőjét és szolgálatát ebben a világban.

Id. Hegedűs Loránt, akitől most búcsút veszünk, ebben a szolgálóban állott. Életének, több mint félévszázados lelkipásztori szolgálatának volt értelme. Az adott neki értelmet, aki közel 83 esztendővel ezelőtt hajdúnánási és hepehupás vén szilágysági gyökerekből életre hívta, és az Ő örök és kikutathatatlan kegyelméből a maga szolgálatára elválasztotta.

A küldetés, amelyben a szolgálta járt, hosszú és fáradságos utat jelentett számára. Nagyrészt akadályokkal, nehézségekkel teli sivatagi út, és némelykor egy-egy oázis, kies, üdítő útszakasz. Az úton a cél felé tartott mindenütt. A küldetés rászorította, hogy felvegye és hordozza azoknak a gondját, akik reá bíztak. Miközben hordozta a küldőnek a megbízatását, miközben figyelte, kereste az utat, amelyen célhoz érhetne, meg kellett birkóznia az útközben adódó gondokkal, végeznie kellett a napi feladatokat, sokszor aprópénzre kellett váltania a küldetésben nyert ajándékot. Több mint 82 esztendő ezen a földön, nagy út. És ebből közel hat évtizedet szolgálóban eltölteni olyan ajándék, és egyúttal olyan teher, amelyet a küldő Úr nem gyakran osztogat. Történelmileg is nehéz útszakasz volt ez. A forradalom leverése ütötte sebek orvoslása, támaszt, egzisztenciát vesztek seregének vigasztalása várt rá a maga körében. Reményteleneknek reménységre, megfáradtaknak megújulásra, halálba indulóknak végső és egyetlen vigasztalásra volt szüksége, ezért hirdette „az evangéliumok evangéliumát.” Utat kellett mutatni az úttalanságban akkor, amikor a vörös csillag ragyogott a betlehemi csillag helyett. Meg kellett elégíteni azokat az éhezőket és szomjúhozókat, akiknek a földi eledelnél és italnál többre volt szükségük. Át kellett menni neki, és az általa vezetett gyülekezeteknek egy olyan útszakaszon, amikor a szó szoros értelmében is hitből kellett élni, amikor naponkénti imádságunk ez volt:

*„Járj köztünk, drága Isten-Ember,
Tavasza van, nőnek a gazok
S kevesek az igaz igazok.”*

Az utat, az ilyen utat végigjárni csak úgy lehetett, hogy nem csupán hivatalból, hanem szív szerint is énekelte és énekelte: „*Útaid Uram, mutasd meg... , „Kire nézzünk, ki reménnyel biztassa szívünket”... De ugyanilyen mély hittel énekelte mindenkor: „Legyen áldott a te neved.”* A szolgálat útját nem lehet másképp járni, csak valahogy így.

És persze fel lehet és fel is kell idézni a drága oázisokat is. Minden küzdelem közepette ilyen üdítő oázist jelentett számára a család. Felesége, aki konfirmándusa volt, aztán elválaszthatatlanul összeforrta az életük, példát mutatva arra, mit jelent az, hogy sem egészségében, sem betegségében... holtomiglan, vagy holtáiglan hitetlenül el nem hagyom. Aztán gyönyörű szép oázis a gyermekek, unokák

érkezése. Sokrétű elfoglaltsága mellett rájuk mindig volt ideje. Nem léphetett ki addig ebből a földi életből, míg még egyszer, most már utoljára nem látta gyermekeit ismét együtt. Üdítő oázis, milyen furcsa ellentmondás, a hidasi gyülekezetben eltöltött 20 esztendő. Gonoszt gondoltak ellene, de Isten jóra gondolta fordítani, és itt ismerhette meg az őket befogadó Csiszér, Kerekes családot, akik Isten eszközeként gondoskodtak róluk.

Az Igében megrajzolt szolgáról azt olvassuk, hogy drága ajándékokat vitt magával. Nem a sajátját, a reá bízottat. És azt, ahogy kapta, adta tovább a küldő akarata szerint. A közlünk most hazahívott testvérünk, küldetése szerint drága ajándék, mindenek felett való kincs hordozója volt. Aranynál, ezüstnél drágább kincs bízott rá a küldő Úr szabad akarata szerint: az az Ige, mely önmagánál fogva is örök valóság és örök érték, amely a benne és általa munkálkodó Úr erejéből old és kötöz, öl és elevenít. A világ szinte minden táján, ahol magyar közösség él, nagyon sok templomban hangzott ajkáról az Ige, mindig hűséggel és alázatosan, frissen és hatóan.

Az Írásban említett szolga, amikor az alapigében felolvasott mondatot elmondja, azért teszi, mert ezt mondják neki: Pihenj, ne siess, célhoz értél. Engedjetelek...ne késleljetek! Hegedűs Loránt lelkipásztor testvérünknek nagy fájdalom volt, hogy nyugdíjba kellett mennie. A Kálvin térről is vissza kellett vonulnia, ahol Ravasz László utolsó segédlelkészeként szolgálatát elkezdte. A csontjaiba rekesztett tüzzel szeretett volna tovább szolgálni, és szolgált is. Vallotta: „*Isten mindent megtesz értünk, de semmit sem helyettünk*” – ezért a szolgálat terhét nem tette le ereje utolsó maradékáig, még kórházi ágyán is írta könyveit.

Amit a szolga elvégzett, az nem maga a teljesség, egy láncolat parányi részecskéje csupán. De nélkülözhetetlenül beletartozik Isten üdvözítő, örök tervébe. Azok a gyülekezetek, ahol Hegedűs Loránt szolgált, nem maga az egész anyaszentegyház. De beletartozik az egy, közösséges anyaszentegyházba, amelyért Isten nagy áldozatot hozott: Egyszülött Fiát adta érte. És Hegedűs Loránt tudta, Isten örök, nagy épületében nemcsak díszkövek vannak, hanem egyszerű darabok is. Az értük végzett szolgálat is, mint kiemelt szolgálat, beletartozik Isten örök üdvtervébe. Az ilyen nélkül az nem lenne teljes.

Összegzek, amikor ezt mondom: az Igében leírt történet szerint a szolga feladata végül is egy dolog volt: az, hogy a mennyasszonyt az Urához vigye. Az Újtestamentum nyelvén az Egyház, a gyülekezet, Krisztus mennyasszonya. A lelkipásztor feladata végső soron erre az egyre irányul: mindennel, amit tesz, amivel szolgál, a gyülekezetet Urához, a feltámadott és élő Krisztushoz vezesse. Nem véletlenül írta Hegedűs Loránt Bibliájának előlapjára a *Jelenések könyve 22,17-et*: „*És a Lélek és a mennyasszony ezt mondják: jövel. És aki hallja, ezt mondja: jövel! És aki szomjúhozik, jöjjön el, és aki akarja, vegye az élet vizét ingyen.*”

Gyászoló Gyülekezet! Rosszul mondtam volna és rosszul hallottátok volna, ha bármiféle emberi tevékenység, vagy bárki ember dicséretét hallottátok volna ki. Az örökkévaló Istennek adunk hálát, aki Hegedűs Loránttal református anyaszentegyházunkat és magyar nemzetünket megajándékozta, és most, az ünnepélyes búcsúvétel órájában vigasztaló üzenetet küldött nekünk. Az üzenet, ismét-

lem, ez: az életünk nem céltalan és nem értelmetlen. Küldetésben vagyunk. Életünk mögött a küldő Úr áll. Az Ő hatalmában vagyunk, és általa vagyunk, akik vagyunk. Értelme is van a szolgálatnak: általa a mennyasszony közelebb kerül az ő Urához. És ez az út nála ér véget, amikor kegyelmes Atyánk *„utat nyit a végtelenre.”*

Az igebeli szolgát így hívták: Eliézer. Ez magyarul azt jelenti: *„az én Istenem segítség.”* Egy olyan lelkipásztor koporsójánál, egy olyan szolga ravatalánál, amilyen dr. Hegedűs Loránt volt, akinek Bibliájában az előbb idézett újszövetségi Ige mellé oda volt írva hitvallásként a 69. zsoltár 10. verse is: *„A Te házadhoz való féltő szeretet emészt engem, a Te gyalázóidnak gyalázásai hullanak reám”*, nem bizonygatni kell, hanem a szívekbe vézni kitorölhetetlenül azt, amire szolgálata és egész élete emlékeztet: biztos segítség az Úr, életünkben és halálunkban az egyetlen igazi hatalom. *„Isten kezében vagyunk, és ott vagyunk a legjobb helyen”* (Bartalis).

Ahogy élete minden napján Isten kezében volt, úgy most a halálban is ez az Atyai kéz tartja meg. Amint életében a megszólító Igén, és az arra választ adó imádságon keresztül állt párbeszédben Istennel, a halálon túl is Isten színe előtt folytatódik, sőt kiteljesedik ez a benső kapcsolat. Amint életében és életével Istenről tett bizonyrágot, úgy most ravatala is prédikál, az általa elhintett maggyümölcsöt terem. A halálon túl is folytatódik Isten dicsőítése.

Ahol az Istennel való közösség betölti az ember egész valóját, ott a halál elveszti a maga rettenetes képét. Ez a győzelem a halál felett. Ezen az úton maga Jézus Krisztus jár elöl, aki *„zsengéje lőn azoknak, akik elaludtak.”* Ő a feltámadás és az élet. Jézus a kapcsolópont az élők és a holtak között. Közös Urunk nekünk, és öneki, akit hazahívott. Ő az Ura az élet és a halál birodalmának egyaránt. Hajtsuk meg alázattal a fejünket, tudva azt, hogy:

*„Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sújt és szeret:
Tüzes, gyors szíveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.”*

Vigasztalódásunk forrása legyen a páli meggyőződés: *„Mi, akik élünk, elragadtatunk az Úr elébe, és eképen mindenkor az Úrral leszünk”* (1Thessz 4,17). Senki és semmi sem szakaszthat el minket Ötöle. Ámen.

SZÉPMÍVESSÉG

Petrőczy Éva

FESTETLEN...

– Jékely Zoltán századik születésnapja előtt –

Hálát adunk Istennek Jékely Zoltán (Nagyenyed, 1913. április 24. – Budapest, 1982. március 19.) Confessio szerkesztőjeként végzett munkájáért. A Szerző versével tisztelgünk emléke előtt. Ez a vers, Petrőczy Éva kilenc további, az Ünneppel kapcsolatos költeményével, s azok keletkezéstörténetével együtt megjelenik a költő „Jékely-breviárium” című írásában is, a balatonfüredi Tempevölgy c. irodalmi folyóirat 2013/2-es számában.

(– *A Szerkesztőség*)

Festetlen, ámde virágos
szószékkoronával
ékes itt az imák kicsi háza,
s mint valaha, egykor,
az a rég-por
TIZENEGY, Marosszentimrén,
mi is úgy énekelünk.

A dallam orgonaszó nélkül,
meg-megtörve hajladozik,
de az, aki eljött,
egy igaz Isten gyermeke mind.

Bízó szívvel, kérges tenyérrel
dajkálják szülötte földjük
árvaságba hulló templomait.

(*Baranyában, a márfai templomban,
2012 novemberében*)

TÓTH-MÁTHÉ MIKLÓS

A lélek szíve

Első gyermekünket, Miklós fiunkat, közkeletűbb nevén Mukit ötórás vajúdás után hoztad a világra. „Azt hittem, nem kelek fel a szülőágyról...” – mondtad erről később, de mégis olyan boldogan, hogy látszott rajtad, ha kellene, újra megismételnéd az egészet.

Pedig amikor a szülés után megláttalak, az arcod olyan volt, akár egy térkép a temérdek véraláfutástól, tested csuromvíz, de a szemed már tisztán fénylett, mint a vihar utáni víztükör.

– Nehéz szülés volt – ismerte el V. Lukács, a szülészorvos is –, de nézd csak meg a fiadat, azt hiszem, megérte!

Muki olyan tartásban aludt a védőbúra alatt, ahogy az orvosi könyvek ábráin látható a magzat a terhesség végső szakaszában. Kreolbőrű, erős kis fickó, a feje kissé eldeformálódott születés közben, úgy nézett ki, mintha kucsát viselt volna, aminek nem nyomták be a tetejét. Sérült harcos, győztes kisfiunk, a sokszor elképzelt, immár testi mivoltában. A tegnapelőtti csók, a tegnapi gondolat emberformába öntve, életre lehelt, megismételhetetlen csodaként.

– Nem emlékszem, hogy kucsmaalakú feje volt – mondtad erről később nevetve –, mert én az első pillanattól kezdve gyönyörűnek láttam. Magamhoz szorítottam csak úgy magzatzáskos, és egyszerűen nem akartam elengedni. Csak öleltem és nagyon boldog voltam.

Taxival hoztuk haza a fiunkat, nem a liftben, hanem a lépcsőn egyensúlyoztam vele a második emeleti lakásunkig. Mintha valami nagyon értékes, törékeny holmit karoltam volna, vigyáztam, nehogy elejtssem. Mögöttünk jöttél, a tekinteted le nem vetted róla, gyönyörködtél benne.

A lakásban ünnepi dekoráció fogadott titeket. Nagyobbik szobánk ajtaja fölé kartonlapot helyeztem el, melyre téged rajzoltalak színes zsírkrétával, karodban a kisfiúval, és körétek írtam nagy betűkkel: ISTEN HOZOTT BENNETEKET! Virágfüzérrel fontam a kartont körbe, de nemcsak azt, hanem az ajtót is.

– Köszönjük, apa – csókoltál meg, először szólítva így, és a későbbiekben is mindig, ahogy én is anyának vagy mamának. Csak nagyon ritkán hívtuk egymást a keresztnevünkön, és annak rendszerint oka volt. Ha valamin összeszólalkoztunk, akkor lettünk Enikő vagy Miklós. De ez csak éppen annyi ideig tartott, amíg egy felhő átvonul a Nap előtt.

Muki kezdetben sokat aludt és ez nagyon idegesített téged, mert olyankor nehezen tudtad etetni. Egyébként is kevés tejed volt, pótolni kellett az anyatejgyűjtő állomásról, később tápszerral is. Mukit persze ez nem különösebben érdekelte, ő néhány nyelet után „bealudt”, a te kifejezésseddel élve. Máig előttem egy kép, törökülésben ülsz a szekrénysorunk előtt és rázkódsz a sírástól, mert a kezeden tartott kisfiú alszik. Néha megpróbálsz – persze nagyon gyöngéden – a haját húzgálva felébreszteni, de sikertelenül. „Mi lesz így veled?” – kérdezted az ifjú anya kétségbeesésével, és erre a választ anyám adta meg, amikor látogatóba eljött hozzánk. „Az apja is ilyen volt – mutatott rám nevetve –, hetekig aludt a születése után, és látod, mégsem pusztult éhen. Így lesz ez majd a te fiaddal is.” De hát anyám „laikus” volt ebben a kérdésben, te pedig szakember, és ezt nehezen tudtad magadban félretolni. Fogantatásuktól kezdve aggódtál a tieidért, hiszen nem voltál híján rossz tapasztalatoknak gyermekorvosi munkád során, és féltél valaminek a bekövetkeztétől. Sokszor igyekeztem elhessegetni az árnyékos gondolataidat, hálás is voltál érte, de igazán sosem tudtál teljesen megnyugodni, csak amikor mindegyikük egészségesen jött a világra.

Kezdetben Mukira felváltva „ügyeltünk”. Egyik éjjel én aludtam vele a nagy-szobában, te meg odaát a kicsiben, és a következő éjszakára váltottunk. Muki ugyanis rendszeresen felsírt, meg kellett itatni, de egyébként is igényelte a vele

való foglalkozást. Sajnos én nem tudtam ellenállni annak, hogy ne vegyem ki a kiságyból és ne tegyem oda magam mellé. Olyankor persze nagy „hancúr” kezdődött kettőnk között, a hasamra tettem és élveztem, ahogy kétségbeesetten kapaszkodott, ha megdültem vele kissé. Alig volt még két hetes, de már mosolygott és nagyon komolyan, értelmesen tudott rám nézni, ha felemelte a kis fejét, ami aztán néhány másodperc után már huppant is a mellemre, mert csak addig tudta tartani. Mókás kis társammá vált az éjszakában, akit egyszerűen nem volt szívem visszatenni a kiságyba, mert akkor rögtön sírni kezdett. Csak arra nem gondoltam, hogy az édesanyja éberségét nehéz kijátszani, még ha az a másik szobában is van, és egyik alkalommal le is lepleztél minket.

– Apa, mit csináltok ti itt? – kérdezted elkerekült szemmel a vidáman csapkodó kisfiadat látva, akinek persze esze-ágában sem volt elaludni.

– Ugyan, mama, hát csak ismerkedünk... – mondtam, nem csekély büntudattal, ami egyáltalán nem hatott meg téged, és ezeknek az éjszakai szórakozásoknak véget vetettél. Attól kezdve csak te aludtál Mukival, és hagytad inkább, hogy átsírjon egy egész éjszakát – majd megszakadt közben a szíved –, de végül is győztél, mert a továbbiakban jobbnak látta, ha alszik, mint bömböl. Ez az eset is azt bizonyítja, hogy te csak a gyermeked érdekeit nézted, ellentétben velem, aki a saját szeszélyeinek szolgáltatva ki. Önzésemet korrigáltad ezzel is, mint később még annyiszor. Mert te mentes voltál minden önzéstől, a sorrendet a szíved alakította ki, és abban mindig magadat hagytad utoljára.

Azokra a hónapokra – amíg a szülési szabadságon otthon tartózkodtál – úgy emlékszem, mintha folyton csak örültünk volna a fiunknak. Nem tudtunk betelni azzal, hogy az a kreolbőrű, tágra nyílt szemekkel ránk csodálkozó kis élőlény a miénk. Belőlünk van, minket köt össze, a mi összetartozásunkat erősíti. Kezdetben csak ő, aztán rá alig két esztendőre Babus, majd hét év elteltével csodálatos „ráadásként” Motyó.

– Boldog vagyok, apa – mondtad többször is –, mert három gyermeket akartam és az Isten megadta ezt nekem. Kell ennél több?

Nem kellett, egyikünknek sem. Amit mellettük kaptunk, elértünk a hivatásunkban, az csak ennek a legfőbb érzelmi bázisnak a „holdudvarát” jelentette az életünkben, Attól sose többet, mert a legtöbbit mindig a családunk jelentette, melynek a szíve te voltál. Mindig értünk lüktetted, dobogtál, hasonlóan a testünkben lévőhöz, percnyi megállás nélkül, hiszen még a gondolataid is körülöttnök forogtak. Mert neked ez így volt természetes, mint minden hozzád hasonló édesanyának, feleségnek. És aki ilyen volt életében, sokszorosan ilyen most lélekké váltan is. Ma is velünk vagy drágám, hiszen a családunk csak veled együtt teljes, és ahogy régen is, mindig, most is te vigyázol ránk.

– Apa, mit csináltok ti itt? – hallom a hangod, mint egykor, ha valami nem tetszőt cselekedtünk és én tudom, hogy segítesz a helyes utat megtalálni. Mert az övéit féltő szeretet, amilyen a tiéd, mama, az nem hal meg, azt nem lehet eltemetni. Mert a szeretet a lélek szíve, a lélek pedig halhatatlan.

SZALAY LÁSZLÓ PÁL
Hamvas Béla természetszemlélete*

Közelítések a természethez

Ha valaki meg akar közelíteni, nem csak az előítéleteivel, a szocializációs különbségeinkkel, jóakaróimmal és az elválasztó kilométerekkel kell megküzdenie, hanem furcsamód magával a természettel is. Az a hely, ahol sátram idestova nyolc éve felvettem, nem a kulturális sokk színtere. Az elsődleges tényezők, amelyek elemi erővel ölelnek körbe, a létezés eredeti szövetéhez kapcsolnak. Az ingerek mennyiségét jól szabályzó hegyi lak a zöld vonulatok takarásában épült. Az ide vezető út ugyan már aszfalttal burkolt, de egyirányú és kacskaringói az egykori ösvényt idézik. Forgalma most sem haladja meg a sivatagi karavánutakét. Jó negyven évvel ezelőtt, az akkori parókus, Sebő Antal ilyen szavakkal írta le a hely különleges atmoszféráját: „*Ha egy hétig nem mentem le a faluba, el is felejtettem, hogy milyen rendszerben élünk. Ennél ideálisabb helyet el sem tudtam volna képzelni magamnak*”.¹ A Zsil völgyéből érkező barátom védett helyként határozta meg e kies tájba metszett falut. Itt nem az emberből van sok, hanem a köröskörül regimentben álló fákból. Az élénk táruló kép a fejlődés ellenére az évezredek statikusságát sugallja, a hegyek alapja jól megvetett. Az, ki ide belép, a természet fennhatósága alá kerül. A fontos célok, amelyekkel tele a szívünk, itt jobb esetben átértékelésre kerülnek.

Hamvas a zöldben

Ha valaki meg akarja közelíteni Hamvast, akkor szintén számolnia kell többek között a természet hatalmával. Gondolkodó óriásokat fogadott az otthonába és addig társalkodott velük, amíg le nem bukott a nap. Isteneknek vetette meg az ágyat, hogy közösen mondhassák el az esti imát. A csípős hajnali szélben időtlen szépségeknek adott randevút. De Hermes Trismegistoson, Lao-cén, Homéroszon, Senecán, Hölderlinen, Ahura Mazdán, Oziriszen, Apollón, Jahvén, a Stonehengen, a Willendorfi Vénuszon, Szemirámisz függőkertjén, az Aphaia templomon és társaikon kívül ott volt még valami más. Leigázhatatlanul, megfejthetetlenül, lélegzetelállítóan, pontosan úgy, ahogyan a természet jelenvalósága megmutatkozik.

A természetet szerető emberek gyakran választanak olyan hivatást, ahol ennek a szenvedélyüknek hódolhatnak. Hamvas könyvtárosi, majd pedig raktárosi munkakörét nem mondhatjuk ideálisnak a teremtett mindenség iránti rajongásnak a megélésére. A felhőtlen gyermekkorig kell visszamennie annak, aki érteni akarja a Hamvasra jellemző eleven kötődést a természethez. Az anyai nagyszülők házában kapott helyet a család, amikor Eperjesről Pozsonyba költöztek. Hamvas József, az édesapa 1897 szeptemberétől itt tanított az Evangélikus Líceumban. Darabos Pál monográfiájában két szóval írja körül Hamvas Béla öntudatra ébredésének színhelyét: „*Az élet itt számára édes és jó.*”² A Rázgha Pál utcai kétszin-

* Elhangzott a Doktorok Kollégiuma Irodalmi és nyelvi szekció ülésén Rév-Komáromban 2012. augusztus 23-án.

tes ház igazi paradicsomi környezetet biztosított a négy gyermeknek. A kert egyedi hangulatáról, a gyümölcsfák kacagó terméséről, az öreg diófák hús árnyékáról, az illatos orgonáról, az udvart betöltő gyermekzsivajról Hamvas Magdolna adja a legátfogóbb képet. Az udvar szélében-hosszában a gyermekeké volt, igazi játszótér az egész utca öröme. *„Ez egyike volt azoknak a tényezőknél, amelyek miatt a pozsonyi kertünk oly csodálatos tündérországgént élt egész életünk gyermekkori emlékeinkben.”*³ Ezt toldhatjuk meg egy apró részlettel közvetlenül Hamvastól: *„... sétáimon a növényekkel úgy ismerkedtem meg, hogy levelüket letéptem, ujjaimmal eldörzsöltem, és hosszasan szagolgattam.”*⁴

Férfivá válva az embert körülvevő elemek iránt növekvő érdeklődéssel fordult. Különleges kapcsolatot vélt felfedezni Hamvas a természet és a női szépség között. *„A szép eredetileg nőt jelentett, és ami benne a lényeg megmaradt. [...] Feminin szó, szép férfi annyi, mint nőies. Szép ruha annyi, mint olyan vonzó, mint a nő. A szép táj magnetikus, a nő erotikus magnetizmusával.”*⁵ Az idézet összefüggésébe állítva meghökkentő és intim titkok kapnak új megvilágítást. Első feleségével, Angyal Ilonával nászútra mentek a dalmát tengerpartra. Az egyik hajnalon, magára hagyva az ifjú arát, a fodrozódó hullámokhoz ment, hogy a tökéletesség rátaláljon.⁶ A társ és a tenger közötti választás lélektani hátterére a Kierkegaard Szicíliában és Az Esquilinusi Vénusz c. esszék egybevetése ad feleletet. Mit tud az ébredő természet, amit a fiatal feleség nem? Maga a probléma-felvetés rossz. A tenger szerepe, hogy a rejtőzködő ént kiédesgesse barlangjából. *„Próbára tette magát, vajon mindaz a szépség, amit e ragyogó világban sejtet, ki tudja-e csalni kolostorából, vajon elég erős ahhoz, hogy a tündöklő természet kísértésének ellenálljon?”*⁷ A tengerparti séta magányos tevékenység. Átmeneti pozícióba kerül az ember, határvonalon lépked. A sziklákon megfogant gondolatokat a hullámsír temeti magába. Nem az embernek kell megfogalmaznia a viszonyát a környezetéhez, ennek feladata lekerül a válláról. *„Az embert egyszerre gondolja a föld és a víz, a szél és a kő, a homok és a felhő. [...] A sétáló maga elé dúdol és ténfereg. Aztán elfelejt dúdolni és ténferegni. Mit csinál? Van. Megszűnt lenni. Felszívta a tengert, a fehér sziklákat, az illatot, a langyos lég-hullámokat, és mialatt felszívta, elveszett benne, felszívódott. Elosztotta magát azok között, akik megajándékozták.”*⁸

Később tovább érlelődött ez az érzékeny románc a lelkében, ahogy többek között Darabos Pál, Hoványi János, Habán Mihály, Pirk Jánosné Remsey Ágnes és Deák Károly visszaemlékezéseiből megtudhatjuk. Miután egzisztenciálisan és szellemileg ellehetetlenítette a hatalom, hivatalosan földművesnek állt. Szentendrére költözött, először csak idényszerűen, majd folyamatosan ott tartózkodott. Ez az alkotói szempontból is jelentős, 1945–51 közötti időszak a hátrátétel és a nélkülözés ellenére is boldognak tekinthető. *„Hamvas mind a Kőhegyen Bubában, mind a Czóbel-villában, Duna-parti magányban élve teljes életet teremtett maga körül: művelte a kertet, megtermelte a szükséges zöldségeket, maga tartotta rendben a házat, vezette a háztartást; mosogatott és ruháit nyaranta a Duna akkor még kevésbé szennyezett vizében mosta.”*⁹ A kőhegyi présház és a kert hangulatának legavatottabb tolmácsolója Pirk Jánosné, aki érzékletesen adja vissza

memoárjában a hely szellemét, vadregényességét, azt a hangulatot, ami Hamvast is elvarázsolta. „*A keleti bölcseletekben tett utazásai és saját puritanizmusa ötvözeteként olyan fekhelyet készített magának, mint az indián remeték: illatos falevelekből. Egy asztalon és egy polcon kívül nem is volt más a szobában. Minden mást pótolta a környezet.*”¹⁰ Különleges felfogásban tette a dolgát Hamvas a kertben. Íratlan törvényeit nem csak a növények ismerték meg, hanem a látogatói is. Deák Károly a következőkkel gazdagodott az ott tartózkodása során: „*Úgy kell bánnom a növényekkel, a fákkal, amiket most gondozok, hogy tudnom kell: ezek rám vannak bízva. Így kell velük bánni. Azt a területet – kertet –, ahol én most dolgozom, nekem meg kell váltanom. Másképpen hozzá sem szabad fogni. Aki a reá bízott földet nem váltja meg, az kizsákmányolja. Harmadik lehetőség nincs.*”¹¹ Hoványi János a látogatása után a Dekalógushoz egy új paragrafust kapcsolt: „*A kertnek megvoltak a maga törvényei. Amikor cseresznyét szedtünk, akkor a legszebb cseresznyéket fent kellett hagyni a madaraknak.*”¹²

Darabos Pál így összegzi ezt a páratlan időszakot: „*Élete során sem ennek előtte, sem ennek utána nem került egyvégtében ilyen hosszú időre, ilyen közvetlen kapcsolatba természettel, kerttel, hegyvel és vízzel, növényekkel és állatokkal, mint ekkor. [...] A természettel való tartós együttléte szellemi elmélyüléssel párosult, és több fontos, hosszú koncentrációt igénylő művének megírására végre módja nyílt.*”¹³ A szimbiózis különleges állapotát mutatják be a fenti sorok. Nem kétséges, hogy a dalmáciai tengerparton megfogalmazott gondolatok Szentendrén ugyanolyan érvennyel jelentek meg. A természet és az ember sorsa egymásba oldódva, egymást táplálva formálódik. A terra arcanum menedéket nyújtott a változó ideológiákkal, a kíváncsiskodó szemekkel és a fájó mondatokkal szemben. Biztos lehetett benne, hogy árulót és kémet nem terem a kerti veteményes. „*Erről-arról beszélgetve körbejártuk a telket, mutogatta a szőlőtöveket, melyeken már szépen és fürtösen duzzadtak a szemek. Örömmel mutogatta és olykor a Duna fölött távolba sikló tekintettel, hogy észre lehetett venni a dionüszoszi mánortól álomlétebe merült növényzettel és az est óráiba hajló növényzettel való összeforrottságát, elemi erejű kapcsolatát azzal a világgal, amely nem ismeri a hazugságot.*”¹⁴

Közlésben a teremtett világ

Mielőtt Hamvas természetszemléletét közvetlenül a művei alapján részletesen megvizsgáljuk, tegyünk egy rövid kitérőt. Keressünk viszonyítási pontokat, hogy megállapításai ne légüres térben hangozzanak el. A Hamvas olvasásához ajánlatos biztosítókötelet most csatoljuk magunkra. Így a történetben való járatlanságunk sem lesz akadálya, hogy a túra közben gyönyörködjünk a látványban, és élményekkel gazdagodva térjünk meg utunkról.

A reformáció érdeme, hogy az Ige visszakerült az őt megillető helyre. Gyakran használjuk az önmeghatározásunk során azt a kifejezést, hogy mi az *Ige egyháza* vagyunk. Az istentiszteletei cselekmény középpontjában Isten Igéjének a felolvasása és magyarázata áll. A jelenlegi lelkészképzés is erre a feladatra van kihegyezve. Isten önmagát közli velünk kijelentésében, az írott, a testé lett és a hirdetett Igében. Hitünk szerint Isten az ő Igéjében nyilatkozott meg a legtökéletesebben, és

Fiában, az Úr Jézus Krisztusban jelent meg a kijelentés teljessége. Isten felfedi magát az ember előtt. Játékosan idézhetjük Csukás István Süsü c. meséjét: „*Kihirdetik az országos titok.*” Feszültség van Isten megismerhetősége és rejtettsége között. A titkot nem szabad összetéveszteni azzal, ami megfejtető. Az, aminek a végére lehet járni, nem valóságos titok. „*Isten titka pontosan azáltal nagy, hogy világméretű, kozmikus távlatban nyilvános.*”¹⁵ Ennek a titoknak a „megfejtése” hajtja az emberiség hívő és hitetlen tömegeit. Azon túl, hogy Isten az ő akaratát prófétákon keresztül a sugalmazás aktusában közhírré tette, vannak még egyéb csatornák, ahol Isten jelenléte, kézjegye felfedezhető. Így tekintünk a világtörténelem hömpölygő áradatára, a lelkiismeret szavára és a teremtett világra.

Isten szavával hozta létre a mindenséget. A Biblia első fejezetében olvassuk, hogy *ezt mondta Isten: legyenek, gyűljenek össze, nővessen, pezsdüljön, hozzon létre, alkossunk.*¹⁶ A Zsoltáros hasonló módon adja hírül a világ alapjainak megvetését: „*Az Úr igéje alkotta az eget, egész seregét szájának lehelete.*”¹⁷ Kálvin teljes meggyőződéssel vallotta, hogy Isten közli magát a „világ alkotmányában”. Sőt egész addig jut érvelésében, hogy „*nincs az egész világon oly parányi hely, amely dicsőségének legalább valami kis szikráját ne láthatnók ragyogni.*”¹⁸ Kálvin szerint a természet hasznát a következőkben összegezhetjük: 1. „*a láthatatlan dolgok nézőhelye*” – a közvetlenül megpillanthatatlan Isten tükröződik benne. 2. Az isteni bölcsesség mélyebb értelmét is kikutathatjuk a természet vizsgálatával. 3. A lélek számára új dimenziókat tár fel, amelyek a fizikai valóságból kiemelik azt. 4. Nem csak a hívő emberek, hanem a pogányok (hitetlenek) is Istenhez találhatnak általa. 5. A teremtett világ rendjében az isteni gondviselésre csodálkozhatunk rá. Fejtegetésének végén nem hagy kétséget afelől, hogy egyedül a világ rendezettsége és szépsége nem elégséges arra, hogy Isten megtaláljuk és megismerjük. Elindíthat a szemlélődés a helyes irányba, de önmagában nem mentheti meg az emberi lelket.¹⁹ Isten az ember számára kapaszkodóként, saját világából jövő üzenetként kínálja a természet csodáját. „*Mert tudatlanságunkat nem hozhatjuk fel ürügyül úgy, hogy restségünk és hálátlanságunk tudata ellenünk ne bizonyítana. Bizony furcsa mentség volna, ha valaki azt mondaná, hogy nem hallotta az igazságot, melynek hirdetésére még a néma teremtményeknek is igen erős hangjuk van.*”²⁰

Amíg Kálvin teljesen biblikus alapon fejtette ki a gondolatait, addig Tom Paine egy igen érdekes következtetésre jut a természet jelentőségéről elmélkedve: „*Míg a Bibliát emberek írták, a természet Isten keze munkája. Míg a Biblia szövege a másolások és fordítások során elkövetett hibák miatt egyre csak romlott, addig a természet megőrizte romlatlan tökéletességét. A bibliai kinyilatkoztatás viszonylag későn történt és csak egyetlen nép volt a kedvezményezettje. A természetben bekövetkezett kinyilatkoztatás ezzel szemben mindig és mindenütt elérhető. Isten a Bibliában csodatetteken keresztül kommunikál az emberekkel, a természetben viszont közönséges érzékszerveinken keresztül teszi ezt.*”²¹ A természeti teológia Aquinói Tamástól, William Paley-n keresztül Richard Swinburne-ig hatalmas utat járt be. Olyan vadhajtásokkal is büszkélkedhet, mint a némethonban megjelent: A rovarok, ill. A víz teológiája c. munkák. Viszont a

hasznát nem tagadhatjuk akkor sem, ha mint végső, sorsdöntő bizonyítékként nem számíthatunk rá. 1. Képes a vallásos közösségekben újra feléleszteni az imádat és csodálat érzését a teremtő Isten iránt. 2. Elősegíti a különböző vallási csoportok közötti párbeszédet. A misszióban a közös alapok megteremtésére kiváló. 3. A tudomány népszerűsítéséhez is hozzájárul. William Buckland geológiai professzortól hangzott el, hogy Isten a teremtéskor a föld mélyén elraktározott mindenféle hasznos dolgot, ami az ember segítségére lesz. Lenyűgözte, hogy az ipari forradalomhoz minden adva volt Anglia számára, legyen az szén, vasérc vagy mész. 4. Politikai indulatok megfékezéséhez is hasznavehető. 1848 húsvétján a Westminster Apátság dékánja a természet változatlan törvényei és a társadalom szilár törvényei között vont párhuzamot.²²

Paul Tillich elveti a *természeti teológia* létjogosultságát. Szerinte a természeti ismeret nem lehet kijelentés. A lét bázisát a természettudomány nem fejtheti meg, csak a kérdéseket teheti fel. A választ a kezdet és vég tekintetében egyedül a teológia képes megfogalmazni. P. Tillich, W. Pannenberg, és A.M.K. Müller is a *természet teológiáját* valósítja meg a természeti teológiával szemben.²³ A koncepció abból áll, hogy a teológiából kiindulva, de mellette a modern kutatások eredményeit figyelembe véve értelmezik a bibliai kijelentést. Ennek nyomán fakadhat egy aktuális, a mai kérdéseket figyelembe vevő környezeti etika. „*Csak a tudomány képes adatokat szolgáltatni a környezetet fenyegető, technológiánkból és életvitelünkből adódó tényezőkről, de a vallásos hit számottevően befolyásolhatja viszonyunkat a természethez és motivációnkat arra, hogy cselekedjünk.*”²⁴ Tillich szerint bármi lehet a kijelentés hordozója. Legyen az ember vagy egy darab kő. Bármilyen meglepő, de felfogása szerint Isten valóságát beszélnek el különböző minőségekben. A kő is rendelkezhet olyan kvalitásokkal, amelyek beszédessé teszik, ilyen az ellenálló ereje és az időtállósága. Viszont soha nem magától van egy adott dolognak kijelentéstartalma, hanem attól, hogy Isten azt közvetítőként használja.²⁵ Tillich XX. századi megfogalmazása Kálvint idézi fel bennünk: „*A természetből pontosan ugyanannyi közvetítő adódhat a kijelentés számára, mint ahány eleme van a természetnek.*”²⁶

Ian G. Barbour a természeti teológia és a természet teológiája mellett egy harmadik utat is felvázol a természettudomány és a hit kapcsolatára. Ez egy komplex metafizikai rendszer, amiben minden esemény és jellegzetesség helyet kap. Az elnevezése utal az elgondolás dinamizmusára, ami úgy hangzik, hogy *folyamatfilozófia*. Jelentős képviselői: Alfred North Whitehead, John Cobb és David Griffin. A tudomány és a hit összefüggésének kulcsát abban látják, hogy Isten folyamatosan kapcsolatban van a világgal. Az eseményeknek nem egyedüli okozója Isten, hanem állandó kölcsönhatásban van az univerzummal. Az eddigi elgondolások a transzcendens Istent hangsúlyozták, viszont a folyamatszempléltű elképzelés a természetben lévő isteni immanenciát helyezi előtérbe.²⁷

Ian G. Barbour és magyar részről Hegedűs Loránt egyaránt a természet teológiájának fontosságát és további művelését hangsúlyozzák. Hegedűs J. Track nézetét osztja, aki szerint a természet teológiájának ki kell dolgoznia egy krízis koncepciót. Erre azért van szükség, mert a teremtett világnak a bűneset óta az

Istennel való viszonya válságban van. Isten közvetlenül a természettel Jézus Krisztusban találkozik. Benne oldódik fel az teremtet világ Istentől való elidegenedése. A krisztusi váltság mozzanatában benne van nemcsak az ember, hanem az élő és élettelen világ megmentése is.²⁸

A természet ihlette esztétika

A természettel való találkozás elsődleges formája lehet a közvetlen csodálat. Ebben az állapotban nem fészkelődnek be az elmébe gondolatok, egyszerűen a lélek le van nyugózva. William Wordsworth szavaival élve: „hirtelen szívdobbanás.”²⁹ Nincsenek kérdések, csupán az elragadtatás. Hamvas kevés esetben rögzíti pusztán a természet szépségét. Szinte mindig valamilyen összefüggésbe állítja. A babérligetkönyv elején mégis sikerül rajtakapni: „Többször elbóbiskoltam néhány percre, aztán ismét felnéztem. Csábított az alvás, de a szépség, amit láttam, nem eresztett. Nem tudtam választani az álom és az ébrenlét között. A déli napfény, a tenger felől jövő puha szél, a fűszeres levegő inkább volt álom, mint amit álmodni tudtam volna.”³⁰ Azonban ez az idillikus hangulat nem tart sokáig.

Petrarca képes megmászni a Mont Ventoux-ot, hogy tekintetét körbejárassa a magasból, de a következő pillanatban már Augustinus Vallomásait olvassa. A lapokból felszivárgó gondolatok nyomán vizsgálja felül saját viszonyát a környezethez. A látványnak a személyiséget saját világából ki kell kapcsolnia és a létezés egy másik formájához kötnie. Erre csak a táj képes, az egészből kimetszett részlet, amikor kitűnik a hasznosság szempontjából vizsgált környezetből. De Petrarca csak a feldolgozandó fákat, kilöhető vadakat, feltárandó tárnákat látta, mert ahelyett, hogy átadta volna magát a látványnak, olvasmányába merült.³¹ Hamvas is hiányolja a könyvet a kezéből, nem csoda, hisz sokszor séta közben is olvasott. El is határozza, hogy az ilyen szemlélődő alkalmakra saját bejáratú könyvet készít. „Olyan könyvet, amelyik nem sértődik meg, ha olvasás közben az ember kinéz a partra és elbáméskodik valamin, amit a következő pillanatban elfelejt.”³² Az útitársul szegődött könyveket is hasonló módon vegyíti a környezetből nyert impulzusokkal: „A legjobb kinyitni, a tájat nézni és tízpercenként elolvasni egy mondatot.”³³

Ha a természettel úgy akarunk találkozni, hogy felkészültek legyünk és ne okozunk magunknak csalódást, akkor szükséges, hogy felvértessük magunkat esztétikai szenzibilitással – véli Huxley. Az ehhez szükséges hatások megszerzéséhez Wordsworth-öt ajánlja. „Ő fejezte ki, hogy az isteni érzékelésre való képességünket leginkább a természeti világgal való kapcsolat segítségével fejleszthetjük.”³⁴ Hamvas külön esszét szánt Wordsworthnek, hogy esztétikáját tanulmányozza. Magányosnak, elszigeteltnek látta az angol költőfejedelmet, olyan személyiségnek, akinek a természet volt az egyedüli kapcsolata a világgal. Írásában Wordsworth-öt szembeállítja az európai tudományos gondolkodással, mivel misztikus szemléletet képvisel. „A misztikus másként lát. A természetet úgy gondolja el, hogy az a megszámlálhatatlan lények tömege. És az élőlények mögött ott van az, aki a lényeket életre hívta. A teremtmények mögött van a Teremtő Mágus. A világ középpontjában ül, láthatatlanul, csak alkotásaiban megfogható.”³⁵

Egy másik megrendítő esztétikai tapasztalat Hamvas számára az amerikai Henry David Thoreau. Olyannyira a hatása alá kerül, hogy úgy érzi, nagyon közeli lélekkel hozta össze a sors. Thoreau mondatai folyamatos igenlést váltanak ki belőle. Hét pontos idézet közül a rövid, egyoldalas eszme-futtatásában. A Walden különös hangulatú mű, mert speciális körülmények ihlették. A szerző kivonult két évre az erdőbe és ott a maga ura és szolgája volt. A természettel való szoros együttlét érzékszerveit kiélezte annyira, hogy a következőket írja: „Egészen csodálatos, hogy a hétköznapi legjelentéktelenebb dolgaiban is hogy van meg az utalás a természetfölöttire.”³⁶ Úgy válik teljessé a szépségre való fogékonyság és a természet szemlélésének tanulása, hogy Hamvas stílusgyakorlatokat végez Thoreau gondolatai nyomán: „Két címszó alatt megkísérlem Thoreau-t utánozni úgy, hogy művéből bizonyos szakaszokat, eszméket és szavakat átveszek. Kedvem telik abban, hogy most nem teszek különbséget a magamé s a másé között. Ezúttal, mondom, legyen teljesen mindegy, hogy ezt ki írta, Thoreau, vagy én.”³⁷

A természethez szikével és ekével közelítve

Hamvas a *Scientia sacra* és a *Patmosz* c. munkáiban az ember és a bolygó kölcsönhatásáról is részletesen értekeznek. Itt már nem arról van szó, hogy a körülöttünk lévő élő és élettelen környezet milyen érzéseket vált/válthat ki belőlünk, hanem a természet világába történő emberi beavatkozás körülményeit értelmezi. A jelen és jövő feszültégéről, a föld eltartó képességéről, a technikai fejlődés hatásairól G. B. Balling, George William Allington és E.B. Wallace legfrissebb munkáiból is tájékozódott. Már az 50-es évben megjelent szakirodalom rémisztő jövőképet vizionált.

Hamvas az olvasottakra reflektálva a következőt írja: „*Ha az ember ma a bányákat, a letarolt őserdőket, a kifosztott tengert, a legyilkolt állatokat és a primitív népeket, és a milliárd civilizált robotos rabszolgákat látja, nem lehet kétsége afelől, hogy itt mi történik.*”³⁸ Az őskori emberiség hagyományát feltáró munkájában mondja ki, hogy elveszett a természettel a közvetlen kapcsolat. Az ember az idők hajnalán nem gazdasági, hanem szellemi kapcsolatot ápol a természettel. Ellenben most „*a földet nem is műveli, hanem módszeresen vagy módszertelenül kifosztja. Zsákmány lett számára a búza, a rozs, a kukorica, a gyümölcs, az állatok húsa, a tenger hala, a hegyek érce, az anyag rejtélyes képességének sok ezre, mint a magnetizmus, az elektromosság, a kémiai tulajdonság.*”³⁹

Az őskori ember a természettel együtt lélegzett, valóban a nagy egész részének tekintette magát. Olyan kölcsönhatásban éltek, amit ma az ökológiai szakemberek kutatnak, mint lehetőséget a Földet fenyegető veszély elhárítására. A vadászó-gyűjtögető népek praktikus életvezetési tanácsait a következőkben foglalhatjuk össze: 1. Nem volt magántulajdon, de csak heti 12-19 órát dolgoztak. 2. A versenyszellem és a kapzsiság nagyon sok törzsnél egyáltalán nem ismert, viszont volt együttműködés és stabilitás. 3. Egyenlő részre osztották fel az elejtett vadat. Elképzelhetetlen volt, hogy élelmet halmozzanak fel addig, amíg más éhezett.⁴⁰ Hamvas a kultusz kultúrává silányulását tapasztalja. Az őskori embernek a föld művelése maga volt a kultusz gyakorlása. „*A természet*

*nem volt az ember ellensége, hanem az esszenciák tárháza, amely önmagát rendelkezésre bocsátotta, s abból az emberi életet szent örömmé lehetett emelni.*⁴¹ Tehát a mód, ahogyan a kapcsolatunkat a teremtett világgal ki kell alakítani, nem a rablásra, nem a kizsákmányolásra kellene épülnie, hanem Hamvas szavaival élve: „*a szeretet szellemének a realizálására.*”

A technikai kultúra viszont eltávolította a modern eszközöket használó embert az élet bölcsőjétől. Nem csak egy kéretlen közvetítő ékelődött az érzékszervek és a valóság megtapasztalása közé, hanem a technika, már a világ egyféle értelmezését is adja. Hamvas Nemo kapitány tengeralattjáró fejlesztéséhez hasonlítja a technokrata civilizációt. A korát mérföldekkel megelőző zseni ebben az esetben úgy viselkedik, mint egy kamasz, éretlen ifjú, aki nincs tisztában tettei következményeivel. A világ számára gombokon keresztül érhető el és csak azt kell észben tartania, hogy az irányító központban melyik kapcsoló mit hoz működésbe. „*Mindig csak azt kell tudni, hogy melyik gombot nyomja meg. Nemo kapitány nagyon vigyáz arra, ha a Westminster Abbey-ben a vasárnapi prédikációt akarja meghallgatni, ne azt a gombot nyomja meg, amely az automatikus gyorsítótér ágyúból percenként negyven gránátot lök ki.*”⁴²

Hamvas a technikát egyértelműen az élet ellenségének tekinti. Bár megérti, hogy az elmúlástól való félelem az embert hamis világok felé kergeti. A gyorsulás, a tempó növekedése, az idő és a tér feletti győzelem az emberiséget ájult állapotba juttatja. De közben senki sem teszi fel a kérdést: mi lesz a megspórolt idővel? Az élet esszenciája veszett el ezzel az eszement száguldással, pont az, amiért érdemes lenne élni.⁴³ A keresztyén szemlélet arra tanítja az ember, hogy a természet értelmes vizsgálata mély és átfogó felismerésekhez vezet. Már nem csak a szépség, az esztétikum az, ami tiszteletet, hódolatot válthat ki belőlünk, hanem a dolgok belső szerkezetének, elméleti felépítésének precíz kimunkáltsága. Amit a matematikai és az analitikus vizsgálat megállapít, abban a gondolkodó elme gyönyörűséget talál.⁴⁴ Sok esetben maga a technika hívja segítségül a természet csodálatos alkotásait, hogy „új” fejlesztéseit, konstrukcióit segítse. Így használják a pókfonalat modellként a legkönnyebb és egyben legerősebb kötél elkészítéséhez. A baktériumokon élősködő fágok pedig mintát adnak a szervezeten belüli célzott gyógyítás kísérleteiben.⁴⁵ Érdekes, de egyben borzongató is, hogy az élet különlegessége, egyedisége az embert nem Isten felé vezette, hanem egy másik irányba. Oda, ahol ő lehet az isten és kiadhatja a parancsot szolgáló hadainak, a gépeknek. „*A vallás és a tudomány között nem a kezdetben, nem is a folyamatban van a különbség, hanem a dolgokból levont végkövetkeztetésben.*”⁴⁶

Metafizika a természetben

McGrath szerint háromféle módon lehet a teremtett világhoz viszonyulni. Az előzőekben láthattuk a homo aestheticust és a homo fabert. Az első a szépség elemi megnyilvánulásánál megáll, és abban leli örömét, gyönyörködteni vele a lelkét. Hamvas ezt így fogalmazta meg: „*Kimegyek a kertek közé, hogy teleigyam magam az érettség illatával, szemem jóllakjon a dús káposzták, répák, érett paradicsomok, paprikák, a nehéz tökök és dinnyék csodájával.*”⁴⁷ A második a dolgok

mélyére néz, vizsgálat alá veszi a természetet és rögzíti észrevételeit, rendszert képez azokból. A tudását összegezve új irányba tereli az élet folyását. „Az ember fémet olvaszt ki, azt az oda nem való elemektől megtisztítja, vagy más elemekkel célszerűen keveri, megformálja és eszközöket készít.”⁴⁸ Hamvas komoly felelősséget érez a természet átalakításában fáradó ember iránt. Zarathusztrával egyetértve mondja ki: „Az ember a természetnek vagy apja, vagy rablója. Az ember a szeretet szellemét vagy realizálja, s akkor a természetnek apja, vagy nem realizálja, s akkor a természetnek rablója.”⁴⁹

A legmagasabb szintű természetszemléletet McGrath abban látja megvalósulni, amikor az ember a természet mögé lát. Felismeri, hogy ez a világ egy irányba mutat, méghozzá az alkotójára.⁵⁰ Ian G. Barbour ennek a mai megvalósulását egy metafizikai rendszerben látja kicsúcsosodni, amihez a tudomány és a vallás egyaránt hozzájárul. Ezt nevezzük folyamatfilozófiai vagy folyamatteológiai gondolkodásnak. Meggyőződése, hogy a „természet több mint a személyes megváltás drámájának személytelen színpada.”⁵¹ Isten hathatósan, de nem kényszerítő erővel formálja a világot. Ő képviseli a megdönthetetlen bizonyosságok állandóságát és az új lehetőségekben kulmináló változásokat egyaránt. Jézus földi tevékenysége során ki volt téve a környezete minden szintű hatásának, de rajta keresztül lehetett eljutni Isten konkrétabb, személyesebb ismeretére. „Mondom nektek, hogy Illés már eljött, de nem ismertétek fel, hanem azt tették vele, amit csak akartak, így fog szenvedni tőlük az Emberfia is.”⁵² A folyamatteológia legerősebb bástyája a Szentlélek. A világ teremtésével, a prófétákkal, Krisztus életével, az ősegyházzal, az istenimádattal, az imádsággal, és nem utolsó sorban a teremtmények folyamatos megjelenésével egyaránt kapcsolatban van.⁵³ „Ha kiárasztod lelked, új teremtmények keletkeznek, és megújítod a termőföld felszínét.”⁵⁴

Hamvas egész lényét és írásait áthatja a metafizikai távlat. Nincs miért csodálkozni ezen, hiszen számára a legintenzívebb kapcsolat a természettel metafizikai szinten valósul meg. „Az első a metafizikai, amely a természet minden porsemjét fel akarja emelni és meg akarja nemesíteni.”⁵⁵ A természet átszellemítése jól tetten érhető A magyar Hüperionban, A bor filozófiájában, az Őt géniuszban, a Bakonyban, az Arkhaiban és A babérligetkönyvben, hogy csak a legjelentősebbeket említsük. A teljesebb kép érdekében a korábban leírtakat már csak néhány jellegzetes példával egészítem ki.

Amikor egy virágos réten megy át és már kész rá, hogy leszakítsa a pipacsot, a szarkalábót, a búzavirágot, elárulja, hogy a virágszedés a lélek foglalatossága. „Május közepén a helyet meglátogatom, s ebben a látogatásban alig van valami földi. Szerelem, vallás, szépség, lélek együtt, mint a teljesülhetetlen vágy megvalósulása.”⁵⁶ A virág több síkon van egyszerre jelen. Gyökerei az anyagiba marnak, a föld feletti része pedig a szellemibe kapaszkodik. Így képes a látható és a láthatatlan világ között átjárót képezni. „Amikor a virágot leszakítom, átmegyek a misztikus hídon. Hová? Nem tudom. De tudom, hogy megmagyarázhatatlan gyönyörűségben részesülök, s a lét eddigi titkos irányába megnyílok.”⁵⁷

Az őszi természettel való találkozás hasonló erővel ragadja meg, ahogy Péter apostolt a megdicsőülés hegyén elváltozó Jézus alakja. „Az az arany, ami az égen

és a levegőben ragyog, nem természeti jelenség. A megdicsőülés aurája fénylik az érett föld körül. S ebben a világfölötti tündöklésben [...] minden alkalommal megérik belül is valamilyen rejtélyes gyümölcs.”⁵⁸ Ez az áttűnés, nem a fény játéka. A tündöklő nap sugara csak eszköz egy nagyobb hatalom kezében. A jelenség negatívjának tekinthetjük Jézus halálakor bekövetkezett teljes sötétséget. „Tizenkét órától három óráig sötétség lett az egész földön.”⁵⁹ Ez a krízis tetőpontja, amikor Isten maga hátat fordít tulajdon Fiának. Az ember és az Isten miközben szándékát tettekkel erősíti meg, sajátos kézjeggyel látja el a teremtett világot. Az ember ujjongva pusztít és gyilkol, közben az Isten mély szomorúságában gyászol. A krízist feloldó áldozat után, harmadnap hajnalán számot vetetne az emberiség tettével és Isten elé állhatna. Amíg a természet nyílt és közvetlen, addig az ember a végsőig haboz és hazug marad. „A lények: virágok, fák, csillagok, madarak csak ezt az Isten előtti nevezetességet ismerik, egyedül az ember elégszik meg kevesebbrel: az emberiség előtt való nevezetességgel.”⁶⁰ A nevezetes névtelenséget, a végtelenség intimitását a Biblia így rögzíti: „Aki győz, annak adok az elrejtett mannából, adok neki fehér kövecskét is, és a kövecskére írva új nevet, amelyet senki sem tud, csak az, aki kapja.”⁶¹ Az élő és élettelen környezet még a Föld története után, az üdvtörténeti finisben is Isten eszköze és akaratának közvetítője lesz.

Hamvasnak ezért is becses és kitüntetett a természet, mert vele osztozik a nevezetes névtelenségben és benne véli felfedezni az édeni spiritualitás utolsó hírnökét. A hallgatag társak körében az érzékszerveit arra készíti, hogy a számára hozott üzenetet dekódolják. „Minden növény tulajdonképpen géniusz, vagyis angyal, [...] felismerhetem, de nem közvetlenül, csak absztraktul, ahogy a szem valamit fel képes ismerni.”⁶² Miközben látni és beleérezni tanultunk Hamvastól, fájón hasíthatott belénk, hogy mennyi titok maradhatott zárva előttünk fásultságunk és lelki vakságunk miatt. Ne engedjünk a kísértésnek, hogy a metafizikai távlat nélküli, csökkent létmódunk állandósuljon. Tegyük ki magunkat a természet hatásának, simuljunk bele, hogy megérezzük, miként szövi sorsunk, dúdolja életünk történetét. Bár más nyelven beszél, mégis készséges az „idegekkel”, hogy mondandóját megértesse velünk.

JEGYZETEK

1. Molnár Sándor: *Historia Predicatorum Telkibanyaensis*, 4. p. (kézirat). – 2. Darabos Pál: Hamvas Béla – Egy életmű fiziognómiája I. kötet, 12. p. – 3. In *memoriam Hamvas Béla*, Hamvas Magdolna, 78. p. – 4. Hamvas Béla: A bor filozófiája in: *A magyar Hüperion II.*, 230. p. – 5. Hamvas Béla: Az Esquilinusi Vénusz, in: *Archai*, 13-14. p. – 6. In *memoriam Hamvas Béla*, Hamvas Magdolna, 85. p. – 7. Hamvas Béla: Kierkegaard Szicíliában, in: *A babérligetkönyv*, 96. p. – 8. Hamvas Béla: Az Esquilinusi Vénusz, in: *Archai*, 22-23. p. – 9. Darabos Pál: Hamvas Béla – Egy életmű fiziognómiája III. kötet, 12. p. – 10. In *memoriam Hamvas Béla*, Pirk Jánosné Remsey Ágnes, 230-231. p. – 11. Uo. Deák Károly, 26. p. – 12. Uo. Hoványi János, 94. p. – 13. Darabos Pál: Hamvas Béla - Egy életmű fiziognómiája III. kötet, 12. p. – 14. In *memoriam Hamvas Béla*, Habán Mihály, 57. p. – 15. Nicol, Martin: *Dramatizált homiletika*, 55. p. – 16. I Móz 1: 1-31. – 17. Zsolt 33: 6 – 18. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere I.* 50. p. – 19. Uo. 49-63. p. – 20. Uo. 63. p. – 21. Brooke, John Hedley: *Tudomány és vallás*, 235-236. p. – 22. Uo. 234-257. p.

- 23. Tillich, Paul: Rendszeres teológia, 109. p. – 24. Barbour, Ian G: A természettudomány és a vallás találkozása, 59. p. – 25. Tillich, Paul: 108. p. – 26. Uo. – 27. Barbour, Ian G: A természettudomány és a vallás találkozása, 61-63. p. – 28. Hegedüs Loránt: Az Isten-kérdés szempontjai, 75-77. p. – 29. McGrath, Alister: Dawkins Istene, 185. p. – 30. Hamvas Béla: A babérligetkönyv, 11. p. – 31. Végh Attila: A táj fátyoltánca in: A torzó tekintete, 19-30. p. – 32. Hamvas Béla: A babérligetkönyv, 12. p. – 33. Uo. 246. p. – 34. Huxley, Aldous: Természet a művészetben in: Előadások az emberről, 81. p. – 35. Hamvas Béla: Wordsworth vagy a zöld filozófiája in: A láthatatlan történet, 54. p. – 36. Hamvas Béla: Thoreau in: A babérligetkönyv, 225. p. – 37. Uo. – 38. Hamvas Béla: Függelék a közepszerűségről in: Patmosz I. 476. p. – 39. Hamvas Béla: Kultusz és kultúra in: Scientia sacra I. 241. p. – 40. Gowdy, John: Vissza a jövőbe és előre a múltba in: Paradigmaváltás?! 15-20. p.
41. Hamvas Béla: Kultusz és kultúra in: Scientia sacra I. 242. p. – 42. Hamvas Béla: Függelék a közepszerűségről in: Patmosz I. 483. p. – 43. Uo. 480-487. p. – 44. McGrath, Alister: Dawkins Istene, 186. p. – 45. Lem, Stanislaw: Szempillantás, 12-22. p. – 46. McGrath, Alister: Dawkins Istene, 187. p. – 47. Hamvas Béla: Aranynapok in: Babérligetkönyv, 34. p. – 48. Hamvas Béla: Függelék a közepszerűségről in: Patmosz I. 475. p. – 49. Hamvas Béla: Kultusz és kultúra in: Scientia sacra, 238. p. – 50. McGrath, Alister: Dawkins Istene, 186. p. – 51. Barbour, Ian G: A természettudomány és a vallás találkozása, 61-64. p. – 52. Mt 17:12 – 53. Barbour, Ian G: A természettudomány és a vallás találkozása, 241. p. – 54. Zsolt 104:30 – 55. Hamvas Béla: Függelék a közepszerűségről in: Patmosz I. 475. p. – 56. Hamvas Béla: A virágszedés lélektana in: A babérligetkönyv, 19. p. – 57. Uo. 29. p. – 58. Hamvas Béla: Aranynapok in: A babérligetkönyv, 34-35. p. – 59. Luk 23:44 – 60. Hamvas Béla: Aranynapok in: A babérligetkönyv, 43-44. p. – 61. Jel 2:17b – 62. Hamvas Béla: A bor filozófiája, 230. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barbour, Ian G: A természettudomány és a vallás találkozása, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009.
- Biblia, Kálvin Kiadó, Bp. 1997.
- Brooke, John Hedley: Tudomány és vallás, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011.
- Darabos Pál: Hamvas Béla – Egy életmű fiziognómiája, I–III. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Bp. 2002.
- Hamvas Béla: Arkhai, Medio Kiadó, Bp. 2002.
- Hamvas Béla: A babérligetkönyv – Hexakümion, Életünk Könyvek, 1993.
- Hamvas Béla: A láthatatlan történet – Sziget, Medio Kiadó, é.n.
- Hamvas Béla: A magyar Hüperion I–II. Medio Kiadó, é.n.
- Hamvas Béla: Patmosz I. Medio Kiadó, 2004.
- Hamvas Béla: Scientia sacra I. Medio Kiadó, é.n.
- Hegedüs Loránt: Az Isten-kérdés szempontjai, Bp. 2001.
- Huxley, Aldous: Előadások az emberről, Kairosz Kiadó, 2006.
- In memoriam Hamvas Béla, Szerk: Darabos Pál és Molnár Márton, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Bp. 2002.
- Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I. Pápa, 1909.
- Lem, Stanislaw: Szempillantás, Typotex Kiadó, Bp. 2002.
- McGrath, Alister: Dawkins Istene, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2008.
- Molnár Sándor: Historia Predicatorum Telkibanyaensis, (kézirat)
- Nicol, Martin: Dramatizált homiletika, Luther Kiadó, 2005.
- Paradigmaváltás?! Szerk: Takács-Sánta András, L'Harmattan Kiadó, Bp. 2007.
- Tillich, Paul: A rendszeres teológia, Osiris Kiadó, Bp. 2002.
- Végh Attila: A torzó tekintete, Éghajlat Könyvkiadó, 2010.

FIGYELŐ

VARGA LÁSZLÓ Az istenképűségről

A mindenkori ember legfontosabb jellegzetessége istenképűsége. Enélkül a teológiában nem is beszélhetünk komolyan az emberségről. Sokféleképpen próbálják meghatározni, mi az a tulajdonság, mely az ember istenképűségét megjelenti. Ezeknek a próbálkozásoknak legnagyobb hiányossága, hogy azt rendszerint egyetlen jellemző tulajdonságban keresik, azt is mindig az emberből kiindulva. Márpedig ahhoz, hogy valaki valaki máshoz mennyiben hasonlít, legelső kritériuma, hogy ismerjük meg azt, akihez keressük a másik tényező hasonlóságát. Egyetlen lehetséges kiindulópontunk tehát az lehet: határozzuk meg az egyetlen lehetséges adatbázisból, a Szentírásból Istennek megfogalmazható tulajdonságait, a mai teológia szívesebben használt kifejezésével tökéletességeit.

Magam hosszas tájékozódás után négy mondatban próbálom összefoglalni azt, amit Istenről tudhatunk:

*Isten egyetlen, tökéletes, szent személy.
Isten mindenütt jelenvaló, örök, cselekvő lélek.
Isten mindentudó, mindenható, ítélő úr.
Isten szerető, teremtő, gondviselő atya.*

Ha az ember istenképűségét akarjuk tanulmányozni, ott kell kezdenünk, hogy nézzük meg, Istennek vonásai hogyan tükröződnek a mindenkori emberen, aki annyira hasonlíthat Istenhez, mint egy fénykép az emberhez. A fénykép egy darab papír, de ha felmutatjuk egy kis gyermeknek, felragyog az arca: Ez édesapám! Az ember önmagában biológiai, állati test. Rendeltetése az, hogy kirajzoldjanak rajta Isten vonásai.

Az ember istenképűségének eszményét úgy érthetjük meg legjobban, ha Istennek a Szentírásból megismert vonásaiból indulunk ki, megkeresve azokat az emberi lét lényeges vonásaiban, teremtettségének és rendeltetésének dialektikájában.

Első feladatunk tehát annak kielemezése, hogy az emberben, a mindenkori valóságos emberben mennyiben fedezhetjük fel Istennek a Szentírásból megismert vonásait, és pedig két szempontból: mi az, ami minden teremtett emberben valóságosan megvan, továbbá mi az, ami rendeltetésszerű követelményekben tükröződik, vagyis hogyan akarja Isten látni a maga vonásait a maga képére teremtett emberen. Minderre megvan a tökéletes mintánk a Krisztus emberségében.

A következő feladat kielemezni, hogy amikor az ember istenképűsége megromlik, miképpen romlik meg, mi az, ami az istenkép felsorolt elemeiből kivesszett, vagy degenerálódik.

Végül meg kell figyelniünk, mennyiben és mimódon állítja helyre a kegyelem és a hit a megromlott istenképűséget.

A téma olyan bő, hogy nagyon nehéz egyetlen előadásba összefoglalni, ezért elnézést kérek, ha nagyon tömören, tömondatokban, csak a legszükségesebb lényeket felmutatva fogalmazok. Kevés teológiai képzettséggel így is áttekinthető.

Az ember biológiai lény. Az öncélú ösztönök teljes mértékben uralkodnak rajta. Az ember lelki lény. A lélek más-célú törvényei teljes mértékben érvényesek reá. Ez a kettősség, komplementaritás, az emberlét dialektikájának forrása. A valóságos, élő ember e kettősség feszültségében él. Nincs ember, aki teljesen csak ösztöni állat lenne, és nincs ember, aki tökéletesen lelki meghatározottságú lenne. Ezt a feszültséget csodálatos lélektani mélységgel fejezi ki Pál a Római levél 7. részében.

Isten, mint *abszolút személy*, szemben áll velem, mint te az énnel. Célt, értelmet ad az életemnek, de igényt is tart rá. Megszólít, parancsol és felelőségre von. Áld, segít, támogat, de ítél is. Állandóan magamon érzem a tekintetét, soha nem vagyok egyedül. Amikor valaki élményszerűen Istennel találkozik, elsősorban úgy találkozik vele, mint személlyel, akinek arcát nem látja, szavát sem hallja, de tudja, hogy „valakivel” találkozott.

Isten *lélek*. Egy másfajta valóságnak, a „láthatatlan”, érzékelhetetlen valóságnak az érzékelését, az azzal való kapcsolatot jelenti, ha Istennel találkozunk.

Isten *úr*. Úr voltának elismerése meghatározza helyzetemet a világmindenségben. Anélkül világképem központjában az ember áll, az emberek sokaságában pedig – a perspektíva kérlelhetetlen szabályai szerint – Én, utána mindaz, ami nekem fontos. Isten úr voltának felismerése őt helyezi a perspektíva középpontjába, utána mindent, ami az ő szempontjából fontos, az örök értékeket, én pedig nagyon kicsi pontként találok meg a helyemet eszközként egy hatalmas célrendszer keretében.

Isten *atya*. Én gyermeke vagyok. Isten atyám, aki szeret, indokolatlanul és ok nélkül, mint gyermekét. Benne mindig megbízhatom, tőle kaphatok védelmet, bátorítást, irányítást. Tőle kapok testvéreket, akiknek én fontos vagyok, akik nekem is fontosak, mint egy atyának a gyermekei.

Isten *egyetlen tökéletes, szent személy*. Isten tökéletes személy. Létehez és életéhez semmilyen önmagán kívül álló tényezőre nincs szüksége és az nem korlátozhatja. Ezért természetes, hogy egyetlen. A róla szóló leggyakoribb, de legnehezebben magyarázható megjelölés az, hogy szent. Önmagával mindig azonos, következetes, önmagához feltétlenül hű. Teremtményeitől mindenben különböző, fogalmainkkal meg nem ragadható, más.

Az ember teremtett mivoltában egyedében felelős személy, egyetemében Istenre és egymásra utalt sokaság. Rendeltetése szerint egymásért felelőséget vállaló személyeknek Isten rendelését egyedében és egyetemében elfogadó és tökéletesen megvalósító közösség.

Isten személy voltát az ember úgy tükrözi, hogy ő is személy, megszólítható, minden egyedében más, tudatos egyén. Isten egyetlen voltának az felel meg, hogy az egész emberiség, akár akarja, akár nem, egymásra utalt egység. Rendeltetése pedig az, hogy egymás iránti kölcsönös felelőséggel egybekapcsolt test-

véri közösséggé válják, és egyetemében egyetlen változatos, szivárványszínű mozaikképhez hasonlóan tükrözze Istenének tökéletességét.

Isten szentségét az ember úgy tükrözi, ha Isten rendelésében felismert önmaga igazi lényét, létének értelmét, célját, eszményét felismeri és azzal azonosul. Ezzel ki is válik az önmagukért élő emberek tömegéből, „mássá” lesz, Isten gyermekévé.

Isten mindenütt jelenvaló, örök, cselekvő lélek. Az ember anyagból teremtetett, tér és idő korlátai közé, a földi élet törvényei alá, de teremtésében örök élet lehetőségével felruházott lelket nyert. Arra rendeltetett, hogy lélek mivoltában céltudatos munkával az anyag felett uralomra jusson, majd földi rendeltetését betöltve egy másik, anyagtalan, időtlen és határtalan lelki világban a számára készen tartott örök boldogság – az üdvösség – részese legyen.

Isten lélek mivoltának az ember lélek mivolta felel meg.

Isten tér és időfelettségének az ember azon képessége, hogy tudatában mind az időt, mind a teret nagy távlatokban megérti és átfogja, majd halálában kilép azok korlátai közül.

Isten cselekvő voltának az ember állandó tevékenysége, mellyel a lélek uralmát valósítja meg az anyag felett.

Isten mindenható, mindentudó, ítélő úr. Az ember értő, ható és ítélőképességgel teremtetett. Arra rendeltetett, hogy Isten és a világ dolgainak rendjét megértse, azoknak és önmagának a teremtésben kapott célját és értéket felismerje, önmagának és világának dolgait az értékesnek felismert célok szolgálatában Isten rendelése szerint irányítsa.

(Értékes az, ami alkalmas arra, hogy valamilyen formában eszköze lehessen Isten rendelése megvalósulásának.)

Isten úr voltának felel meg az, hogy az ember részt nyer Istennek az egész teremtett világ életét irányító munkájából. Minden emberi méltóságnak ez az alapja.

Isten mindentudásának felel meg az ember egyre bővülő ismeretvilága.

Isten ítélő voltának felel meg az, hogy az ember képes célokat és értékeket helyesen felismerni, alkalmazni és megvalósítani.

Isten mindenhatóságának felel meg az ember hatalma az anyag és társadalom dolgai felett.

Isten szerető, teremtő, gondviselő atya. Az ember a szeretet képességével teremtetett. Arra rendeltetett, hogy Istennek szerető gyermeke legyen. Atyjának szeretetrendelésében felismerve minden teremtmény számára az egyetlen jót, azt igyekeznek minden képességével megvalósítani mind önmaga, mind embertársai életében.

Isten atyaságának az ember istenfiúsága felel meg.

Isten szeretetének az ember szeretetszolgálat.

Isten teremtő voltának az ember értékszorító munkája.

Isten gondviselésének embertársaink és az egész emberi társadalom rendeltetésének – boldogságának – szolgálat.

Az istenképűség romlása a bűnben valósul meg. Elemzését az istendefiníciók fordított sorrendjében célszerű megkezdni.

Isten szerető, teremtő, gondviselő atya. Isten rendelésének megtagadása mindig azzal kezdődik, hogy azt az ember terhesnek érzi. Ösztönei arra készítetik, hogy a könnyű, a kellemes, a maga számára azonnali hasznot hajtó lehetőséget válassza. Ha tudja, hogy Isten mást akar, mégis az ösztönös vágyai mellett dönt, egyúttal azt is eldönti magában, hogy nem érdemes, hogy kár, hogy rossz azt tenni, amit Isten parancsol. Így érzelmileg kerül ellentétbe Isten rendelésével, tehát magával Istennel – nem szereti Istent, fellázad ellene.

Isten mindig embertársaink érdekében kívánja meg, hogy mondjunk le öncélunkról, hogy szolgálatot vállaljunk. Az Istentől elforduló ember éppen ezt nem vállalja. Mindig talál rá okot, hogy a másik embert idegennek vagy ellenségnek tekinthesse, így felszabadítsa magát a szeretet kötelessége alól. De ha valamilyen kapcsolata folytán mégis szeret valakit – erre a bűnös ember is képes marad –, annak javát is a maga hamis céljai és szempontjai szerint fogja megítélni, tehát szeretetével is csak ártani tud. (Példa: a majomszeretettel nevelő szülő.)

Isten mindentudó, mindenható, ítélő úr. Az Istentől elszakadt ember is képes marad a világ dolgait megismerni, értékelni és irányítani. De a dolgok helyes, a valóságnak megfelelő rendjét csak akkor értheti meg, ha azokat Istenhez való viszonyukban látja, Istentől kapott rendeltetésük, céljuk szempontjából. A más úton – akármilyen más úton – induló, más szempont szerint értékelő ember ismereteiből mindig a központi mag, az egységet adó, egységbe foglaló alapeszme fog hiányozni. Így azok az ismeretek, melyek az embert a legjobban segítenék a boldogság és fejlődés útján, átokká válnak a hibás értékelés szerinti célok szolgálatában. (Az atomenergia sorsa.)

Isten mindenütt jelenvaló, örök, cselekvő lélek. Lélek mivolta az embert soha nem engedi megnyugodni azzal, hogy ösztönös vágyait kielégítheti. Továbbra is cselekvő marad, irányítani kívánja világát, környezetét. De ahelyett, hogy a lelki értékeket próbálná érvényre juttatni, saját lelkét is alárendeli az anyagi lét öncélú vágyainak, s így azok eszköz helyett céllá válnak a kezében. Embertársait, kapcsolatait is – nemzet, munka, barátság, házasság, gyermekek – csak eszköznek tudja tekinteni az anyagi célok szolgálatában. Képtelenné válik más valóságot, más célt meglátni, eszményeit is azok színvonalára süllyeszti.

Mivel így lélek mivoltának rendeltetését nem vállalja, az örök élet lehetőségét is elveszti. A lélek rendeltetését tudatosan visszautasító, így istenképűségét eltékozló ember sorsa élete végén annyi, mint a csak anyagi lényeké: selejtként kihull a létből.

Isten egyetlen tökéletes, szent személy. Az ember életét a bűnben is csak a közösségben élheti, célját is csak onnan nyerheti és érheti el. De ha abban rendeltetészerű szolgálatát, a személyes felelősséget másokért nem vállalja, ezzel a közösségből már ki is szakadt: elidegenedik. De a magányt nem képes elviselni, azért magához való társakat keres. Így jön létre a tömeg, felelősséget elutasító egyének halmaza. (A futballörület, a homoszexualitás, a kábítószer-élvezők közössége.) a társadalom széthulló, kaotikus állapota, végül a család nem vállalásával a közösség fizikai kihalása.

Isten természetesen előre tudta, hogy az ember ide fog jutni. Mégis megteremtette, és megengedte, hogy ide jusson. Mert ha az embernek nem volna lehetősége a bűnre, engedelmességének nem volna értéke, nem volna más, mint egy felsőbbrendű állapot. Az ember engedelmességének értéke önkéntességében van, s ezt a bűn lehetősége teszi valóságossá. De amint az istenképüségnél láttuk, a megromlott emberre is érvényes, hogy soha nem lehet tökéletesen romlott. A hitnek és erkölcsnek valami szikrája, vágya, néha tettekben megmutatkozó eredménye néha mindenkiben megjelenik.

Végül Isten tudja, hogy segítségével az emberiség évek vagy évezredek alatt el fogja érni rendeltetését. Minden egyes hamis cél hamis voltának felismerése közelebb viszi az embert e cél felé. Ez az emberiség valóságos fejlődése.

Krisztus váltságműve minden ember számára lehetővé teszi rendeltetése megvalósítását, üdvössége elnyerését. A Krisztustól megváltott, a Szentlélek munkája folytán megtért, megigazult, újjászületett ember végre megkezdheti azt az életet, melyre rendeltetett. Eközben rendre jelennek meg egyéniségén a megromlott istenképűség megújuló vonásai.

Annak első vonása akkor jelenik meg, mikor *személyes felelősséget* érez és vállal embertársaiért. E felelősséget vállalók, mint egy Atyának gyermekei, egymást egy egyetemes testvéri közösség tagjainak tudják és tekintik magukat, még akkor is, ha egymást nem is ismerik, és a részletcélokban el is térnek egymástól.

A megváltott ember tudja, hogy élete több mint a tér és idő korlátai közé zárt földi élet, *tudatosan benne él, vágyik és készül az örökkévalóságra*. Világnézetében is, magatartásában is fölébe emelkedik az anyagi ösztönök szempontjainak. Így szabaddá válik arra, hogy céltudatos munkával szolgálja Isten művét és embertársai boldogságát. Ennek Isten ajándékképpen feltétlenül bekövetkező eredménye az örök élet állapotának, a boldogságnak előlegszerű megtapasztalása, a Krisztus követése útján megtett minden sikeres lépésnél érzett belső, lelki öröm formájában.

Az újjászületett ember az életösztön erejével keresi a Kijelentésben Isten rendelését, melyről tudja, hogy életének célját és létalapját rejtí magában. A Kijelentés alapján értékelt tudományos és tapasztalati ismeretei *egyre határozottabb világnézet keretében* mutatják neki Isten és a világ dolgainak rendjét. Felismeri önmagának és a rendelkezésére álló anyagi eszközöknek rendeltetésük szerint való értékét. Tevékenységében egyre tudatosabb felelősséggel használja fel lehetőségeit e rendeltetés megvalósítására.

Saját életében felismerve Isten jóságát és iránta való szeretetét *önkéntes viszonzszeretettel igyekszik* életét Isten szolgálatában hasznossá tenni, a maga és mások bűneinek káros következményeit jóvá tenni, háláját Isten szeretetéért tettekben kifejezni, *szolgálni*.

THOMAS SCHLAG

Egyházfejlesztés református szempontból*– Kihívások és lehetőségek a teológiai kutatás
és az egyházi gyakorlat számára –*1. A kor, melyben az egyház él*

Ha komolyan vesszük a német és svájci egyházreformmal kapcsolatos megszólalásokat, fogytán az idő. Az egyház, legalábbis az egyház mint ismert társadalmi jelenség jövője veszélyben van. Különösen a népegyház, vagyis a hívők és egyháztagek stabil többsége mint egyedülálló társadalmi jelenség léte vált kérdésessé.

Egyes jóslatok szerint a népegyház hamarosan „nép nélkül” maradhat, és nincs helyette megfelelő modell a jövőre. E nyomasztó jövőkép oka az egyháztagság és az anyagi források csökkenése. Svájcban és Németországban az egyháztagek száma évente 1%-kal csökken. Zürichben a katolikusok létszáma néhány éve már meghaladja „Zwingli református egyházáét”, a felekezethez nem tartozók száma az elmúlt 10 évben megduplázódott és továbbra is növekszik, és a keresztyén hagyományok ismerete is egyre csökken.

Meg kell azonban kérdeznünk: valóban a népegyház vége az egyetlen lehetséges forgatókönyv?

Előadásomban szeretném kifejteni, hogy a népegyház eredeti eszméje továbbra is elfogadható, ígéretes és fenntartható model a protestáns egyházak számára, feltéve, hogy egy dolog megváltozik. Szükség van új önértelmezésre és a protestáns egyház világosabb meghatározására. Ez nem más, mint a közéleti egyház mint közvetítő intézmény. Az egyház jövője és fejlődése tehát főként attól függ, hogy az egyház képes lesz-e segítő válaszokat adni a civil társadalom égető kérdéseire. Másként, a közéleti egyháznak világossá kell tennie jelenlétét a társadalomban, és értelmes teológiai kommunikációt és teológiai értelmezést kell folytatnia.

A gyakorlati teológia egyházelmélete szempontjából tehát nem csak a hiteles és hatékony társadalmi jelenlét stratégiájára van szükség, hanem az egyház fogalmának elmélyült értelmezésére is. Ez az új önértelmezés közéleti egyházként egyúttal közéleti teológiát is igényel, amely a keresztyén szabadság, felelősség és remény központi eszméjén alapul. Az egyház e remélt közéleti szerepe és jelentősége pedig az egyházi gyakorlatra nézve is fontos következményekkel jár – a *martyria* (bizonyágtétel), a *diakonia* (szolgálat), *leiturgia* (istentisztelet), és *koinonia* (közösség) területén egyaránt.

Rögtön felvetődik azonban a kérdés: mit értek az alatt, hogy közélet? A közélet természetesen nem csupán a magánélet ellentéte, hanem az átlátható és nyitott társadalom ideális leírása.

---

* Az előadás elhangzott a Károli Gáspár Református Egyetemen 2012. március 14-én.

A politikára, mint a civil társadalom ügyére gondolok, nem csak egyes politikai szereplők és pártok tevékenységére. A közéletet úgy értem, mint az átláthatóságnak és a társadalom bevonódásának valóban demokratikus és részvételen alapuló módját, amelyben minden döntést és hierarchiát egyedül a felelős személyek és intézmények közéleti felelősségtudata igazol. Teológiai szempontból hozzátenném: a közéletnek nem csak a politika, hanem az egyháztani értelmezés és az egyházi szolgálat számára is van jelentősége. Az egyház közéleti felelőssége két részből áll: az egyik az a szándék, hogy közvetítsen a az egyének és a társadalom között, a másik, hogy fellépjen a gyengék és szegények ügyében. A közéleti közvetítő egyház fogalma tehát nem csupán az önértelmezés egy járulékos eleme, hanem az egyházelmélet és a gyakorlat középponti szemléletmódja. Ez a közéleti önértelmezés világos elköteleződést jelent arra, hogy az egyház a társadalom minden tagját szolgálja, és úgy tekinthető, mint a népegyház valódi küldetésnyilatkozata.

Mielőtt ezt részletezném, előbb hadd vázoljam a mostani közéleti kihívásokat, melyek a református egyház mint népegyház előtt állnak.

2. Közéleti kihívások

2.1. Tudatlanság

A mostani, legégetőbb politikai, társadalmi és gazdasági kérdésekről folyó közéleti vitákban Svájcban és Németországban az egyházak nem jelentős tényezők. Természetesen néhány protestáns személyiség jól ismert a közéletben, és néha rájuk irányul a média figyelve. De a nyilatkozataikat rendszerint figyelmen kívül hagyják, akár mert nem értik a teológiai érvelésüket, akár mert a közvélemény számára egyes kijelentéseik kényelmetlenek, ezért nem foglalkoznak vele. Így az, hogy az egyházak nyilatkozatai túl elvontak, túl összetettek, létszerűtlenek vagy politikailag valószerűtlenek, a közvélemény közömböségéhez vezetnek. Röviden, az egyház politikai tényezőként réges-rég elveszítette fontosságát és befolyását.

2.2. Az egyház szekularizálta önmagát

A svájci és német protestáns egyházakban olyan egyházi stílus jellemző, amely vonakodik megmutatni valódi arcát. Az egyház jelentős személyiségei gyakran igen bátortalanul fogalmaznak egyes politikai kérdésekben. Közéleti vitákban csak a legkritikább esetben említik a bibliai és teológiai hagyományokat. Megalapozott lehet tehát a kritikánk ezen ön-szekularizációt illetően, különösen, ha ez a hozzáállás egyfajta szentimentalizmussal és egyfajta nyomasztó hangulattal is keveredik. Ennek következménye, hogy a közélet értetlen a protestáns egyházak szerepével kapcsolatban, és feltételezem, hogy ha ez nem változik, a közéleti érdeklődés az egyházak iránt hamarosan teljesen eltűnhet.

2.3. Megszűnt a teológiai magyarázatok elfogadhatósága

Ugyanezek a kihívások állnak nem csak az egyházak, hanem a teológia mint akadémiai tudomány előtt is. A teológia befolyása a tudományos közösségre és

ezáltal az akadémiai nyilvánosságra feltűnően csökkent az utóbbi évtizedekben. Ezért nem csak az egyházaknak, hanem a teológiának is szembe kell néznie az esélyeivel és felelősségével, hogy jelen lehessen a társadalomban és a jelentős politikai és társadalmi vitákban. Ennek egyik kulcstényezője az, hogy világosabbá tegye a teológia sajátos hozzájárulását a jelenlegi helyzet értelmezésében, például a társadalmi igazságtalanság mértékében, mely egyúttal a tudományos érdeklődés és kutatás számára is fontos kérdés.

2.4. A civil társadalmat érő kihívások

Még ha a 21. századi politikai, társadalmi és gazdasági feltételek a német ajkú országok szemszögéből viszonylag stabilnak és biztonságosnak tűnnek is, mégis sok ember számára léteznek látható és láthatatlan fenyegetések. A kirekesztéstől való félelem általános, és egyes kisebbségi csoportok kétségbeesetten igénylik a társadalmi elismerést és a részvétel lehetőségét.

A közjó és szolidaritás eszméje egyáltalán nem teljesül – és nem hunyhatunk szemet az egocentrikus hozzáállás felett. Ezenkívül kérdés általában, hogy immár nem egy posztdemokratikus helyzettel állunk-e szemben, amivel elméleti szempontból is foglalkoznunk kell. Másrészt, és optimistábban, a demokratikus érdekkifejezés új formái jelennek meg, például a digitális részvétel megdöbbentően újszerű eszközei. Így tehát sokféle kifejezetten súlyos változás történt, nem csak abban, hogy nagyobb mértékű részvételi lehetőséget várnak el, hanem a demokratikus modellt érő bírálatok is egyre élesebbek.

A fent említett kihívások, társadalmi feszültségek és összeütközések közepette a református egyház felelőssége nyilvánvaló: az egyház nem tarthatja magát távol ezektől a változásoktól.

Közéleti egyházként kell meghatároznia magát a dinamikus civil társadalmon belül, kifejezve bibliai hagyományait és a teológiai értelmezésre való képességét. Ennek érdekében egyháztani szempontból a fogalmi tisztázás minden eddiginél fontosabb. Még ennél is nagyobb szükség van a megújult teológiai tájékozódásra.

3. Okok az elméleti irányváltásra

3.1. A nyilvános felszólalás hagyománya

Első kérdésem: indokolt-e egyáltalán a közéleti egyházzal és közéleti teológiáról úgy beszélni

mint új fogalmakról? Ez elsőre fölöslegesnek tűnhet. Az egyházi gyakorlat és a teológia ugyanis mindig is befolyásolni igyekezett a közéleti ügyeket. A szabad és bátor megszólalás az Evangéliumról a közéletben és a közvélemény számára kezdettől lényeges eleme a zsidó-keresztény hagyománynak és intézményeik kialakulásának.

Ez a rendkívül bátor közéleti attitűd nyilvánvaló volt a reformáció korában: Luther, Zwingli és Kálvin mindenki szeme láttára és füle hallatára fogalmazták meg teológiai bírálatukat az egyház és az állam fennálló közéleti hatalmáról. Ezáltal befolyásos ellen-közvéleményt hoztak létre, természetesen eltérő teoló-

giai megfontolásokból, és különféle politikai hatásokat elérve. Így a 21. században a közéleti jelenlét követelése ódivatúan hat. Mindazonáltal változnak az idők, és változik a közéleti jelenlét fogalmának jelentése is.

3.2. A közéleti egyház és közéleti teológia fogalma a szorongató szükség idején

Érdekes módon az utóbbi években megjelent a közéleti egyház és a közéleti teológia implicit használata: a közéleti teológiára vonatkozó rendszeres észrevételek a legizgalmasabb teológiai viták közé tartoznak a német ajkú országokban és világszerte. Létrejött a Közéleti Teológia Nemzetközi Hálózata, saját folyóirattal, Közéleti Teológiai Központok működnek a világ több országában, például Németországban, Dél-Afrikában, Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban, Brazíliában, Ázsiában és Óceániában.

Az észak-amerikai teológus, William Storrar által megfogalmazottak vezérfonalként érthetők: „A közéleti teológia annak eredményeként jött létre, hogy egyre nő az igény arra, hogy a teológia kapcsolódjon napjaink társadalmának közéleti kérdéseire. Arra törekszik, hogy párbeszédet kezdjen többek között a politikával, a közgazdaságtannal, a kulturális tanulmányokkal, a vallástudományokkal, valamint a spiritualitással, a globalizációval, és általában a társadalommal.”² Itt van tehát az ideje a közéleti teológiának mint olyan együtt-működő gyakorlatnak, amely „teológiai reflexiókat fogalmaz meg közéleti ügyekben a romboló társadalmi tapasztalatok hatására, melyek megkövetelik mindannyiunk átgondolt és hívő választát.”³

Egyelőre főleg a rendszeres és etikai teológia területén végeznek kutatásokat, de láthatók az implikációk a gyakorlati teológia számára is. Bemutatom azokat a legfőbb jellemzőit, melyek a gyakorlati teológia számára is segítséget nyújtanak.

3.2.1. Teológiai dimenzió

A rendszerezett vita célja, hogy szoros kapcsolatot alakítson ki a teológia és a társadalomtudományos elemzés között. A közéleti teológia közvetlen kapcsolatban áll a társadalom helyzetének vizsgálatával. Ráadásul a teológiának lehetősége van pártfogói szerepvállalásra hagyományai és értékei alapján, hogy irányt mutasson a társadalomban. Az utalások erre a közéleti szerepre láthatóak az eredeti református teológiában, különösen Kálvin és Barth teológiájában, és az egyház és állam kapcsolatáról alkotott elképzelésükben, amennyiben mindkettő egymással kapcsolatban Isten törvénye, irányítása és igazsága alatt áll. A teológiai keret támaszkodik Bonhoefferre, de nem csak teológiájára, hanem életére, cselekvő tanúságtételére is.

Különösen áll ez a közéleti teológia képviselőire helyi összefüggésben az elnyomó politikai rendszerekkel szemben, például Dél-Afrikában, Dél-Amerikában, de igaz ez az Egyesült Államokban is.

Az egyháznak itt fontos szerepe van abban, hogy motiválja és segíteni próbálja a helyi közösségeket abban, hogy békésebbé és igazságosabbá váljanak. Másfelől a közéleti teológiában a felekezeti különbségek szerepe mellékes, eltekintve a Katolikus Egyháznak egyes politikai rendszerekben való kétséges szerepvállalásával szembeni bírálatoktól.

3.2.2. *Politikai dimenzió*

Érdekes, hogy az „új” közéleti teológia nem szívesen tesz forradalmi nyilatkozatokat. Képviselői demokratikus, pluralisztikus képviselői rendszerekben pozicionálják magukat. Inkább azt hangoztatják, hogy az adott politikai rendszeren belül kell reformokat megvalósítani, és nem azt, hogy az egész rendszert fel kellene forogni. Így a világos és pragmatikus vita és észrevételezés a jellemző. Ugyanakkor mindig világos bírálatot fogalmaznak meg az Egyesült Államokkal és mindenféle nyugati hegemónisztikus törekvéssel szemben, és gyakran bírálják a kapitalizmust, a globalizációt és a környezeti ügyeket, melyek a közéleti teológia elmaradhatatlan témái.

3.2.3. *Civil társadalmi dimenzió*

A közéleti teológia fogalmában határozott feltételezés és meggyőződés, hogy a szolidaritás kötelekei és a közösségi élet a demokrácia támaszai. Másként: a közösség és az állampolgári nevelés igénye kétségtelen. A közéleti teológia rávilágít a kis közösségek fontosságára. Az egyház szolgálatát közösségi munkaként vagy a társadalmi térben végzett munkaként értelmezhetjük, melyet a közösségi térben vagy a gyülekezet közösségében végez, egyfajta szomszédsági viszonyban és alulról szerveződő politikai tevékenységként. Ha napjaink társadalmi változásaira és a civil társadalom globális dinamikájára gondolunk, nyilvánvaló, hogy ezek a különféle dimenziók, a közéleti teológia fogalmai, rendkívül ösztönzőek a gyakorlati teológiai egyháztan számára.

Az egyházak jelenlegi helyzetét tekintve a közéleti teológia új esélyt kínál arra, hogy az egyének, az egyéni igények és lehetőségei, az egyház hagyományai és a társadalom egésze jobban kapcsolódhassanak egymáshoz és a társadalmi kihívásokhoz. Azonban ahhoz, hogy ez a kapcsolódás létrejöjjön, szükség van kommunikációs csatornákra, úgymond „személyes interfészekre” a cselekvők között. Ezért okkal beszélhetünk az egyházról mint közvetítő intézményről a civil társadalmon belül.

4. *A közéleti egyház alapvető gyakorlati teológiai dimenziói*

4.1. *Az egyház mint közvetítő intézmény*

Az egyház közéleti feladata civil szereplőként elsődlegesen a közvetítő kommunikáció a párbeszédben állók között. Ezért bármilyen kísérlet arra, hogy a valódi dimenziót magánügyként tekintsék és az egyházakat kirekesszék a közéletből, tagadja az egyházak szükségszerű hozzájárulását a társadalomhoz.

Az egyházak mediációs (közvetítő) szerepének Wolfgang Huber szerint három jellemzője: először is független szervezet, másodsor konkrét felelőssége van a kormányzattól kapott támogatásokkal kapcsolatban, harmadszor független közjogi testület (az Alaptörvény 140. cikkelye alapján).⁴

Az egyháznak ezért örálló szerepe van, amit úgy is érthetünk, mint a „megbékélés szolgálatát”, amikor ellentmondásos etikai vitákba kapcsolódik be. Azonban felvetődik a kérdés: mi a teológiai legitimitása annak, hogy az egyház

felvállalja ezt a felelősséget? A kérdésre sajátos dogmatikai, etikai és erkölcsi érvelés útján felelhetünk.

Általában világos, hogy az egyház mint közvetítő intézmény fogalma alapvetően kapcsolódik az Evangélium magyarázatához. E fogalom elméleti szempontból a keresztyén szabadság, felelősség és remény eszméjén alapul. Ezek a szempontok segíthetnek értelmezni az egyház mint közvetítő intézmény szerepét.

Azért említhetjük éppen ezt a három meghatározó eszmét, mert ezek központi jelentőségű teológiai fogalmak, amelyek alapján felépíthető az egyház sokszínű gyakorlata. Így a szabadság, a felelősség és a remény kulcsfogalmak, amelyek használata a mindennapi beszédben kommunikációs közvetítő felületként szolgálhat a civil és egyházi tevékenység során.

4.2. Ekkleziológiai szempontok

Azonban e fogalmak, a szabadság, felelősség és remény használata problematikus: amennyiben főnévként használjuk, többé-kevésbé elvontak. Ennyiben értelmük egyszerűen halvány. Annak érdekében, hogy a közéleti vitákban jelentőségük legyen, gyakorlatiasan kell kezelnünk, az egyházi cselekvők szempontjából. Megfelelőbbnek tűnik, hogy az egyházzal ne egyszerűen a szabadság intézményeként beszéljünk, hanem teológiai értelemben a „megszabadított, felelős és reményteli egyének” intézményéről. Másként fogalmazva, a közéleti egyház célja nem annyira a megfelelő dogmatikai meghatározásokhoz szükséges fogalmak megtalálása, hanem az, hogy komolyan törődjön az egyénekkel és az egyének képességeivel a közéleti gyakorlat során. Mit jelent mindez a gyakorlati-teológiai ekkleziológia összefüggésében?

Az egyháznak meg kell találnia útját a világi tevékenység és annak reménye között, hogy az evilági állapotok elmúlnak – az eszkatológiai remény nézőpontjából –, ugyanakkor anélkül, hogy a szentek közösségeként kirekesztené magát a világból. Az egyház tevékenysége tehát nem dönt a világ üdvözüléséről, de segít abban, hogy jobban boldoguljunk a mostani helyzetben. Ez azt jelenti, hogy az egyház a megszabadított, felelős és reménykedő egyének intézménye, sajátos és sokszínű munkamódszerekkel és gyakorlattal. Az egyház tisztán szociológiai meghatározása, például adminisztratív szervezatként vagy részvételen alapuló, nyitott diskurzus-közösségeként elégtelen ahhoz, hogy megértsük az egyház jelentőségét.

Így az értékelés alapja az a kép lehet, hogy az egyház Isten zarándokló népe. Felidézhetjük Pál Korintusbeliekhez írt levelének metaforáját a testről és a testrészekről. Ennyiben tehát bármely kísérlet arra, hogy az egyéni cselekvők feje fölött hozzunk létre valamit, teológiailag megkérdőjelezhető, mert tagadja a test és a testrészek metaforájában kifejeződő sokszínűséget, és a keresztyén közösség mint spirituális közösség képét, minden hívő egyetemes papságát. Így a népegyház arculatát az adja, hogy tagjai bíznak abban, hogy Isten kijelenti döntő és teremtő Igéjét, amely lényeges az egyéni életvitel szempontjából.

Pál tanítása a karizmákról így iránymutatásként szolgálhat a közéleti egyház részvételen alapuló tevékenységéhez. Ráadásul, az egyház mint corpus permixtum (a testek keveredése) egyháztani szemlélete megelőz minden problémás

stratégiát, amely elválasztaná egymástól az igazi és a hamis híveket. Ez azt jelenti, hogy az egyéneknek hozzá kell járulniuk ehhez a közösséghez az Evangélium hallgatásával és magyarázatával szabadságuk, felelősségük és reménységük teljességével. Pontosan ez a keresztyén attitűd alakítja a népegyház sajátos karakterét, vagyis a szabad, felelős és reményteljes diskurzus közösségét.

Etikai megfogalmazásban minden leszűkített moralista hozzáállás problémás. Már annak a feltételezése is, hogy a keresztyén lelkület alapján lehetséges lenne világos etikai ítéleteket hozni vagy cselekedni, megkérdőjelezi az etikai kérdések összetettségét. Így tehát egy komoly gyakorlati teológiai egyháztannak el kell kerülnie, hogy a közéleti diskurzusban egyszer és mindenkorra érvényes abszolút igazságok keresésére törekedjen. Természetesen még egy ilyen liberális egyháztan is szembesül azzal a feladattal, hogy magát elfogadhatóvá és vonzóvá tegye. Hogy mennyire válhat vonzóvá, az attól függ, mennyire teszi ajánlatát a vallási piacon a lehető legvonzóbbá, azáltal, hogy az emberek igényeit és érdekeit összekapcsolja – akár kötődnek az egyházhoz, akár nem. Így egy liberális gyakorlati teológiai egyháztan számára a teológiai kihívás elsősorban az, hogy világos arculatú kommunikációt folytasson a keresztyén hitről: „Az egyháznak mint tekintéllyel bíró Ige-eseménynek jelen kell lennie a közéletben – a közélet érdekében és Isten érdekében. Az egyház nem egy titkos társaság, hanem felmutatja önazonosságát közéleti szolgálatában a közjó érdekében.”⁵

4.3. *A teológia kommunikációs távlatai*

A sikeres teológiai kommunikáció kiindulópontja az, hogy emberek igényei és lehetőségei alakítsák. Az egyházon belüli közéleti kommunikációnak számolnia kell a párbeszédben álló felek sokszínűségével. Ennyiben az egyház a civil társadalmon belül a demokratikus kommunikáció modellje is lehet. Ezt a kommunikációt hermeneutikai és teológiai kommunikációnak tekinthetjük, ezért performatív kommunikációként kell alakítani.

A teológiai kommunikációról szólva nem kérdőjelezhető meg az alapvető különbségtétel vallás és teológia között, amelyet gyakran az egyénnek a dogmatikus és egyházi hatalom alóli felszabadításaként is szoktak érteni. Ráadásul feltételeznünk kell, hogy valamennyi vallásos kommunikációt lehet teológiai szempontból értelmezni. Mármint, amennyiben ezt összekapcsoljuk a közéleti teológia kihívásaival, ez azt jelenti, hogy az ilyen kommunikációt a gyengék pártfogása teológiai gondolatának szempontjából is vizsgálni kell. Ez azt jelenti, hogy a népegyház, vagyis valamennyi ember egyháza, mint a másokért élő egyház, megkülönböztetett figyelmet kell, hogy fordítson a gyengék iránt.

Így a keresztyén szabadság, felelősség és remény eszméjét a szolidaritás-közösség konkrét tevékenységévé kell lefordítani. Tehát az egyháznak mint közvetítő intézménynek utat kell találnia a világi cselekvés és a között, hogy a világi ügyekkel szemben termékeny módon szemben álljon mint egyfajta ellenközélet, mint egy kritikus hatalom minden világi hatalommal szemben.

Sokat szólhatnánk a konkrét gyakorlatról, akár az oktatás, a szeretetszolgálat, az egyházi szolgálatok és a pasztoráció területén, de éppúgy az egyházfejlesztés

és a lelkipásztori önértelmezés területén is. Ezek a területek mind a közéleti teológia és a közéleti egyház lehetséges tevékenységi területei, hiszen ezeken a munkaterületeken sajátos igényű, adottságú és képességű emberek találhatók. Ide tartozik az új gyülekezetek alapításának problémája is, ahogyan az anglikán egyház *Fresh expressions of the Church* (friss kifejezésmódok az egyházban) elnevezésű széleskörű kezdeményezésében olvasható. Ezeken a munkaterületeken szükség van a hiteles és szenvedélyes kommunikációra, és ez immár meg is jelent. Így van reménység számos gyülekezet számára.

A német és svájci protestáns egyházak immár nem virágzó tájak, azonban egyúttal nem is elátkozott vidékek. Az egyház jövője, a jelenlegi számokat és az egyházhoz tartozók elpártolását nézve, talán bizonytalan. De az egyháznak mint a hívek közösségének jövője a szó jó értelmében véve nyitott kérdés, ha az egyház valóban közéleti és politikai szereplőként értelmezi magát napjaink társadalmában. Az ilyen bevonódás az emberekért és az emberekkel a legmegfelelőbb legitimitációja az egyháznak, nem csak a jövőben, hanem már most is.

(Fordította: Hámori Ádám, szakmai lector: Siba Balázs)

JEGYZETEK

1. Vö. K. Fechtner: Späte Zeit der Volkskirche. Praktisch-theologische Erkundungen. Stuttgart, 2010.
– 2. S. Kiren: International Journal of Public Theology 1 (2007), 1. o. – 3. W. Storrar: A Kairos Moment for Public Theology, in: International Journal of Public Theology 1 (2007), 5-25. o. – 4. Vö. W. Huber: Kirche und Öffentlichkeit. Stuttgart, 1973. 2. kiadás: Gütersloh, 1991. 34-49. o. – 5. Vö. W. Huber: Kirche und Öffentlichkeit. Stuttgart 1973. 2. kiadás: Gütersloh, 1991. 34-49. o. – 6. Vö. W. Huber: Kirche und Öffentlichkeit. Stuttgart 1973. 2. kiadás: Gütersloh, 1991. 34-49. o.

ÉLES CSABA

Romantikus ízlésvilág és programszerű nemzetnevelés

– A művészetfilozófia és esztétika, a művelődéspolitikai és iskolaügyi aktuális kérdéskörei Szemere Bertalan útirajzaiban –

Akik a máig példaszzerű klasszikus magyarországi reformkor, az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc, végül az azt követő emigráció politikai viszonyait kutatják – tehát az 1830 és 1860 közötti magyar história valamelyik vetületével vagy szakaszával foglalkoznak –, előbb-utóbb nem kerülhetik meg Szemere Bertalan szerepét. Ez teljesen természetes is egy olyan politikai személyiség esetében, aki országgyűlési követ a radikális reformkor éveiben; aki megkapta a belügyminiszteri tárcát Batthyány Lajos gróf kormányában; aki elvállalta a miniszterelnöki megbízatást Debrecenben, Kossuth Lajos kormányzó kezéből; s végül aki – Torinóval szemben – a maga külön útját járta Párizsban, Világost követően.

Ez mind Szemere, és eddig minden *politikátörténet* – de nem Szemere egészen. Merthogy az ifjú Szemere 1836 májusa és 1837 szeptembere között tett egy hosszabb utazást Nyugat-Európában. Tanulmányútja során megfordult a csehek

és a szászok, a poroszok és a frankföldiek, a franciák és az angolok, a skótok és az írek, a hollandok és a belgák, végül a helvéciai franciák és a svájci németek országának számos híres városában. Szülőhelyén, az akkor Borsod vármegyéhez tartozó Vatta községben fejezte be útinaplójának irodalmi formába öntését, sajtó alá rendezését, 1838. december 20-án. Az *Utazás külföldön* című könyvének első kiadása 1840-ben történt, s a 2400 kötet közel kilenc hónap alatt vevőkre is talált. (Összehasonlításul: a legolvasottabb korabeli magyar politikai periodika, a Kossuth Lajos által 1841-ben megindított és szerkesztett *Pesti Hírlap*, 1845-ben 5100 példányban jelent meg.) Nem mellékes eredményként, Szemerét 1840-ben az MTA levelező tagjává választották.

A II. József halálától a 19. század derekáig tartó érában, írástudóink közül egyre többen tapintani is akarták azt az előttünk járó világot, amelynek hírei és könyvei már korábban eljutottak hozzájuk. Szegény Csokonai még csak reménykedett egy kisebb napnyugati utazásban; de évtizedekkel később „füstbe ment” Petőfi ilyen irányú útterve is. Kettejük korszaka között útra keltek többen is olyanok, akiknek a katonai kényszer (a napóleoni háborúk idején például Kisfaludy Sándornak és Széchenyi Istvánnak) vagy a történelmi szükségszerűség, az emigrációba kényszerülés adott első, egyetlen avagy második-harmadik útjukhoz „menlevelet”. (A pénzzűke egyébiránt nem csupán Csokonait és Petőfit marasztalta itthon, hanem komoly próbatételnek tette ki Szemere vagy Szalay László pénztárcáját is.)

Az utazásnak mint leghasznosabb kalandnak a példáját Széchenyi és Wesselényi Miklós kínálták már az 1820-as évektől. Őket követte Tessedik Sámuel fia, Ferenc és Pulszky Ferenc, Eötvös József és Trefort Ágoston, a mi Szemerénk és az előbb említett Szalay, az Egressy-testvérek: Béni és Gábor, Tóth Lőrinc és Irinyi József, Erdélyi János és Táncsics Mihály. Élményeiket, emlékeiket – eltérő esztétikai és forrásértékű színvonalon – útirajzokban és hírlapi tárcákban, naplókban és levelekben, emlékiratokban és szépprózai művekben örökítették meg; azonban minden esetben értékes kordokumentumként.

A színvonalbeli különbségeket legyen szabad illusztrálnunk két post festum megszületett kritikával. Az egyik Gyulai Pál tollából jelent meg 1853-ban, Egressy Béni színész-fivérének, a színházi szakírónak is számottevő Egressy Gábornak *Gondolatok Pest és Párizs között* című, 1843-ban kiadott könyvéről. „Kár, hogy éppen ott szakadnak meg, hol a legérdekesebb rész következne, ti. mikor a szerző Párizsba érkezik. Sok érdekeset mond el művészeti dolgokról egy kissé föllengős hangon, nem mindig föllengős gondolatokkal.”

A másik kritikai jellegű szemelvény szerzője Pulszky Ferenc. Az ő észrevételei azonban nem valamelyik lapban, hanem az *Életem és korom* című visszaemlékezéseinek 1880-ban közreadott első kötetében olvashatóak. „Szemere Bertalan útleírása sokkal nagyobb hatást gyakorolt, az ifjúság gyönyörködött a keregett frázisokban, s minthogy sokat is lehetett könyvből tanulni, ha nem is újat, mégis hasznost, mert Szemere gyakorlati szemmel utazta be Német-, Francia- s Angolországot, s azonkívül kálvinista volt, oly időben, midőn hitsorsosai híjában voltak a nagy embereknek, a fiatal írónak híre hamar elterjedt az egész hazában.”

Az *Utazás külföldön* valóban olyan könyv, amelyet – nemzedékeken át – haszonnal forgathattak a különféle „kiskirályok”, „nábobok” fiai (Tanussy Manó, Kárpáthy Zoltán) és a „köszívű ember” unokái.

Azt vitathatónak vélem, hogy Szemere könyve például Pulszkynak nem adott legalább valamennyi „újat”, de abban egyetértünk, hogy mindenki számára „hasznosat”. Ha a hasznos dolgok, jelenségek és viszonyok halmazát egyetlen szóban akarjuk megragadni, akkor az: a *civilizáció*. A civilizációnak alárendelendő nagyobb problémacsoportok a társadalmi és a politikai élet, a gazdasági helyzet és a technikával is összefüggő infrastruktúra. Mit látott meg mindebből Szemere Európa nyugati felében, s különösen Nagy-Britanniában? Erről szól első Szemere-tanulmányom, amely a sárospataki szerkesztésű *Zempléni Múzsza* 2012. évi őszi számában jelent meg. Az írás fő- és alcíme első felének kulcsszavai – „*nemzeti fölemelkedés*”; illetve „*nemzetgazdaság*”, „*társadalmi reformok*” – a civilizáció előbb vázolt fogalmára való koncentrációt kívánják tükrözni.

A főcím és az alcím is azonban további fontos fogalmakkal folytatódik: „*tudatos hazafiság*”, illetőleg „*történelmi tradíciók éltetése*”. A címek illetően kiteljesítésére azért volt szükség, mert annak a tanulmánynak mintegy a második fele a nyelvi identitással és a nemzeti hagyományokkal, a magyar hazaszeretet és hazafiság összetettségével foglalkozik. Mivel mindezek nemzet- és művelődéspolitikai problémák, a politikai aspektus okán a civilizációhoz – tárgyát tekintve viszont a kultúrához tartoznak. Egyben átmenetet is képeznek jelen tanulmányunkhoz, amely már teljes terjedelmében a *kultúra* világa. Gondolatköre az irodalom és más művészeti ágak műfajainak, stílusorszakainak történeti és esztétikai kérdéseitől az iskolarendszer, az oktatás és nevelés ügyének gondjaiig ível.

Éppen Szemere társadalmi és politikai, nemzetgazdasági, ipari és technikai érdeklődése miatt nem mondhatjuk, hogy az *Utazás külföldön* (új kiadása: 1983) – ellentétben a könyve megjelenését követő politikai pályájával – még teljes egészében *művelődéstörténet*, hiszen jobbra csak félig az. Ugyanakkor a szerző tájékozódásának ez a két fő és széles panorámájú iránya kínálta a lehetőségét annak, hogy Szemere születése (1812. augusztus 27.) bicentenáriumának – úti-naplójára mint alapvető forrásműre építve – nem egy, hanem két különböző tanulmányt szenteljünk.

Szemere úgy érezte Angliában, 1837. július 19-én, hogy mint magyar ember, kénytelen a hasznos dolgokra figyelni – a szép és kellemes jelenségek helyett. „Úgy vagyok én, mint a gyermek, ki virágokat, lepkéket, csigákat szeretne gyűjteni, de anyja (itt a nemzet metaforája – É. Cs.) éhezvén, kalászatokat szedeget.” Ismételten hangsúlyozva: ezek az ún. „hasznos dolgok” (ahogy már az előbb a Pulszky-szemelvényből kiemelve kommentáltuk) a *civilizáció* jelenségei, s ezzel foglalkoztunk a *Zempléni Múzsza* hasábjain. Most viszont azt mutatjuk meg, hogy hősünknek útja során azért sok „virág és lepke” is jutott. Más szavakkal: *kultúra*, konkrét művészeti alkotások – festmények és szobrok, épületek és kertek, színdarabok és zeneművek – megannyi szépség, esztétikum befogadása (a természet tengeri és hegyvidéki csodáit is beleértve).

Művészetek, erkölcs, felekezetek

Tanulmányunkban remélhetőleg beigazolódik, hogy *A falu jegyzője* és az *Utazás külföldön* szerzői tárcát is cserélhettek, vagy legalábbis bizvást helyettesíteni tudták volna egymást Batthyány Lajos kormányában: Eötvös belügy-, Szemere pedig vallás- és közoktatásügyi miniszterként feelve meg posztjának. (A kifürkészhetetlen sors kereszteződéseinek érdekes esete, hogy báró Eötvös József éppen Szemere szülőfalujában, Vatta községben fejezte be *A falu jegyzője* című regényét, 1845-ben.)

Szemerének igen kedvére való Párizsban megtudván, 1837. február 8-án, hogy a francia kormány a három vezető teátrumot évente többszázezer frankkal támogatja. „Erős hitem is, hogy a *színház úgy statusintézet, mint az iskola és egyház, s hogy éppúgy szabadság uralkodjék mint a sajtóban, de nagy gond legyen a szívet s erkölcsöt nemességben megőrzeni.*”

A szerző kiemelése egybevág Bajza József azon tézisével, miszerint a magyar nyelv ügyének legfontosabb letéteményesi a színház, az iskola és a templom. Szemere viszont – a sajtóéhoz hasonlóan – a színházművészet szabadságára helyezi a hangsúlyt. Feltétele azonban, hogy a színpad – ahogy azt korábban Schiller deklarálta – maradjon meg „morális intézménynek”; más szavakkal: őrizze-pallérozza az érzelmek és erkölcsök nemességét (Rousseau felfogására rimelően). A művészetek szabadságának a társadalom igazi rendjét kell tehát elősegítenie, s nem gerjeszthet különböző káros elfajulásokat és szabadosságokat. Ha a világ a siralom völgye, akkor lakóinak a költők a vigasztalói. „A föld egy bölcső, miben az embernem mint bele költözött gyermek sír, rí és hánykolódik; Isten a költőket rendelte ringatókul a bölcsőhöz.” Erre a konzekvenciára már később, 1837. június 23-án, egy londoni színház Shakespeare-előadása után jutott utazónk; míg a francia fővárosban Meyerbeer operája, az *Hugenották* hozta meg neki a kellemes kedélyállapotot.

Ilyenformán tehát ízelítőt kaptunk a művészet és a társadalom, illetve a politika nyugaton relatíve valós, itthon azonban csak rejtve remélt viszonyáról. Ezután következhet a kultúra, a művészetek, az irodalom nagy alkotóegyéniségeinek kérdésköre. A kiindulópont kétségbevonhatatlan: őket a politikusoknak legalább annyira kellene tisztelniük, mint az esztétáknak – amire Szemere egy személyben példát is mutat. A nagy emberekről mint a történelmi örökség tiszteletet érdemlő teremtőiről a másik Szemere-tanulmányomban már esett szó. Akkor is említésre kerültek olyan jelentős művészek, mint Shakespeare, Garrick és Händel.

Szemerének Lausanne-ban és főleg Genfben tartózkodván (1837. szeptember 16.), nemcsak a városkép fogta meg a figyelmét, hanem a távolból a szemei előtt föltáruló legnagyobb európai hegység is. A Mont Blanc azonban nem maradt meg számára pusztán természeti esztétikumnak, hanem át is változott a géniusz metaforájává. „Állván mindenek fölött, egyfelül homlokán még lobog az elmúlt idők fénye, midőn másoknak rég megjött az éj, másfelül évekkel, századokkal megelőzi korát.” Kétszer „húsz év múlva” jön majd egy újabb versével Vajda János (1876), amelyben a Mont Blanc lesz a Ginába reménytelenül szerelmes költő szimbóluma.

Szemere Goethehez hasonlóan – de valószínűleg tőle függetlenül – arra a következtetésre jutott, hogy a költőt és általában a művészeket abból a világból érthetjük meg maradéktalanul, amelyben megszülettek és fölnövekedtek, ahol megérlelődtek és alkottak. Az „éles szem mindig talál némi titkos s mély rokonságot hona és a hős, a színhely és játszó, a természet és lángelme közt. ... E szerint hogy némely nagy embert értsünk, szükség honát ismernünk, hol élt és munkálkodott.” Ezen gondolatának konkrét kiváltója Voltaire „keresése” Ferney-ben, 1837. szeptember 23-án. A befogadás-esztétikai tanulság szinte egy kétsoros „tankölteménybe” is belesűrítendő. *A zsenit azon földből értheted, amelyből teste egykor vétetett.*

Holt költők utáni kíváncsiskodás már nem sértheti a „célszemély” intim szféráját, az élőket illetően viszont fölmerülhet ilyesmi. Amikor Ady Endre az otthonában kívánta fölkeresni *A vörös liliom*, *Az istenek szomjaznak* és más művek szerzőjét, Anatole France visszaüzent neki, hogy a vele folytatandó farsztó beszélgetés helyett (is) olvassa inkább a könyveit. Mintegy hét évtizeddel korábban, 1837. február 26-án, Szemere szerencsésebben járt Victor Hugóval. Vele együtt mi is, mert ennek a találkozásnak köszönhetünk egy mesteri: a külsőt és a belsőt egyaránt mélyen megragadó miniportrét.

A párizsi Notre-Dame írója „mindjárt az első látáskor egy gondolkodó, magába fordult, szilárd keblű s határozott férfiúra ismersz; komoly, sötétség nélkül mély, ború nélkül rövid, durvaság nélkül szigorú, beszéde tartalmas s határozott, hangját erő s önbizalom jellemzi. Lelkéből elvek élete sugárzik ki, mikből meggyőződése, mint makkbul a tölgy nőtt fel, ez is, az is megrendíthetetlen. Ideálin csüggyve, elveiben élve, eredetiségében tetszve s untalan munkálkodva, úgy látszik, csöndös és elvonult életet él.” Szemere ugyanakkor – ennek ellenére – szkeptikus is. „Midőn az ember híres író meg nézni, úgy cselekszik, mint az, ki a szép rózsát meglátván, elsiet megnézni a fekete földet, melyben terme. A viszony ugyanaz: író és mű, föld és rózsa. Azt véli az ember, másféle a föld, melyben a gyönyörű virág termett, s azt hiszi, másféle az a férfiú, ki a fölséges művet írta – és találmunk földet és embert a többihez hasonlót.”

Victor Hugo Szemere nagy kortársa – kulturális értelemben talán a legnagyobb. Ő a romantikus irodalom – mondhatni mindhárom fő műfaji ágának – vezéralakja; avagy a romanticizmus progresszív, klasszikusan liberális és szociálisan is érzékeny, politikai töltetű művészeti mozgalmának „ikonja”. Az ifjú Szemere tipikusan romantikus lelki alkat; kiemelkedően invenciózus romantikus látásmóddal – *A karthausi* szerzőjéhez közelítően. Kézenfekvő tehát, hogy a következőkben Szemere romantikusan szenzibilis esztéticizmusára helyeződjön a hangsúly.

Szemere romantikus lelki alkatából logikusan – bár nem törvényszerűen – következik kvázi-kreatív képalkotó fantáziája. Különösen figyelemre érdemes az a víziója, amely utazónkat Angliába áthajóztatva, a La Manche-csatornán szállta meg, 1837. április 29-én. „Ha fested a messzevágyat, tengerpartra fessd, midőn az óceán végtelen tükre szélcsöndben nyugoszik. Szemeid semmit nem látván sem közel, sem messze, egy lélekhang unszolva fogja kérdeni tőled: s ott, a habokon túl, hol semmi nem látszik, mi van azon titkos messzeségben? De a kétségbeesést is tengerpartok ormaira fessd, hanem akkor, midőn az ég sötéten elborul, a

villámok nyilai sűrűn lángolnak, s a vész fenékről színre, színről fenékre és összevissza forgatja a vizeket, mik széttörvén a hajókat, tajtékzó dühhel a partokat vívják.” A legjelentősebb német és francia romantikus festőktől említhetünk műveket azt igazolandó, hogy Szemere akaratlanul is mennyire beleértett a látásmódjukba. Három példánk: *Holdkelte a tengeren* (Caspar David Friedrich, 1822), *A Medúza tutajja* (Théodore Géricault, 1819) és *A „Don Juan” bárkája*. (Eugène Delacroix, 1840).

Szemere romantikus ízlésvilága nyilvánul meg akkor is, amikor Cambridge és Stamford kisvárosokat meglátogatván (1837. július 19.) – a franciával szemben – egyértelműen az angol kert (valójában inkább park, amelyet a szerző „ligetkertként” magyarít) mellett teszi le a voksát. A magyarázatot is megkapjuk mellé. Az előbbinél ugyanis túlteng a mesterség és a szabályozottság – utóbbinál viszont a természet és a szabadság dominál. Szemere választása éppen ezért nem meglepő, hiszen ezek az alapfogalmak a klasszicizmus, illetve a romantika kulcsszavai közé tartoznak. (E kérdéskörhöz kapcsolódóan legyen szabad fölhívunk az olvasó figyelmét a fiatal Lukács Györgynek arra a tanulságos recenziójára, amelyet 1915-ben Marie-Luise Gotthein: *A kertművészet története* című könyvéről írt; s amelyben az angol park mint „tájkert” jelenik meg.)

Szemere föltétlenül fontosnak tartotta, hogy angliai útjai során elzarándokoljon William Shakespeare szülővárosába is. Stratford-on-Avonban, 1837. augusztus 9-én döbben rá, hogy a *Hamlet*, a *Lear király* és sok más dráma költőjének „dicsősége az embernemé, mely által rokonabbnak érzi magát Istenekhez. A vallás csupán az erkölcsi erő kijelentése; de mivel többféle az isteni erő, a kijelentés is több lehet. Shakespeare összes műve szinte egy isteni kijelentés.” Mármost ami magának Szemerének a kijelentését illeti, az két vonatkozásban is érdekes. Ez nyilván messze nem emeli az európai Shakespeare-kultusz fő zászlóvivőihöz (Coleridge és Vigny, Victor Hugo és Stendhal, a Schlegel-fivérek és Goethe). Viszont beilleszti őt a magyarországi Shakespeare-recepciónak abba a reformkori folyamatába, amelyet Kazinczy Ferenc és Döbrentei Gábor, Bajza József és Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Arany János, Egressy Gábor – majd 1860-tól a Kisfaludy Társaság Shakespeare Bizottsága fémjeleznek. A másik vonatkozás pedig az, hogy ebben a rövid citátumban kétszer is előfordul az „isteni” jelző. Szemere ezzel osztja azt a romantikus koncepciót, amely a költőre mint prófétára, a művészetre pedig mint vallásra tekint.

Közismert, hogy a romantika preferált kulturális öröksége a középkor – különösen a lovagkor építőművészeti stílusa: a gótika. Nincs ez másként Szemere Bertalan esetében sem. Emlékezetesen mély benyomást tett rá – bővebb élményelemzésre is késztetve – Metz, St. Denis, York, Durham és Strassburg városának katedrálisai. Ez utóbbi volt az, ahol – közel egy hónappal később – még egyértelműbben fogalmazódott meg benne előbb idézett stratfordi intuíciója. „A művészet csak a figyelőnek nyitja föl titkát, mert Isten az, s Isten csak imádójának jelen meg.” (1837. szeptember 7.) Pascal „rejtőzködő” Istene így változott át Szemerénél rejtőzködő esztétikumává.

Míg a korabeli (templom)építési gyakorlatban a neoklasszicizmus uralkodik, addig szerzőnkél a gótikáé (és az eredeti görög antikvitásé is!) az esztétikai – és vele a vallási – fölény. Sajnálatosnak tartja, hogy „őseink műveit rogni engedjük, mert mi a középkorban vevé eredetét, minden megvettetik; emlék és könyv, törvény és szokás. Azonban, midőn egy fölséges ó egyház magas boltozatai alatt járunk, az erő és szellem, melyet a mű lehel, akaratlanul is megdöbben; de mi a titkos s áhítatszerű csodálkozást nem merjük kimondani. Nyomorultak! Hasonlítsátok a gót egyházakhoz mai egyházaitokat, s szégyenleni fogjátok, azokra emlékezve, hogy ezeket is *Isten házának* nevezitek.”

Mindazonáltal Szemere magasra értékelte más korok-stílusok remekműveit is. (Hasonlóan Goethehez, aki akkor sem tagadta meg a strassburgi építőmester, Erwin von Steinbach iránti elismerését, amikor Vicenzában olyannyira magukkal ragadták Andrea Palladio villaépületei.) Szemere kétségtelenül romantikus lelki alkotó; ám ugyanakkor kristálytisza kvalitásérzék, elfogulatlanság, értéktisztelet és az esztétikum világában is makulátlan erkölcsösség jellemzi. Ezért nem csak a klasszikus görög művészetet, hanem az első, a még reneszánsz kori klasszicizmust (Correggio), sőt a neoklasszicizmus legkiemelkedőbb értékkeremtőjét is tiszteli, sőt tiszta szívvel szereti. Amikor az itáliai Antonio Canova *Hébé* című fehérmárvány szobrát kétszer is megnézte Berlinben (1836. november 5.), metaforákkal élve formálta meg általános esztétikai és erkölcsi következtetését. „*Szépézés és humanitas*, a lélek e két legszebb s legillatosb érzeménye, mely nélkül sárga inség s puszta telek az élet, együtt fejlődnek: egyik virág, másik gyümölcs, isteni ízű s eredetű mindenik.”

Szemere elfogulatlan értékszemlélete még inkább megmutatkozik akkor, amikor – tömören elemző igénnyel – Párizsban, 1837. február 8-án összehasonlít két színpadi szerzőt. Mindkettő komédiák költője: egyikük a reformkori magyar drámairodalmat – másikuk a 17. századi francia barokk literatúrát reprezentálja. Az összevetésből nem a klasszicizmus, hanem a romantika került ki „vesztesen”; mert amíg Kisfaludy Károly komikumát inkább csak „szóelmésség” – addig Molière műveit, legalábbis a többségét, „psychologia”: vagyis lélekrajz, jellemfestés, alakbrázolás minősíti. Ráadásul megvillanó színházkritikusunk – igazi esztétikai értéktöbbletként – eljut a tragédia (a múlt világa) és a komédia, illetve a szatíra (célpontjuk a jelen) témaválasztásainak helyes időbeli elkülönítéséhez.

A másik Szemere-tanulmányomban (*Zempléni Múzsá*) már kifejtettem, hogy hősünk a templomokban és a temetőekben tudatosan kereste a hírneves személyek sírhelyeit (ez érvényes Wesselényi Miklósról is, Párizsban és Londonban). De kíváncsisága elvitte azokhoz a házakhoz is, amelyekben valamely nagy egyéniség megszületett, élt és munkálkodott (miként Széchenyit, Bordeaux közelében, Montaigne lakótornyához). Érinteni ugyanazokat a szobafalakat, amelyeket a gyermekifjú Goethe is tapintott, az ablakon át nézegetni ugyanazt a kertecskét, amelyen a kis Johann Wolfgang „szeme függött” – nos, mindez az időkorlátot átlépő mágikus azonosulás elbűvölően katartikus, a lelket meglebegtető és inspiráló, tartósan emlékezetes illúziója.

Ezt történt tehát Szemerével Majna-Frankfurtban; s valami hasonló Wittenbergben, Luther Márton városában is. „Valóban elfojtódtam, érvén e városba, honnét a reformáció szikrája kipattant, s bár megsötétíté az éjt egy sötét borulat is, és előzők, rögtön mentem a piacra Luther emlékét megnézni, s így sötétben tapogattam az ajtót is, mire téziseit ragasztá, s min egykor a világ sorsa függött.” Szemerét egyébiránt egy olyan református szemlélet jellemzi, amely előremutat a modern ökumenizmus, a keresztény vallási felekezetek alapvető egységéhez, amely tehát empatikus az ellenségeskedést nem tanúsító római katolicizmus irányában. Magatartásának helyes reakciói olykor ösztönösek, önműködőek. Mint például Metzben (1836. december 1.), ahol „fejed talán a szkepszis ellenvetéseivel küzd, lábaid roskadoznak a jámbor nép közé térdelni”.

Szemerét ösztöne és illettudása letérdepelteti ugyan a katedrális kövezeten, de szelleme közvetve mégis protestál. Franciaország római katolikus templomaiban akkortájt ugyanis „székbért” szedtek! „Nem utálatos szokás-e ez, s nem teszi-e az egyházat színházzá? Nem fölháborító-e, hogy Istenhez a szegény az egyházban sem fohászkozhatik gond nélkül; hogy a napszámos, ki dologbul érkezik, a nyomorult, ki egészségtelen szűk lakából búv ki, a szerencsétlen, ki eső elől keres födelet, nyitva találja Isten házát és magát benne sem pihenheti ki; hogy itt sincs számára egy ülőhely; hogy mint künn fáradva él, kénytelen itt is fáradva imádkozni? ... E székbér szedés a protestánsoknál már el is töröltetett.”

Mindenesetre Rembrandt iránti mély tisztelete sem lehetett véletlen, amikor a református szellemiség legkiemelkedőbb festőzsenijét – művészete okán – „nagy emberismerőként” aposztrofálta. Befejezván szellemi-lelki „háztűznézéseinek” sorát, Edinburgh-ban John Knox, Genfben Kálvin, Béza és Rousseau nyomait „szimatolta”. Nem vált azonban kirekesztően szemellenzőssé, hiszen az eltérő előjelű szellemi értékteremtés is elegendő motivációként működött nála. Ezért elképzelhetetlen számára Rotterdam a humanista Erasmus, Genf pedig Voltaire közeli Ferney-je nélkül. Mindezek egy útiterv és egy utazás igen érdekes művelődéstörténeti adalékai és jellemzői. A lényeg azonban az – mint egész eddigi gondolatmenetünk summázata –, hogy Szemere Bertalan többszörösen bebizonyítja: egy művelt, nyitott, toleráns református intellektusban magas fokú művészeti-esztétikai érzékenység, s általában kiemelkedő kulturális kíváncsiság lakozhat.

Iskolaügy, oktatás, nevelés

Szemere Bertalannak a neveléssel és oktatással kapcsolatos tapasztalatait, reflexióit három állam négy városa ösztönözte. Útja állomásainak sorrendjében ezek a szászországi Lipcse, a poroszországi Hála és Berlin, végül az angliai Cambridge. Bővebben és szinte rendszerezetten az akkor még nem egyesített Németország motiválja és tölti el csodálattal. „Míg Nyugat népei papíralkotványokért dulakodnak – írja Lipcsében, 1836. október 19-én –, a csendes Németország polgári rendet nevel, mely mind a francia, mind az angol középosztálynál műveltebb lévén, erősb, tömöttebb s állandóbb leend.”

Az általános iskoláztatás szászországi alapelve és gyakorlata a helyhatóságokat iskolák megépítésére és az ott tanítók bérezésére kötelezi, ami tehát a nép

anyagi terhe. A nemzetnek, az országnak vagy az államnak – mint a közigazgatási-politikai hatalom magasabb, átfogóbb szintjének – viszont az a kötelessége, hogy „iskolamesterképző intézeteket állítson”. Később kiderül konkrétan az is, hogy a derék „Schulmeister” – a gondoskodó „állodalom” kincstárának köszönhetően – szakszerű kiképzést, tisztességes fizetést és esetenként jutalmat is kap. (A tanítói fizetések forrásának kérdésében Szemere hagy bennünk némi bizonytalanságot.) Az 1836. október 31-i berlini naplójegyzetből értesülünk arról is, hogy „kalászkodat szedegető” utazónk „már többször megfordult” Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg (1790-1866), a „híres pedagóg” által, 1820 és 1847 között igazgatott „iskolamesterképző” intézetben.

Szemere még Lipszében (1836. október 20.) – összehangolva önmagában a logikusan érvelő jogászt, a felelősen gondolkodó reformpolitikust és a példaszereűen jó stílusú közírót – határozottan és hazaüzenve érvel az állam felelősségére, elengedhetetlen szerepvállalására a nevelésügy területén. „Ha büntetni az állodalomnak joga van, még inkább van nevelni; ha katonává parancsolhat, iskolába még inkább erőtetet, az megvéd hadban, ez megtart hadban és békében; ha van joga törvényt hozni, van joga oly polgárokat nevelni, kik annak mind szükségét értik s mind azt megtartani bírják.” A hadsereg hivatásos katonái csak a háborúban – viszont a nyilvános iskolák tanárai békében és háborúban is az ország, a nemzet védelmét, belső békéjét szolgálják. Elsősorban azért, hogy törvénytisztező állampolgárokat adnak a hazának. (A kultúra, a művelődésügy mint „szellemi honvédelem” – miniszteriális szinten – majd 1920 után jelenik meg Klebelsberg Kunó parlamenti fölszólalásaiban.)

Szemere már Berlinben tartózkodott, amikor (1836. november 2.) párhuzamot vont Európa négy nagy nációja között. Mérlegelésének szempontja: kik mivel járultak hozzá a kultúra és a civilizáció egyetemes fejlődéséhez, kik miben mutatnak példát egymásnak és a kisebb népeknek? Értékelése szerint a franciák a politikai szabadság kultuszát, az olaszok a szépművészetek gazdagságát, az angolok pedig a leleményes technikai találmányokat és a szárnyaló ipari fejlődést tekintve állnak az élen. És a németek?

Szemere sokra taksálja ugyan a politikai szabadságjogokat, az esztétikai kultúra tárgyiasult értékeit, a gazdasági élet fejlettségét az infrastruktúrától az árubőségig – de a legtöbbre mégis a mindenkire kiterjedő tankötelezettséget becsüli. A nemzetek rangsorában így tehát nála azé a társadalomé a pálma, ahol megvalósult az általános népoktatás, ahol minden település minden gyermeke iskolába jár, s ez a föld: Borussia. Magyarul *Poroszország*, amelyet – közelebbről is alapos tanulmányozásra ajánló – irányadó példaképpül állít hazája elé.

Ahogy Szemere részletesen rögzíti és továbbgondolja, ahogyan szembesíti előbb szászföldi, később poroszországi iskolaügyi benyomásait a „sötét” hazai helyzetképpel, az egyrészt egy nemzetnevelési-népoktatási programgyűjtemény dióhéjban – másrészt előremutat Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1848-as, illetőleg 1868. évi törvénytervezetéhez. Föllelhetők itt azonban olyan elemek is, amelyek ennél sok évtizeddel előbbre mutatnak – egészen a mi korunkig.

Az egyik az, hogy iskolarendszerünk, az egyetemekkel bezárólag, nyújtson használható, életközeli, a társadalmi és gazdasági haladást hatékonyan előremozdító ismereteket is. Mert milyen a korabeli helyzetkép Magyarországon? „Tanulmány alkalmazhatás nélkül, mi nincs összefüggésben az étellel, s külön, elszigetelten fekszik tőle; dolog minden következmény nélkül s a körüllevőktől elvált; költséges és nem jövedelmező, időt rabol s vissza semmit nem ad, és ha megtartatik nem használ, ha elfeledtetik nem veszteség. ... Azonban annyit mindenik hall, mennyi magasztos eszmékkel eltöltheti, s ki semmihez nem ért, épp azért az ország dolgaiba vegyül, – különös! – bolond tanácsival mintha bosszút akarna állani a *hazán*, mely nem oda nevelte, hova szánta.”

Ha a hazai *nevelési* gyakorlatban – nagyjából a 20. század utolsó harmadáig – valahol túltengett a drill, a szigorú fegyelmezés vagy legalábbis a merev szabályszerűség, akkor azt a (szak)közvélemény is „poroszsnak” címkézte. Ha ez indokolt volt is, akkor másfelől miért nem hatott nálunk az *oktatási* gyakorlatban, ugyanazon poroszországi iskolák didaktikai-módszertani nyitottsága, ötletessége és hatékonysága? Miközben, már a 17. században, Comenius nem Berlinben, hanem Sárospatakon tanított és írt rendkívül korszerű, idevonatkozó tanácsokat? Mindenesetre Szemere erre a fölényre figyelt föl (1836. október 24.) – összevetve a magyarországi tanórai merevséggel és monotóniával.

„Tehát a *tanítás általadásból, a tanulás általvételtől* áll, a tanító *kifejtés* helyett elmondja, a tanítvány megértés helyett megtanulja, s mint hallá, mint parancsoltatik, szinte elmondja. Németföldön a mechanizmus helyébe lép az organismus, az általadást fölébresztés, fölrázás, az általvételt öngondolkodás, a szóleckét önerővel elbeszélés váltja föl. Iskoláinkban mindenenk fölötte a szóemlékezet műveltetik, először a nevet tanulatják meg; a német-iskolákban előbb az értelemmel fogatják meg a dolgot, mert csak az értett ragad meg; iskoláinkban előbb adnak szót, s aztán a szónak értelmet, itt előbb a dolgot ismertetik meg, s úgy kötik hozzá a szót; iskoláinkban leckéztetik a gyermeket, mi szendergésben hágy minden erőt az emlékezetten kívül, itt beszéltek, mi a lélekbe munkásságot hoz s az előadásban ügyességet szereztet; iskoláinkban a tudomány fő pont, mit a gyermekeknek, bár legtöbbször nincs természetökhöz alkalmazva, meg kell tanulniok, itt a gyermekszellem a középpont, mit, körülte a tanító mint mester a tudománnyal, mint eszközzel forogván, ki kell képezni.”

A megmerevedett magyarországi és a kibontakozóban lévő, pozitív poroszországi iskolai élet kontrasztjának kulcsszavai itt a „mechanizmus” – ott viszont az „organismus”. Itt a tanuló szinte tárgy – ott azonban alany. Comenius gazdag nyelvezetű elméleti írásaiban az iskola egyik metaforája a „faiskola”. E szerint a diák egy „facsemete”; akit beoltani és kivirágoztatni, megnevelni és termőre fordítani érdemes. A mi akkori nebulóink ezzel szemben olyan élettelen kövek, amelyeket kifaragni és lecsiszolni kell, majd belevésni az ismereteket. Ezáltal szolgálatkész, alázasan engedelmes alattvalókként épülnek majd be a társadalom hierarchikus rendjébe.

Ha a tanító a tanítványaira mint érző és értelmes emberi lényekre tekint, akkor okkal várhatja el tőlük, hogy előbb-utóbb elemzően, az összefüggéseket is meg-

látva gondolkozzanak; ezt megelőzően pedig a tanultak tartalmát „önerővel elbeszélve” adják vissza. Ha viszont a pedagógus szemében az osztály csak egy arcnélküli massa, egy megmunkálendő emberanyag, akkor a tanítás kimerül a „szóleckéztetésben”, a „szóemlékezet” próbatételeiben – amit a mindennapi nyelvhasználat lekezelően csak magoltatásnak nevez. Ez a magolás fejlesztheti ugyan a memóriát (nevezetes mondások esetében tartós megőrzésre érdemesen) és a szókinckészletet (idegen nyelvek esetében például mondatpaneleket ad). Ugyanakkor függővé is teszi a tanulót az adott szövegszerkezettől, s ezáltal lényegesen lassítja a tanultak belsővé tételét, az autonóm tudás kifejlődését.

Joggal feltételezhető, hogy az iskolai oktatás szemléleti megújulása Poroszországban hozzájárult a felvilágosult abszolútizmus működésének rugalmasabbá és hatékonyabbá válásához. A demokrácia továbbfejlődését azonban akkortájt csak Nagy-Britanniában segíthette elő, ahol ehhez más feltételek is kialakultak. „Ha figyelmeztél, tapasztalhatád, mint én tapasztalám sok ízben, hogy azok, kik iskoláinkban a legjobb leckézők és szótanulók voltak, az élet tengerére jutván, itt, hol életre gerjesztett szellem s cselekvő erő kell, elsüllyedtek. Anglia példája is ezt bizonyítja, hol a gyermekek legkevesb tanulmánnal terhelhetnek, s hol a szellem kiszikrázását, az öncselekvésig fölizgatását, nevelői gond ritkán járulván hozzá, a társas élet pusztá szemlélése gyakran, és gyakran csodálatos mértékben, okozza.”

Ezt még a porosz kisvárosban írta Szemere, de azt már az egyik klasszikus angol egyetemi székhelyen (1837. július 19.), hogy „szeretem még azt is, hogy az iskolát szép kert vagy vidék kerítse, mert mint a nap a földet, a szép megtermékenyíti a lelket, holdvilágként pedig fakaszt és nemesít érzelmeket.” Cambridge a maga kies környezetével tehát esztétikai, érzelmi és lelki értelemben is nevel.

Tanulmányunk ezen másik nagyobb kérdésköre lezárása az *utazás* mint nevelődési-művelődési időtartam és szintér. „Utazzál – írta Párizsban, 1836. december 31-én –, hogy éjjeleidet s napjaidat nyugtalan vágy ne háborgassa. Kik az utazást veszedelmesnek kiáltják, csalatkoznak, sőt a *fellengő képzelet is határt csak így kap* s az ideálokbul, miket a külföldön várunk, a sehol sem tökéletes élet valójába így térünk meg. Ez legyen ifjainknak utósó iskolája; ez fog nevelni új nemzedéket, az új nemzedék fog alkotni új országot.” „Az utazás mintegy eszt ad” – fejtegette már Cambridge-ben, 1837. július 19-én. „Meglévő eszméink tisztulnak, alakodnak s elvvé keményednek, és szaporodnak újakkal, mert új tárgyakra ütközés acéla az elmének.”

Majd Szemere fölteszi a nevelésfilozófiai kérdést: ki az értelmesebb? „Először az, ki többet gondolkodott; másodsor, ki többet utazott; harmadszor, ki többet olvasott; negyedszer, ki többet társalkodott. Lelkednek az első elvet ad, a második kitágítja, a harmadik ismerettel tölti meg, az utósó az étellel köti össze. Ki nem bír az elsővel, tengeren evez vitorlával, de horgony nélkül; ki a másodikkal nem bír, egy szűk völgyben lakik, kinél a harmadik hiányzik, az egy elébe vetett pókhálóban is megakad; ki az utósót mellőzte, az a csillagok közé jár ismerni a földet s embert.” Ezt követően Szemere visszakapcsolódik párizsi szilveszteri szentenciájához. „Mi végzi be a nevelést? *Az élet*. S mi egyéb az utazás, mint élet nagy terjedelemben, mint sok népéletnek, mi századok műve, átszemlélése egy pár év

alatt, mint a lehető legtöbb élet s tapasztalás egy rövid időben? ...ifjaink, mielőtt pályára lépnének, menjenek utazni; nem gyönyörért pusztán, de tanulásért, nem elveszve a külföld csodálásában, hanem mindig emlékezve a hazára.”

Aki utazott és a világot nem csupán nézte-nézegette, hanem látta és meglátta, az egyrészt egyetlen országot sem fog utazása után tökéletesnek tartani. Másrészt viszont biztosabban fogja tudni, hogy mi szükséges Magyarország megreformálásáért, újjászületéséért. A 16-17. századi angol gondolkodók legjobbjai (Francis Bacon, John Milton, John Locke) tudták és tudatosították ezt a szigetországra vonatkozóan; Szemere viszont a reformkori Magyarországra szólóan teszi ugyanezt. (Erről a tevékenységről egy elméleti jellegű, problémátörténeti áttekintést 2007-ben már publikáltam: *Iskolán túl – az „életen” innen. Az utazás szerepe a 16–19. századi (ön)nevelésben és (ön)művelődésben* címmel.)

*

Az 1930-as évtized első felében (1932 és 1935 között) – folyóiratban részenként és könyv alakban is – megjelent egy akkor viszonylag nagy visszhangot verő, de korunkban is újraolvasására, elemző értelmezésre érdemes munka a magyarság nemzeti identitásáról és önismeretéről (a németességgel párhuzamba állítva). A mű szerzője Prohászka Lajos, a címe: *A vándor és a bújdosó*. Szabadon fölhasználva most a cím kulcsszavait, Szemere Bertalan életrészeit is ráilleszthetjük. Az 1830-as években – átvitt és valóságos értelemben is – ő még „vándor”; viszont az 1850-es években már „bújdosó”. Az 1840-es évtized – az előbbieket között és azokkal szemben – Szemere számára a honi politikai nyilvánosságé, a szélesebb irodalmi közvéleményé.

A közvélemény felől nézve azonban külön kell választanunk a személyiséget és a könyvet. „Szemere Bertalan körmönfont doktrinér felfogása s elzárkózott magaviselete szintén elidegenítette tőle követőit. Elismert tehetségei s néha kacérkodva nyilvánított szabadelvűsége mellett sem tudott népszerűsége vergődni, tisztelték általánosan, de nem ragaszkodtak hozzá. Bizalommal sehol sem találkozott, sokaknál már azért sem, hogy okos ember hírében állott, ez pedig nálunk mindég veszedelmes egy hír.” Amit még 1843-ban írt Pulszky Ferenc, azt úgy összegezzük, hogy Szemere zárkózott természetű, népszerűtlen ember. Erdélyi veretesebb szavaival kifejezve: egy „rejtezkedő szellem”.

Amit Szemere még 1836. október 22-én, a lipcsei köztemetőben kigondolt, majd a szállásán másoknak tanácsolt, az mindenekelőtt önmagának szóló vezérelv. „Életedben s a lélekben állíts emléket magadnak ember; különben, ha unokád kihal, sírod is elpusztul.” És most – visszajelzésként és lezárásként – utaljunk a bevezetőben idézett Pulszky-szemelvény végszavaira. Szemere Bertalan „kálvinista volt, oly időben, midőn hitsorsosai híjában voltak a nagy embereknek, a fiatal íróknak híre hamar elterjedt az egész hazában.”

Protestáns egyházak nyilatkozata

Szabadon a jövőért. Felelősségvállalás Európáért

– Az Európai Protestáns Egyházak Közössége (CPCE) Nagygyűlésének Nyilatkozata, Firenze, 2012 –

Az Európai Protestáns Egyházak Közössége (CPCE) Firenzében gyűlt össze a szervezet hetedik Nagygyűlése alkalmából, egy olyan időszakban, amikor az európai integrációs folyamat mélyreható válsággal szembesül. Ez a válság jelentős hatással lesz Európa polgáira, társadalmára, demáciájára épp úgy, mint az európai integrációs folyamatra. Ez a helyzet arra sarkallja a Nagygyűlést, hogy állásfoglalásával ne csak a CPCE tagegyházait, hanem Európa szélesebb nyilvánosságát szólítsa meg.

„Szabadon a jövőért” a mottója a CPCE firenzei Nagygyűlésének. Isten ajándékozta nekünk ezt a szabadságot Jézus Krisztus által, akinek üzenete hitet ébreszt bennünk, és mindannyiunkat szabaddá tesz a felelősségteljes szolgálatra a világban. Az európai protestáns egyházak elkötelezték magukat a Leuenbergi Konkordiában amellet, hogy elősegítik az igazságosság ügyét a világban és a békés kapcsolatokat egyének és nemzetek között. *„Ez szükségessé teszi, hogy másokkal együtt mindenben a józan és szakszerű megfontolást keressék és alkalmazzák.” (Leuenbergi Konkordia 11)*

A mostani válság következményeként sok ember fél a jövőtől. Sokakat érint Európában a munkanélküliség, a csökkenő jövedelemszint, a jóléti szolgáltatások visszafogása és a megszorító intézkedések, melyek hatással vannak a közszolgáltatások finanszírozására és a növekvő szegénységre. Az egyik legaggasztóbb folyamat a fiatalok munkanélküliségének különösen magas aránya, amely sok országra jellemző. A mélyen gyökerező egzisztenciális aggodalom és a jövőbeli kilátások teljes hiánya miatt tömegek vonulnak az utcára.

A CPCE Nagygyűlése tisztában van azzal, hogy ezekre a problémákra nincsenek egyszerű válaszok, nincs egyetlen gyógymód, melyet alkalmazni lehetne, főként úgy, hogy Európa gazdasága és pénzügyi piaca ennyire szoros kapcsolatban áll a globális gazdasági és piaci szereplőkkel. A Nagygyűlés szeretné kifejezni elismerését a politikai vezetők felé, akikre a válság miatt hatalmas nyomás nehezedik és jövő iránti felelősségük jelentős. Egyben biztosítjuk őket arról, hogy imádkozunk értük.

Mind a saját országainkban, mind az egész világon a szegények és a gazdagok közötti szakadék egyre nő. A válság nem csak Európában, de az egész világon szedi áldozatait. Minden a helyzet megoldására tett javaslatot alaposan mérlegelni kell a tekintetben, hogy milyen hatékonyan segítik a leginkább érintett embereket és társadalmakat, milyen lehetséges hatással bírnak az európai integráció stabilitására és mennyiben járulnak hozzá a globális szolidaritás előmozdításához. Ennek a mélyreható válságnak rengeteg oka van és hatása is összetett, szerteágazó. Az Nagygyűlés az alábbi szempontokat azonban kiemelt fontosnak tartja:

Bátorság az igazsággal való szembenézéshez

A keresztyén hit abból a tapasztalatból ered, hogy *az igazság szabaddá tesz a jövőre*. Mindenekelőtt a bibliai ígéretre hagyatkozunk: „az igazság megszabadít titeket” (János 8,32). Az ígéretbe vetett hitük arra a meggyőződésre vezette a CPCE tagegyházait, hogy a mostani európai válság kiterjedését és következményeit feltáró igazsággal az emberek nem csak hogy meg tudnak birkózni, de ennek az ismeretnek felszabadító hatása is lehet. Csak ha megvan bennünk a bátorság arra, hogy szembenézzünk ezzel az igazsággal, tudunk eltökélt tettekhez új utakat megnyitni és megújult távlatokat fedezni fel a jövő számára. Erre építve akarja bátorítani a Nagygyűlés a vezető politikai és gazdasági szereplőket, és lényegében valamennyi európai polgárt, hogy nézzenek szembe az igazsággal, még ha az nyilvánvalóan kellemetlen is.

Az igazsággal való szembenézés bátorsága szabaddá tesz arra, hogy megkérdőjelezzük azt a kizárólagos igénnyel hangoztatott álláspontot, amely szerint az aktuális politikai stratégia az egyetlen megoldás a válságra. Lehetnek olyan helyzetek, amikor egy bizonyos megoldás nyilvánvalónak tűnik, mégis az az ideológia, amely csak egyetlen konkrét megoldást támogat, ellentmond az igazságot és szabadságot megalapozó álláspontnak. És azzal fenyeget, hogy aláássa a jövőre nyitott szabadság esélyét. A tanácstalanság vagy bizonytalanság beismerését nem kellene a politikai gyengeség jeleként értékelnünk, hanem épp ellenkezőleg, az erő bizonyítékeként. Pontosan ez az útja annak, hogy az emberek politikába vetett hite újra megerősödjön, az a hit, ami nélkül az európai „projekt” halálra van ítéelve. A válság nem oldódik meg egyik napról a másikra. Az aktuális válsággal való szembenézésnek az a legfőbb célkitűzése, hogy teret nyisson a nagyobb fokú igazságosságra, szolidaritásra és összhangra épülő társadalom létrehozását célzó kreatív cselekvéshez.

Az őszinteségre és tisztességre való felhívás az egyházaknak maguknak is szól, akik nem a társadalom, a politika és a gazdaság peremvidékén élnek, hanem saját jogukon maguk is főszereplői a folyamatoknak. Ennek okán a Nagygyűlés bátorítja tagegyházait, hogy vizsgálják meg kritikusan saját szerepüket a válságban. Csak azt követően szólhatnak szavahihetően másokhoz.

A demokrácia megerősítése

A válság jelentős nyomást gyakorol a demokráciákra és a demokratikus folyamatokra, és határozott lépéseket követel meg. Az a benyomás alakult ki, hogy a nemzeti parlamentek, illetve kormányok nem szabadok többé arra, hogy ezeket a döntéseket önállóan hozzák meg, sőt az európai intézmények sem, hanem az igazi hatalom a pénzügyi piacokon összpontosul. Az emberek egyre inkább úgy érzik, hogy távoli erőközpontok döntéseinek vannak kiszolgáltatva. Ez a fejlemény nem végső soron annak köszönhető, hogy a politikai döntéshozatal az elmúlt években növekvő mértékben liberalizálta a pénzügyi szektort és a nyilvános kontrol korábbi formáit lebontotta.

A Nagygyűlés meg van győződve arról, hogy a válságot csak úgy lehet hatékonyan és hosszú távon is fenntarthatóan legyőzni, ha az államok Európa szerte minden szinten megerősítik az átláthatóbb és demokratikusabb folyamatokat. A protestantizmus a döntéshozatalban való teljes részvételt és az aktív bevonást tartja az Európán belüli jó szomszédi viszonyok és a békés együttműködés elengedhetetlen feltételének.

A társadalmat befolyásoló következmények figyelembevétele

Eleddig a válság leküzdésére irányuló javaslatok társadalomra gyakorolt hatásának vagy éppen az alkalmazott stratégiák okozta társadalmi terheknek a mérlegelése elmaradt. A megszorító intézkedésekre és költségvetési fegyelemre összpontosító kizárólagos figyelem, legyen az utóbbi mégannyira elengedhetetlen és kívánatos is, végzetesnek bizonyult az érintett országokban a közvetlen társadalmi következmények tekintetében.

A Nagygyűlés üdvözli az Európai Tanács 2012-es júniusi döntését, miszerint a strukturális alapból 120 milliárd eurót fordítanak a „növekedési és munkahely teremtési paktumra”, de továbbra is hiányolja a politikai döntések lehetséges társadalmi hatásainak rendszeres és átfogó elemzését, ahogy azt amúgy az Európai Unió Egyezményének szociális záradéka (Európai Unió Működéséről Szóló Egyezmény 9. cikkelye) formálisan is megköveteli.

Ez a kiegyensúlyozatlanság különösen szembeűnő az EU európai szintű gazdasági kormányzásának aktuális megfogalmazásában, amely az elmúlt két évben túlzott hangsúlyt fektetett a megtakarításokra és költségvetési konszolidációra, a társadalompolitikai célok tényleges mérlegelése nélkül. A „magas versenyképességű szociális piacgazdaság” létrehozásának formális célja, (ahogy azt az Európai Unióról szóló szerződés 3.3 cikkelye megfogalmazza), megfelelő szabályozási eljárásokat tesz szükségessé, miközben egyenlő mértékben érinti a gazdasági és társadalmi kérdéseket.

Igazságos adópolitika

Általánosságban túl kevés figyelem hárul a fiskális politikai megoldásokra a megszorításokhoz képest, a költségvetési konszolidációra szolgáló eszközök mérlegelésekor. A Nagygyűlés emlékeztet minden érintettet arra, hogy a társadalmak és az államok mindannyiunk adójából és szolidaritásából élnek, és minden állampolgárt azonos kötelesség terhel a közjó kapcsán. Példa gyanánt, a válság időszaka, különösen a fiatal korosztály alacsony foglalkoztatottsági szintje, még nyilvánvalóbbá teszi, hogy nagyon fontosak az állami beruházások az oktatás területén.

A keresztyén meggyőződés szerint az erősebb lehetősége és kötelessége többel hozzájárulni, több terhet hordozni, mint a gyengébbnek. A magas jövedelmek és vagyon nagyobb mértékű megadóztatása – akár átmenetileg –, vagy az ezeket terhelő egyszeri adókivetés megfelelő intézkedés lenne a jelen körülmények

között, eszköz arra, hogy a válság okozta terheket igazságosabban osszuk el. Ezzel egyidejűleg hatékony és szigorú intézkedések szükségesek az adókerülés és adócsalás felderítésére és leküzdésére, és meg kell erősíteni, illetve ki kell bővíteni az adóhatóságok működését.

Pénzpiacok szabályozása

Európa egyes államaiban különböző okok miatt alakult ki a pénzügyi, gazdasági és nemzeti adósságválság. A súlyosbító körülményeket körültekintő vizsgálat tárgyává kell tenni és megfelelő módon korrigálni. Azok a politikai irányvonalak ugyanakkor, melyek továbbra is az adósság oly mértékű növelését okozzák, amely óhatatlanul a jövő nemzedékek jólétét terheli és azt komolyan veszélyezteti, etikátlanak. Mindazonáltal nem szabad elfelejtenünk, hogy a jelenlegi hitelválság végeredményben a pénzpiac válságából ered: a bajba jutott bankok kisegítése, a különböző gazdaságélénkítő programokkal, a csökkenő adóbevételekkel és emelkedő társadalmi kiadásokkal együtt korábban nem látott méretű nemzeti adósságnövekedést eredményezett minden olyan országban, melyet elért a válság. Magától értetődő, hogy a bankokat és pénzügyi piacokat érintő tervezett szabályozás kulcsfontosságú, nem csak az Európai Unió, de az egész kontinens jövője szempontjából.

A protestáns ethosz a szabadságra és a felelősségre úgy tekint, mint amik egymástól elválaszthatatlanul, szorosan összefüggnek. Ezt az alapvető kapcsolatot a kockázat és az elszámoltathatóság között vissza kell állítani a pénzügyi szektorban is. Ezen túlmenően a pénzügyi szektort és azokat, akik hasznot húztak a válságból, szorosabban be kell vonni annak orvoslásába. Teljességgel elfogadhatatlan a jelen helyzet, azaz hogy a válságból adódó nyereségek privát kezekbe jutottak, míg a veszteség teljes mértékben a társadalomra hárul.

A pénzügyi és banki szektor folyamatos ellenőrzést, etikailag megalapozott szabályozást igényel, hatékony és jól érvényesíthető eszközökkel. Kézzelfogható lépés ebbe az irányba a tranzakciós adó bevezetése lenne, amelyet a lehető legtöbb részvevő országban be kell vezetni. További eredményt lehetne elérni egy Európai Bankunióval, mely közös szabályozást és közös ellenőrző szervezetet biztosítana.

„Nem” az újjáéledő nacionalizmusra

A válság miatt jelentősen megnőtt az európai intézményekkel szembeni bizalmatlanság, sok országban új szelek járnak, amik megerősítik a nacionalista és populista tendenciákat és pártokat. Gondosan odafigyelve kell világos különbséget tennünk az állam önrendelkezési jogának és saját nemzeti érdekeinek jogos védelme, illetve a nacionalizmus agresszív formái között, melyek könyörtelen versenyt és ellenségeskedést szítanak a nemzetek között és támogatják a kisebbségek elnyomását. Éppen a 20. század folyamán elképesztő pusztítást eredményező, 19. században megszülető nacionalizmus ellenhatásaként indult el euró-

pai integráció folyamata. Ezért a protestáns egyházak – akik részint maguk is aktívan összefonódtak a nacionalista törekvésekkel – szorosan kötődnek az integrációs folyamathoz, és azt teljes támogatásukról biztosítják. Ezzel kapcsolatban a Nagygyűlés minden érdeklődő figyelmébe ajánlja a szervezet 2001-es „Egyház-nép-állam-nemzet” című jelentését.

Gazdasági modellünk újragondolása

Az aktuális és közvetlen megfontolások mellett sok keresztyén mérlegeli a távlatos lehetőségeket, miszerint a válság indokoltta teheti az uralkodó gazdasági modell újragondolását, amely a jólét gyarapodását elsősorban a gazdasági növekedésként határozza meg, és automatikusan kiterjeszti a piaci erők logikáját az élet más területeire is. A Nagygyűlés örömmel fogad minden új ötletet és kezdeményezést, amely eltérő gazdasági megközelítést, alternatív életvitelt javasol az egyházakban és gyülekezeteikben csakúgy, mint a szélesebb társadalom egészében; üdvözli az olyan gondolatokat, amik például a Nagygyűlés „*Stand Up For Justice*” című jelentésében megfogalmazódtak. Ez nem jelenti a szociális piacgazdaság alapelveinek nyílt elutasítását, melyet a protestantizmus nem pusztán gazdasági paradigmának tekint, hanem szélesebb értelemben egy valódi értékeket megtestesítő rendszerként tekint rá. A Nagygyűlés inkább az igazságosabb elosztás mellett szóló érvekre mutat rá, amely az értelmes és biztonságos foglalkoztatást garantálja, stabil szociális rendszert biztosít, kielégítő és megfelelő közszolgáltatásokat nyújt, és végső soron fenntartható gazdaságot hoz létre, melyek megőrzik a teremtett világot.

Felszólítás az európai szolidaritásra

Napjainkig az Európai Unió Európa-szerte jelentősen hozzájárult a béke, a szabadság és az igazságos jólét előmozdításához. A CPCE maga is elkötelezett e célok iránt. Arra törekszik, hogy erősítse az egyházak, gyülekezeteik és a közösségek közötti partneri kapcsolatokat Európa szerte, ezáltal erősítve a szolidaritást az egész kontinensen. A jelenlegi körülmények között az egyházak közötti kapcsolat és ökomenikus együttműködés fontosabb, mint valaha, minthogy például szolgál arra, hogyan lehet együtt élni Európában, és értékes eszközül szolgál a kölcsönös megértés és szolidaritás előmozdításához a jelenlegi válság közepette is. A 21. században felmerülő legjelentősebb kihívások – mint a globalizáció, az éghajlatváltozás, a demográfiai változások, a világgazdaság változása és a politikai átalakulások Európa szomszédos régióiban – mind egy szabad és egyesült Európa után kiáltanak, amelynek a szolidaritásra való készsége nem ér véget a nemzetek határainál, hanem ellenkezőleg: túlmutat Európa saját határain is.

(Fordította: Forró Krisztina)

Könyvszemle**Kálvin-tanulmányok**

– Gáborjáni Szabó Botond (szerk.), *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011, 221 +XXIV lap –

A kötet előszavában a szerkesztő annak tanúságát adja, hogy rendkívül tudatos munkának dokumentumát tarthatjuk kezünkben: a 2009-es Kálvin-évforduló pezsdítően hatott a magyarországi egyháztörténeti kutatásra, s ennek eredményét van hivatva dokumentálni a Nagykönyvtár kiadásában megjelent kötet is. A tartalom ezzel teljes összhangban van, hiszen a kötet tanulmányai egyaránt alkalmasak a református öntudat elmélyítésére és a történeti kutatások előmozdítására.

Baráth Béla Levente és Orosz Adrienn tanulmánya, „A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon” jól teszi, hogy a kálvini elveket és a magyarországi presbitériumok szervezését összehasonlíttja. Ugyan mindkét témát bőségesen tárgyalták már korábban is, a kettő összefüggését azonban még a jövőben is biztonnal fogják kutatni. Személy szerint nagyon érdekelne a szerzők véleménye arról is, hogy hol helyezik el az általuk felvázolt folyamatban az Emdeni zsinatot.

Magyar Balázs Dávid tanulmánya a keresztyén házasságról és Kálvin magyarázatáról az Efezusi levélhez az újabb Kálvin-tanulmányok módszerét követi: egyre hangsúlyosabb, hogy Kálvin szociáletikai tanításai a Biblia magyarázatából fakadnak, s a Biblia aktualizáló üzenetét közölték saját korában. Örvendetes, hogy az első vonalbeli Kálvin-kutatók is szóhoz jutnak a tanulmányban, mint pl. R. Kingdon, vagy A. Biéler.

Győry L. János nem először nyilatkozik a református öntudat és a magyar irodalom kapcsáról. Tanulmányát olvasva remélhetjük azt is, hogy nem utoljára, hiszen kellőképpen meggyőz minket arról, hogy milyen fontos ez a téma. Ugyan a terjedelem szükségszerűen behatárolja a szerző mozgásterét is, a kiválasztott példák azonban jellegzetesek, s azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy az egyetlen vízcsepp is egy nagy tenger jellemzője. Számomra a legértékesebb megjegyzés mindazáltal az a megállapítás volt, hogy a reformátusság és az irodalom kapcsolatának kutatásával egy sajátos műfaj születik meg: az irodalmi ökumené, amelyre – teljesen egyetérthetünk a szerzővel – ma a magyar nemzetnek szüksége van. Csak remélhetjük, hogy ezt a műfajt a szerző még sokszor művelni fogja, sok példát hoz fel arra, hogy a magyar református irodalmi művek minden magyar keresztyén számára lelki táplálékul szolgálhatnak. S hogy a Győry L. János szénájába ne kaszáljunk, ezért talán a zeneirodalomból hozhatjuk fel Kodály Zoltán példáját, aki ezt az ökumenét a legnemesebb értelemben gyakorolta!

Bódiss Tamás tanulmánya Kálvin és a zene kapcsolatáról olyan témát érint, amelynek jelentőségét mindenki elismeri, viszont Magyarországon csak kevesen

mérték tanulmányban feldolgozni. Éppen a református zene mutatja legjobban a magyar reformátusság kétarcú jellegét: egy eredetileg francia területen létrejött reformátori irányzat hosszú évszázadokig főként a német protestantizmus hatása alatt él: ez határozza meg ma is a magyar reformátusokat! Bódiss Tamás éppen ezért jól teszi, hogy nem engedi a témát túl szűken tárgyalni: a genfi katolicizmus és a genfi reformáció kapcsolatát, a politikai helyzetet (különösen Felső-Savoya fenyegetését) is figyelembe veszi, majd aztán Kálvin és az orgona kapcsolatára is kitér. Számomra úgy tűnik, hogy a szerző leginkább azon erőlködött, hogy beidegződött félreértéseket oszlasson el, s a mai himnológiában elterjedt ismereteket népszerűsítse. Ezt a feladatot nagyon jól látja el; ugyanakkor azonban nem tudjuk elutasítani magunktól azt a gondolatot, hogy igazán értékes hozzájárulás az lenne, ha mondjuk egy igazi kálvini dallamot (ami természetesen nem maradt fenn a genfi zsoltárok között) elemezne, s majd ezt értékelné ki egy zenetudós.

Talán nem helyes, ha egy könyvismertetés túlságosan is helyt ad a szubjektívizmusnak, mégsem tudom véka alá rejteni: számomra a legfontosabb tanulmány Fekete Csaba cikke volt. A cím talán kissé félrevezető: „Kálvin Sárdon és Radnóton”. Az alcím azonban már elárulja, hogy nem kis könyvészeti és művelődéstörténeti érdekességről van szó: „Hazai tananyag volt az Intitúció 1595-ben”. Természetesen érdekesek, sőt önálló mivoltukban is értékesek azok a településtörténeti megjegyzések, amelyekkel cikkét Fekete Csaba indítja. A folytatás ismét önálló érték is lehetne: a Wittenbergben egyetemre beiratkozott magyarok kutatása immár hagyományosan témája az egyháztörténet kutatásának. Ugyancsak nagy érték az a könyvészeti kutatás, amivel a peregrinusok Magyarországra hozott reformátori kötetét veszi számba a kutató. Ha ez a könyv maga az Intitúció, az csak természetes. A legérdekesebb dolog azonban csak ezután következik: azok a „tabulák”, amelyek segítségével a magyar studensek memorizálták az Intitúció tartalmát. A tanulmány bőven idéz ezekből a tabulákból, schematikus áttekintésekből, amiknek tanulmányozását mindenképpen ajánljuk mai olvasó számára is – lehet, hogy hasznosabb módszer, mint valamely elektronikus taneszköz pötyögtetése. Fekete Csaba véleménye szerint ezek az áttekintések vallanak szerzőik teológiai hozzáállásáról is: „A másodlagosan érvényesülő kálvini hatásban (az ortodox kálvinizmusba olvadva) inkább az összefüggések feltárásának, tanulásának, láttatásának, mintsem a kifejtésének eszköze volt az elemző és tabulákon való ábrázolás” (114. lap). Számomra kérdés, hogy ez csak a 17. század hatása-e, vagy inkább általános magyar gyakorlat volt. A mai teológiai kiértékelés is „höchst interessant”-nak nevezi Szegedi Kis István Baselban megjelent dogmatikáját (*Theologiae sincerae loci communes*, 1588) azáltal, hogy a szerző „tabulákban” tekinti át a különböző dogmatikai szerzők nézeteit – úgy tűnik, mintha ez a sajátosság korábban is létezett volna!

A további tanulmányok is kifejezetten könyvtörténeti jelentőségűek: Oláh Róbert Kálvin műveit tekinti át a magyarországi könyvtárakban, Ósz Sándor Előd pedig a régi erdélyi könyvtárakban. Mindkét tanulmány elemi fontosságú azoknak, akik Kálvin hatását kutatják Magyarországon. P. Vásárhelyi Katalin

tanulmánya azt mutatja ki, hogy Szenci Molnár Albert Intitúció-fordítása az Intitúció német kiadását hívta segítségül, amikor Kálvin művét magyarra ültette át. Az eredmény nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy a genfi zsoltárok magyar verseihez is szívesen használta Lobwasser német fordítását – P. Vásárhelyi Katalin tanulmánya azonban kifejezetten élvezetes mindenki számára, aki a nyelvészet iránt érdeklődik.

A kötet kiállítása kifejezetten szép (sajtóhibát alig talál benne a fürkészve kutató), s értékét csak emeli az a 24 fotó, amit függelékként közöl a szerkesztő. A képek a debreceni Nagykönyvtár jubileumi kiállításának voltak részei, s a Nagykönyvtár könyvészeti ritkaságait ábrázolják: Kálvin műveit, ill. a Kálvinról szóló műveket mutatják be. A képanyag éppúgy, mint Kálvin versének fordítása, ill. a Tízparancsolat dallama mutatja, hogy a szerkesztő nem csak a tartalom, hanem az esztétikum fontosságát is látta. Nem tudom, hogyan tudja terjeszteni ezt a könyvet a Nagykönyvtár, de jó lenne, ha minél szélesebb körökhöz eljutna!

Karasszon István

Kiss Domokos: A kegyelem jeleivel

– Kazuális igehirdetések. Kiadja a Szabó Miklós Szellemi Hagyatékát őrző Alapítvány Budapest, 2012.

Szerkesztette: Gimesi Zsuzsa Grafikai átiratok: Borda Máttyás –

Kiss Domokos református lelkipásztor 2012. december 3-án töltötte volna be 60. életévét, de már öt éve nincs közöttünk. Elhunytá óta a Budapest Rákospalota-Újvárosi egyházközség alapítványa, az *Egyenes derékkal teremtve* (365 rövid igemagyarázat) és a *Megszentelt szó* (34 ünnepi igehirdetés) című prédikációs kötetei után – halálának ötödik évfordulójára emlékezve – jelentkezett *A kegyelem jeleivel* (kazuális igehirdetések) című prédikációs kötettel. Míg az *Egyenes derékkal teremtve* kötet Kiss Domokos, a Reformátusok Lapja Ige mellett rovatában közreadott, rövid igemagyarázatait tartalmazza, a *Megszentelt szó* pedig a református naptári év ünnepi alkalmainak igehirdetéseiből ad válogatást, addig a jelen kötet – mint a sorozat harmadik kötete – lelkipásztori segédkönyv is kíván lenni, hiszen Kiss Domokos keresztelési-, úrvacsorai-, konfirmációi-, esküvői- és temetési prédikációiból sorakoztat föl egy válogatást, gyakorlatilag a református élet személyes, kazuális alkalmait tölti meg Isten Igéjével.

A kegyelem jeleivel öt fejezetből áll. Első fejezete huszonegy keresztelési igehirdetést tartalmaz. Személyes szavakkal szólítja meg az ünneplő családokat a Krisztushoz tartozás ünnepén, de igemagyarázatai egyúttal egyetemesség is válnak, miközben jelentőséget kapnak azok a jézusi gesztusok, amelyek mellett oly gyakran elmegyünk, mert a „fontosabb” szavakra figyelünk. Mk 10,26b-27 verseiben elhangzó kérdésre „kicsoda idvezülhet tehát?” Jézus pedig *reájuk tekintvén* válaszol. „*Adja Isten, hogy soha ne feledjétek: Jézus reánk tekintett – rá is,*

ki most közöttünk a legkisebb, s ebben a jézusi tekintetben ígéret, bizonyosság, biztatás van: az üdvösség ígérete, az üdvösség ereje, az üdvösség csodálata...” – írja a lelkipásztor. Más helyen Ézsaiás 45,11-ben „Kérdezzétek meg a jövődőt tőlem, fiaimat és kezeim munkáját csak bízzátok reám!” Igékről magyarázza: „az újszülött, mikor világra érkezik, a sötétségből a fényre lép – ámde nem tudja, hová érkezett, nincsenek emlékei erről a csodáról, nem látja a világ körvonalait, színeit. A magunk felnőtt élete éppen ilyen. Ha a jövődőre nézünk, nem látunk előre megrajzolt vonalakat, kontúrokat, nem látjuk, hogy hová tartunk, mi vár ránk... Am ahogy a megszülető gyermek érzékeli a fényt a sötétség után, úgy a keresztyén ember is, amikor a jövőbe néz, mintegy tükör által homályosan – ott nem lát mindent – de lát fényt, világosságot. Ezt a bizonyosságot erősíti meg a keresztség: hogy a világba belépve, a világból kilépve, az életét és szeretteit Istenre bízó ember fény felé tart, a Világ Világossága felé.”

Az úrvacsorai igehirdetések rész, tizennégy rövid igehirdetéssel, nem csupán a hallgatónak, de a lelkipásztoroknak is buzdítás, hogy bátran merjenek a szerzetési Igék mellé rövid, tartalmas igemagyarázattal is szolgálni. Mára ez sok helyen „kiment a divatból”, pedig nem fölösleges szavak ezek, hanem Isten kegyelmét elmélyítő tanítások. „Életünk minden napja kegyelmi idő... az úrvacsora azért drága ajándék, mert pecsétje a mindig megújuló kegyelemnek... amely nem csak az Istennel és felebarátainkkal való viszonyunkat rendezi, de az étellel és halállal szembeni viszonyunkat is. ...” – mondja Kiss Domokos.

A rövid úrvacsorai igehirdetéseket mindig a közös bűnvallás imádsága követi.

A hosszabb, konfirmációi ünnepi istentisztelet igehirdetése közül négy került a kötetbe, és a felnőtt református élet kapujában álló fiatalokhoz szólnak. Kiss Domokosnak az a különleges igehirdetői képessége, hogy a hit szemével egészen más megvilágításba tudja helyezni a gyakran mellékesnek tűnő szavakat is – ezt a részt is mélyen átjárja. Jó példája ennek az 1Móz 41,50/a-ról. „Józsefnek pedig születék két fia az éhség esztendejének eljötté előtt...” mondott igemagyarázat: „...az életre felkészíteni gyermekeinket azt jelenti: az élő Istenbe való feltétlen hitre eljuttatni őket! Ezért szolgálunk nekik, s hitünk szerint ezért fognak ők is szolgálni majd gyermekeiknek. Az életre felkészíteni nem azt jelenti, hogy hét bő esztendőre – és csak arra – vállalni őket! Azt jelenti: megértetni velük, hogy vannak nehéz, súlyos és keserves időszakai is az emberi életnek – de e szűk esztendőben is velünk s velük az Isten!”

Az esküvői igehirdetések (szám szerint tizenkilenc alkalomra) bőséget és változatosságot mutatnak az igeválasztásban. Egyikükben, az emmausi tanítványokról szólóban a lelkipásztor is megszólal: „Bibliai történetet csak akkor szabad allegorizálni, ha abból így az életünkbe beépíthető üzenet lesz. A kétezer éves feltámadási történet és a mai örömnep alkalma közt sok hasonlóság nincs, másról szól az egyik, másról a másik. Egy azonban összekapcsolja a két történetet: a melléjük szegődött Jézus. Ő az, aki az egymástól igen messze eső történeteket személyében integrálja – s a keresztyén esküvő lényege is ez.”

Ady Endre, József Attila vagy a Gilgames eposzból vett idézetek éppúgy helyet kapnak a kötetben, mint a mai világ fontos kelléke, az internet (Jn21,1-6 magyarázatához). „*A NET angol szó: hálót jelent. De nem csak ennyit: nektek életet. A Feltámadottól, ki ott a parton áll, S hálójában a legyőzött halál...*”

A kötet befejező részében tizenöt temetési igehirdetés olvasható. A történész, a népdalénekes, a teológiai tanár, a fiatal művész, vagy a szolgatárs ravatala mellett nagyon személyes és mély húrokat penget az igehirdető, miközben a gyász súlyát hordozók mellé tudja állítani a megértés és együttszenvetés támogatását. Ehhez pedig az egyetlen hiteles forrást – Isten Igéjét – hívja segítségül.

Kiss Domokos: A kegyelem jeleivel című – kazuális igehirdetéseket tartalmazó – kötetéhez Karasszon István, a KRE HTK tanszékvezető egyetemi tanára írt ajánlót. A magvető példázatára utalva írja: „*néha évtizedek után is képes hatni az a mag, amit egy-egy lelkipásztor elvetett annak idején. Kiss Domokos lelkipásztor egy fél évtizede szólította magához az Úr, s immár a harmadik kötet mutatja, milyen áldott szolgálatot végzett, hiszen nem csak rá emlékeznek sokan, hanem az általa hirdetett Ige ma is élő és ható Ige sokak szívében.*” ...

„*Bármilyen visszafogottan mégis hadd szóljak egy szót személyes érintettség révén is: Kiss Domokos lelkipásztor nem csak megbízható és hiteles igehirdetőként volt számomra ismert, hanem finom beleérző képessége, lírai hangvétele révén is. Mély értelmű prédikációi éppúgy megszólító jellegűek voltak, mint amilyen megindítónak éreztük verselését is. Számomra nagy öröm, hogy ezt az egyéniséget újra köszönhetem e gyűjtemény által, s a találkozás lehetősége akkor is fennáll, amikor ő már a színről színre látja azt, Akiben hitt. Isten áldása legyen az Olvasón!*”

(A kötet megvásárolható a Szabó Miklós lelkipásztor szellemi hagyatékát őrző alapítványnál, e-mail (pannonicus@citromail.hu, sngms@citromail.hu), ill. telefonos (06-20-669-3830 vagy 06-70-508-7624) megrendelésre, utánvétellel küldve. Ára: 2000 Ft.)

Gimesi Zsuzsa

Zsidó tudományok

– Babits Antal, *Végtelen ösvények. Zsidó bölcsélet vagy/és misztika*, Budapest, 2010, 359 lap –

A cím rendkívül találó: ha a zsidó tudományokban járatlan ember akar betekintést szerezni a zsidó szellemi értékek századaiba, bizonyos idő után úgy érzi, hogy végtelen ösvényre lépett. Mi több: az útnak nem csak hogy nincs vége, de számtalan elágazás és útvesztő is nehezíti az előre haladást. Ha valaki ebben a hatalmas anyagban eligazítást tud adni, az hatalmas segítséget ad sokaknak ma Magyarországon! Babits Antalról tudjuk, hogy hosszú évtizedek óta foglalatossá a zsidóság tudományában, miként azt is, hogy könyvek készítésében sem éppen kezdő (a Logos Kiadó kiadványairól bizonyos hallott már az Olvasó). Ígéretes,

hogy könyve ezt a hatalmas feladatot betöltse – a jelen sorok írójának az a reménysége, hogy ez így is lesz. Babits Antal ugyanis hosszabb ideje már az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetemen tanít, s bár könyve darabonként született (bevezetőjében tanulmánykötetről beszél), az olvasónak nem az a benyomása, hogy különálló darabokat lát benne, hanem sokkal inkább az írások egyöntetű volta, valamint az átgondolt szerkesztés tűnik fel benne. Csak gratulálni lehet, ha hosszabb ideig ilyen céltudatossággal tudott dolgozni a szerző!

Az első nagyobb fejezet a zsidó bölcséletet tárgyalja – igaz, a dolog természetétől függően *pars pro toto*. A válogatás azonban teljesen jogos: Szaadjá Gáon az első, Jehuda Halévi a második, és természetesen Maimonides a harmadik. Az első a zsidó filozófia, a második a zsidó misztika, a harmadik pedig írásmagyarázat és általában a vallás nagy útmutatója. A példák követését ezután egy sor zsidó tudós életművén keresztül mutatja be a könyv, így az első nagy fejezet egy történelmi arcképcsarnokhoz hasonlítható, amelyen keresztül az olvasó bevezetést nyerhet a zsidó gondolatok történetébe. Természetesen adva lett volna egy másik módszer is: nevezetesen a tematikus bemutatás. Ezt azonban csak előrehaladottabb tanuló esetén javasolhatjuk a zsidó tudományok esetében; a történelmi arcképcsarnok a legjobb bevezetés!

A második nagy fejezet a zsidó művészetet tárgyalja – itt is mondhatjuk: *cum grano salis*! Először a zsidó képzőművészet és esztétika szemelvénytárány bemutatását láthatjuk, azután a szóbeliség és írásbeliség a téma. A szent szövegek inkantálásának rendjét a héber akcentusok szépen előírták, ám ez a tevékenységük két irányba is hatott. Egyrészt a szent szövegek értelmezését meghatározták, ami a későbbi alkalmazásban is hermeneutikai jelentőséggel bírt. Másrészt pedig a liturgikus zenét is meghatározták – különösen ezt a részt tanulmányozhatja érdeklődéssel a mai olvasó. E nagy fejezetet egy körkép zárja le: „Magyar Gólemek, bibliográfiai kísérlet”. A kreatív recepció legszebb darabjaiból gyűjt itt sokrot a szerző.

A harmadik nagy fejezet a zsidó művelődéstörténetről szól. Érdekes itt egymás mellett látnunk Alexandriai Philónt, a Talmudot Blau Lajossal, a Rabbiképző Intézet egykori rektorával, de a téma valóban összeköti az említetteket. Philón a zsidó és a hellén kultúra mezsgyéjén fejtette ki egyedülálló tevékenységét. A XX. század elején Blau Lajos a héber írásművészet nagy tudója volt (munkáját az óhéber könyvről és a héber biblakánonról éppen Babits Antal adta ki reprint kiadásban 1996-ban). A fejezetet érdekes összehasonlítás zárja le: a zsidóság összehasonlítása a legfiatalabb monoteista vallással, az Iszlámmal. Érdekes Babits Antal vélekedése is az Iszlámról: szerinte „az arab szellem túl korán győzött az iszlámon” (241. lap, szándékos szójáték a Koránnal). Jogos megállapítás, bár ma már annyira összeforrott az arab és a muszlim fogalma, hogy megkülönböztetni talán lehet e kettőt, de szétválasztani semmiképpen sem...

A negyedik nagy fejezet a zsidó misztikába vezeti be az olvasót – már ha ez egyáltalán lehetséges. Magyar nyelven sem könnyű az ezoterikus irodalom olvasása, mennél inkább egy idegen nyelven – s ha ezt az idegen nyelvet éppen hébernek hívják, akkor ez azt jelenti, hogy szinte megoldhatatlan feladat előtt áll az,

aki a zsidó misztikát kezdi tanulmányozni! Babits Antal először a Kabbala kutatásába próbál bevezeti, Halévi és Lurjá bemutatása által. Másodikként a Zóhár gondolatait közvetíti az olvasó felé, végül pedig Halévi művének Széfer Jecírának a XX. századi magyarázatairól ad összefoglalást. A bemutatás valóban törekszik az egyszerűsésre, s főként a közérthetőségre – a zsidó misztika azonban így is elég nehéz falat minden kezdő számára.

Bevezetés a zsidó vallás és kultúra témájába természetesen van több is. Talán emeljük ki itt J.-C. Attias és E. Benbassa munkáját: A zsidó kultúra lexikona (2003), amelynek szócikkei minden érdeklődőt jó eligazítással látnak el. „A zsidóságot tanítók mégis mind a mai napig zavarba kerülhetnek, ha egy ‘galuti’ iskolában, pláne egyetemen az európai keresztény kultúra felől kellene beindítani a magyarázatot...” – írja Staller Tamás a könyv előszavában (8. lap). A könyv mármint éppen ezt a feladatot tűzte ki maga elé célul – és még a jobbik eset, ha a keresztény kultúra legalább kiinduló pontul szolgál, s nem az általános kulturálatlanság az az előfeltétel, ami mesebeli sárkányként újra növeszti levágott fejeit. Ha jól látom, Babits Antal a célt úgy kívánja megvalósítani, hogy nagyon szigorú munkamódszert követ: alapul valóban alapműveket vesz (így például az Encyclopaedia Judaica köteteit), s ragaszkodik ahhoz, hogy bemutatása mindig az alapismereteket tartalmazza. Ezen túl széles körben idézi a magyar nyelvű szakirodalmat, hogy érdeklődő olvasói a megadott témában tovább tudjanak lépni. Valljuk meg: üdítő jelenség egy olyan könyvet venni kézbe, amelyik nem felejt el a korábban magyarul megjelent műveket sem... Végül pedig a standard nemzetközi szakirodalmat mutatja be, de nem hivalkodva és az idézeteket mértéktelenül gyarapítva (bár megtehetné, s ő bizonytalán meg is tudná tenni), hanem értelemmel: idegen nyelvet bíró olvasója a nemzetközi kutatáshoz is felzárkózhat. Miként a tartalom összeválogatása, úgy maga a bemutatás és az irodalomjegyzék is példás tudatosságról tesz bizonyosságot!

Sikeres lesz Babits Antal kísérlete? Reméljük, igen! Mivel magam is hasonló feladatokkal küzdök, s néhol az eredménnyel kissé elégedetlen vagyok, óvatosan csupán azt írom, hogy a szerző mindent megtett ennek érdekében, s a többi már az olvasótól függ. Általában azonban határa van annak, ha valaki *csak* intellektuálisan akarja megérteni azt, amit a közösség tagjai *élőben* gyakorolnak minden nap. Ez a veszély most is fennáll. Ugyanakkor azonban a kölcsönös megértés, sőt: a megértés egyáltalán, a kultúrát és társadalmat egyaránt szolgálja. Ennek a szolgáltatnak jó eszköze Babits Antal könyve.

Karasszon István

A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadójának

legújabb kiadványai megtekinthetők az alábbi honlapon:

www.kalvinkiado.hu

Contents of No 1/2013

MEDITATION and PRAYER

Illés, Dávid: Who is this?

TOPIC: Youth and Religion in Our Changing World

Hámori, Ádám – Rosta, Gergely: Youth, age, socialization. Changes in the religiosity of young people, their correlation with age group influences and the place of socialization

Rosta, Gergely – Földvári, Mónika: Changes in the religiosity of young adults as shown in the ISSO and EVS surveys

Pusztai, Gabriella: Religiosity of students and their embedment in higher education

Gyetzai, Gellért: Christian Roma Churches in Hungary – general characteristics

Sörös, Anett: The generation of 2006? Or young people's susceptibility to the extreme right

TESTIMONY

Sipos, Miklós: "God does everything for us but nothing instead of us" – sermon at the funeral of retired episcope Loránt Hegedűs

MUSES

Petrőczy, Éva: Unpainted (a poem)

Tóth-Máthé, Miklós: The heart of the spirit

Szalay, László Pál: Béla Hamvas's approach to nature

OBSERVER

Varga, László: Being the image of God

Thomas Schlag: Church improvement from the Reformed standpoint

Éles, Csaba: A romantic world of taste and the mission of educating the nation

Statement of the Protestant Churches

Free for the Future – Responsibility for Europe

Statement of the CPCE General Assembly – Florence, 2012

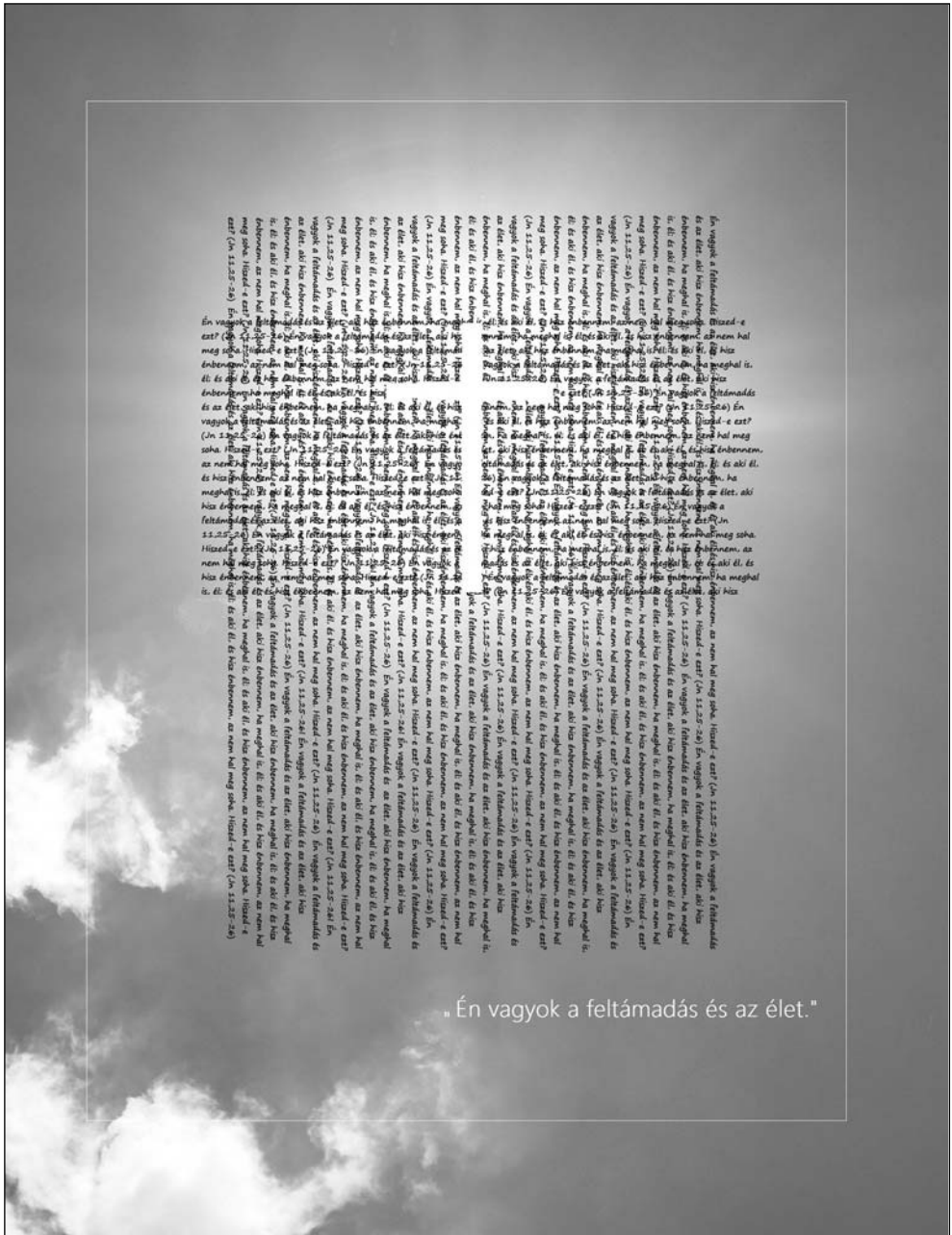
Book Review

Karasszon, István: Studies on John Calvin

Gimesi, Zsuzsa: Domokos Kiss: By the Signs of Mercy. Wedding, baptism and funeral sermons.

Karasszon, István: Jewish sciences

Ára: 1300 Ft

„Én vagyok a feltámadás és az élet.”